

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

“แนวทางการอนุรักษ์น้ำในลำคลอง ตำบลโพหัก
โดยการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและโรงเรียน
อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี”

โดย นายสภา จันทร์พ่วง และคณะ

31 มีนาคม 2546

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

“แนวทางการอนุรักษ์น้ำในลำคลอง ตำบลโพหัก
โดยการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและโรงเรียน
อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี”

โดย นายสภา จันทรพ่วง และคณะ

31 มีนาคม 2546

ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

แนวทางการอนุรักษ์น้ำในลำคลองตำบลโพหัก โดยการมีส่วนร่วมระหว่าง
ชุมชนและโรงเรียน อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

คณะผู้วิจัย

นายสภา จันทร์พ่วง

หัวหน้าโครงการ

ทีมวิจัยจากชุมชน

นายเกษม ลือกระจ่าง

ประธาน

นายเชี้ยะตัง ยุพาสวัสดิ์

รองประธาน

นายสุพจน์ โพธิ์มี

กรรมการ

นายเลี่ยม แก้วทิมา

กรรมการ

นายเดชา แก้วทิมา

กรรมการ

นายพงศ์ศิริ จันทิวาสน์

กรรมการและเลขานุการ

นายวุฒิไกร วัชนุชา

กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ทีมวิจัยของโรงเรียน

นายสภา จันทร์พ่วง

ประธาน

นางสาวสาวิตรี ประวัติ

กรรมการ

นางโชติมณี สมศิลป์

กรรมการ

นางจตุพร อาจเอื้อม

กรรมการ

นางวรารัตน์ ปานดารา

กรรมการ

นายสราวุธ สุธีรวงศ์

กรรมการ

นักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย 30 คน

กรรมการ

นางสนองภัทร สุธีรวงศ์

กรรมการและเลขานุการ

นางสาวอนุตา อุ้นิม

กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำ

โครงการวิจัย “แนวทางการอนุรักษ์น้ำในลำคลองตำบลโพหัก โดยการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและโรงเรียน อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี” ได้เริ่มดำเนินกิจกรรมมาตั้งแต่เดือน พฤษภาคม 2545 จนถึงเดือนพฤศจิกายน 2546 รวมระยะเวลาดำเนินงาน 20 เดือน มาบัดนี้กิจกรรมของโครงการสิ้นสุดลงแล้ว โครงการวิจัยจึงได้จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์ขึ้นเพื่อเสนอต่อศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันตก และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.สำนักงานภาค)

ทีมวิจัยหวังว่า รายงานฉบับนี้จะจักเป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นอื่น และผู้สนใจทั่วไปได้ศึกษาเรียนรู้ และขอขอบคุณทีมประสานงาน จากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันตก และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.สำนักงานภาค) ที่ให้การสนับสนุน ทำให้ทีมวิจัย (ชาวบ้าน พระสงฆ์ ครู นักเรียน และหน่วยงานองค์กรในท้องถิ่น) ได้มีโอกาสเรียนรู้กระบวนการงานวิจัยท้องถิ่นและสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้มาพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเองโดยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

หากรายงานฉบับนี้มีข้อผิดพลาดประการใดทีมวิจัยจึงขอภัยมา ณ โอกาสนี้

ทีมวิจัย

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มาของโครงการ	1
1.2 คำถามการวิจัย	1
1.3 วัตถุประสงค์	1
1.4 พื้นที่ศึกษา	2
1.5 ระยะเวลาในการศึกษา	2
1.6 งบประมาณ	2
1.7 วิธีการดำเนินงาน	2
1.8 ผลที่คาดว่าจะได้	3
บทที่ 2 การทบทวนงานวิจัยและงานพัฒนาท้องถิ่นในพื้นที่วิจัยและที่ เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัย	4
2.1 ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับงานพัฒนา (โครงการเฉพาะ)	4
2.2 ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับงานพัฒนาขององค์กรในท้องถิ่น	8
บทที่ 3 พื้นที่ศึกษา	9
3.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์	9
3.2 ประวัติศาสตร์ชุมชน	12
3.3 สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน	26
3.4 สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม	31
3.5 อัตลักษณ์ของชุมชน	44
บทที่ 4 ผลการดำเนินงานวิจัย	58
4.1 ผลการดำเนินงานวิจัยรายกิจกรรม	58
4.2 ผลจากการดำเนินงานวิจัยในภาพรวม	92
4.3 ผลกระทบทั้งเชิงบวกและเชิงลบจากการดำเนินงานวิจัย	93
4.4 สรุปผลการดำเนินกิจกรรม	95

บทที่ 5	บทเรียนและองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัย ในภาพรวม	106
	5.1 บทเรียนจากการศึกษาวิจัย	106
	5.2 องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัย	107
บทที่ 6	ข้อคิดเห็นของทีมวิจัยที่มีต่อศูนย์ประสานงาน และสกว.สำนักงานภาค	119
บทที่ 7	ภาคผนวก	120
	ภาคผนวกที่ 1 แผนการดำเนินงานและงบประมาณ	121
	ภาคผนวกที่ 2 การอบรมเชิงปฏิบัติการ “การใช้คู่มือนักสืบสายน้ำ”	134
	ภาคผนวกที่ 3 ตัวอย่างแบบบันทึก (กิจกรรมที่ 1)	141
	ภาคผนวกที่ 4 ผลการศึกษากิจกรรมสำรวจสภาพน้ำ	146
	ภาคผนวกที่ 5 ประวัติทีมวิจัย	159
	ภาคผนวกที่ 6 เบื้องหลัง	163
	- รูปภาพ “กว่าจะมาเป็นนักสืบสายน้ำ”	164
	- รายงานการเสวนา “เวทีเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ ลุ่มน้ำภาคตะวันตก”	169

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาของโครงการ

โครงการศึกษาสภาพน้ำในลำคลองตำบลโพหัก เป็นโครงการที่มีจุดเริ่มต้นจากการศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมของชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ของโรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์” ที่ให้นักเรียนจัดทำโครงงานวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวกับการสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัว จากโครงงานดังกล่าวได้ค้นพบในเบื้องต้นว่าน้ำในลำคลองโพหักที่ในอดีตเคยใสสะอาดได้เปลี่ยนเป็นขุ่นคล้ำ และมีกลิ่นเหม็น และถ้าลงไปในลำคลองเมื่อขึ้นมาจะรู้สึกคันและมีผื่นเป็นเม็ดๆ ขึ้นตามร่างกาย และพบว่ามีพืชน้ำบางชนิด เช่น ผักตบชวา สาหร่ายเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ทำให้กีดขวางการคมนาคมของคนในชุมชน นอกจากนี้ปริมาณสัตว์น้ำที่เคยมีจำนวนมากนานาชนิดมีจำนวนลดลง และบางชนิดก็สูญพันธุ์ไปจากลำคลอง ตัวอย่างเช่น ปลาอ้ว ปลาเข็ม ปลาหมู และปลากา

จากการค้นพบในโครงงานวิทยาศาสตร์ได้สร้างความตระหนักถึงปัญหา “คุณภาพน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป” แก่ักเรียน ซึ่งเป็นเยาวชนในชุมชน และได้พยายามที่จะให้มีการศึกษาต่อเนื่อง และได้ก่อให้เกิดความพยายามที่จะให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ถึงสภาพของน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งในด้านกายภาพ สังคม-ประวัติศาสตร์ และควมหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อความตระหนักถึงคุณค่าของน้ำในลำคลองโพหัก ซึ่งอดีต “คนโพหัก” ได้อาศัยน้ำในลำคลองสำหรับประกอบอาชีพทำนา อุปโภค และบริโภค แต่ต่อมาเมื่อ “น้ำประปา” เข้ามาและการประกอบอาชีพของคนโพหักเปลี่ยนแปลงไปเป็นการทำนาถุ้ง ตลอดจนความเอาใจใส่ในการดูแลรักษาน้ำลดลง ทำให้สภาพของน้ำเปลี่ยนแปลงไป จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นชุมชนโรงเรียน ผู้ประกอบการ และผู้นำชุมชน เห็นว่าน่าจะมีแนวทางในการอนุรักษ์เพื่อให้ลำคลองโพหักเป็นส่วนหนึ่งของ “คนโพหัก” ต่อไป

1.2 คำถามการวิจัย

โรงเรียนและชุมชนจะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์น้ำในลำคลองตำบลโพหักอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษารวมข้อมูลเกี่ยวกับน้ำในลำคลองโพหักตำบลโพหักในมิติการเปลี่ยนแปลงจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งในด้านคุณภาพน้ำ ความสัมพันธ์ระหว่าง

- อาชีพกับการใช้น้ำและภูมิปัญญาของชุมชนในการใช้น้ำ รวมทั้งศึกษาสภาพน้ำในปัจจุบันกับผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน
- 2) เพื่อสร้างความตระหนักแก่คนในชุมชนให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของน้ำในลำคลองตำบลโพหัก
 - 3) เพื่อแสวงหาแนวในการอนุรักษ์น้ำร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงเรียน

1.4 พื้นที่ศึกษา

ลำคลองในเขตตำบลโพหัก ตั้งแต่รอยต่อระหว่างตำบลดอนสาส์และตำบลโพหัก ถึงประตูรางเหมือง อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

1.5 ระยะเวลาในการศึกษา

รวมระยะเวลา 1 ปี 8 เดือน

(1/3/45 - 30/11/46)

1.7 วิธีการดำเนินงาน

- 1) อบรมทีมวิจัยเพื่อฝึกทักษะการเก็บตัวอย่างน้ำ และข้อมูลทางสังคม ประวัติศาสตร์ และสภาพการใช้น้ำ
- 2) สํารวจคุณภาพน้ำในฤดูฝน 2 ช่วง คือ ช่วงชลประทานปิดน้ำ/ช่วงชลประทานปล่อยน้ำ
- 3) สํารวจข้อมูลทางสังคม ประวัติศาสตร์และสภาพการใช้น้ำ
- 4) ประชุมทีมวิจัยเพื่อวิเคราะห์ข้อมูล
- 5) ศึกษาประวัติศาสตร์สายน้ำ
- 6) จัดเวทีประชุมแกนชุมชน
- 7) รายงานความก้าวหน้า
- 8) สํารวจคุณภาพน้ำในฤดูแล้ง 2 ช่วง คือ ช่วงชลประทานปิดน้ำ/ช่วงชลประทานปล่อยน้ำ
- 9) จัดเวทีประชุมการใช้น้ำของแต่ละกลุ่มอาชีพ
- 10) จัดเวทีตรวจสอบ
- 11) จัดประชุมทีมวิจัยเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลการศึกษา
- 12) จัดทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

1.8 ผลที่คาดว่าจะได้

- 1) ได้ข้อมูลเกี่ยวกับน้ำในลำคลองตำบลโพหักในมิติการเปลี่ยนแปลงจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งในด้านคุณภาพน้ำ ความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพกับการใช้น้ำ และภูมิปัญญาของชุมชนในการใช้น้ำ รวมทั้งศึกษาสภาพน้ำในปัจจุบันกับผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน
- 2) ได้สร้างความตระหนักแก่คนในชุมชนให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของน้ำในลำคลองตำบลโพหัก
- 3) ได้แนวทางในการอนุรักษ์น้ำร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงเรียน

หมายเหตุ หลังจากโครงการ การศึกษาสภาพน้ำในลำคลองตำบลโพหักนี้สิ้นสุดแล้ว จะมีปฏิบัติการต่อโดยชุมชนเอง โดยการนำของเทศบาลเป็นแกนหลัก และมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คือ ชลประทาน และประมง นำข้อมูลหรือผลจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ไปเป็นแนวทางในการแก้ไขและอนุรักษ์น้ำในลำคลองตำบลโพหักต่อไป

เกิดจากการยกระดับสุขภาพตำบลโพหัก ขึ้นเป็นเทศบาลตำบลโพหัก เมื่อขึ้นเป็นเทศบาลตำบลโพหักได้ปรับเปลี่ยนเพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับการเป็นเทศบาลตำบล จึงทำให้สภาพแวดล้อมบางส่วนไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่เท่าที่ควร เพราะจะเป็นพื้นที่บางส่วนของบ้านโพหักเป็นพื้นที่เกษตรกรรม และบางพื้นที่เป็นชุมชนเมือง หากไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควร ก็อาจจะทำให้สภาพแวดล้อมเสียไปในที่สุด และยากที่จะเรียกกลับคืนมาสู่สภาพเดิมได้อีก ดังนั้นชาวบ้าน บ้านโพหักจึงเกิดความคิดที่จะช่วยกันอนุรักษ์สภาพแวดล้อมที่เคยมี และฟื้นฟูวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวโพหักไว้ ชาวโพหักจึงจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นขึ้น โดยการรวมตัวของหมู่บ้านทั้ง 1 หมู่ เป็นกลุ่มขึ้นทั้ง 11 กลุ่ม และร่วมกับโรงเรียนในพื้นที่ 3 โรงเรียน และวัดอีก 2 แห่ง โดยแต่ละกลุ่มมีเขตรับผิดชอบของกลุ่มเองคือ 1 กลุ่มต่อ 1

หมู่บ้านร่วมกับโรงเรียนและวัด และมีการทำงานร่วมกันในวันสำคัญต่างๆ โดยมีการประชุมร่วมกันเพื่อแลกเปลี่ยนและวางแผนงานกันอย่างต่อเนื่อง โดยมีองค์กรชุมชนและส่วนราชการให้การเป็นที่ปรึกษาและประสานงาน

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมและวิถีความเป็นอยู่ของชุมชนโพหัก
- (2) เพื่อสร้างจิตสำนึกให้รักและหวงแหนธรรมชาติที่เคยมีและเคยเป็น
- (3) เพื่อให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชน 2 ฝั่งคลอง โดยมีโรงเรียน 3 แห่ง และวัดเข้ามามีส่วนร่วมด้วย
- (4) เพื่อให้รู้จักและบริโภครักษาทรัพยากรอย่างมีคุณภาพ
- (5) เพื่อให้เกิดการพึ่งพาตนเองในชุมชน

กลุ่มเป้าหมาย

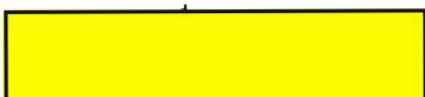
กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นโพหัก ทั้ง 1 หมู่บ้านที่อยู่ 2 ฝั่งคลอง โรงเรียน 3 แห่ง และ วัด 2 แห่ง

ทิศทาง

เพื่อมุ่งสู่ความเป็นอยู่ที่ดี และการทำให้พึ่งพาตนเองได้ในที่สุด

ตัวชี้วัดโครงการ

- (1) ทำให้เกิดความร่วมมือกันอย่างต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน
- (2) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนขึ้น
- (3) ทำให้เกิดการรวมตัวกันในการบริหาร
- (4) ทำให้เกิดการทำงานในเชิงกิจกรรมมากขึ้นและรูปธรรม

กิจกรรมเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นบ้านโพหัก

- (1) กิจกรรมกำจัดวัชพืช ลอกคลอง ร่องน้ำ ขยะ และการตรวจสอบสภาพของน้ำ
- (2) กิจกรรมเสริมสร้างสภาพแวดล้อม ด้วยการปลูกต้นไม้ประดับเพิ่มเติม
- (3) กิจกรรมจัดทำงบประมาณเพิ่มเติมเพื่อการอนุรักษ์ด้วยการจัดตั้งกองทุนอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นบ้านโพหัก
- (4) จัดเวทีสรุปทบทวนและประเมินผล และจัดทำแผนเผยแพร่ พร้อมป้ายโครงการผลการดำเนินงานที่ได้ ~ (อยู่ในช่วงการดำเนินโครงการ)

2.) โครงการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

ชื่อโครงการ	พัฒนาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรท้องถิ่นบ้านสามง่าม-รางห้วย ชั้น-วัดสามัคคีธรรม และโรงเรียนวัดสามัคคีธรรม
เจ้าของโครงการ	กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรท้องถิ่นบ้านสามง่าม-รางห้วย ชั้น-วัดสามัคคีธรรม และโรงเรียนวัดสามัคคีธรรม ตั้งอยู่ที่ ที่ทำการ 87/1 หมู่ที่ 9 ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัด ราชบุรี
เสนอโครงการโดย	นายสุรินทร์ พูลละเอียด ตำแหน่งประธานโครงการ ที่อยู่ โรงเรียนวัดสามัคคีธรรม ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัด ราชบุรี โทรศัพท์ 01-38541386

ความเป็นมา/หลักการและเหตุผล

เนื่องจากการยกระดับสุขาภิบาลเป็นเทศบาลตำบล และเมื่อเป็นเทศบาลตำบล โครงสร้างพื้นฐานจึงถูกปรับเปลี่ยน เพื่อให้เหมาะสมกับการเป็นเทศบาลฯ ทำให้สภาพแวดล้อม บางส่วนของท้องถิ่นไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควร เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ของบ้านสามง่ามและบ้าน รางห้วยชั้น เป็นพื้นที่เกษตรซึ่งต้องอาศัยแม่น้ำ ลำคลองเป็นสิ่งสำคัญในการประกอบอาชีพ หากไม่ได้รับการดูแลในเรื่องสิ่งแวดล้อมเท่าที่ควรก็อาจทำให้สภาพแวดล้อมเสียไป และไม่อาจ ที่จะเรียกกลับคืนได้ นักเรียนโรงเรียนวัดสามัคคีธรรมและชาวสามง่าม-รางห้วยชั้น จึงเกิด ความคิดที่จะช่วยอนุรักษ์สภาพแวดล้อมที่เคยมีและเพื่อดำรงไว้ดีความเป็นอยู่ของชาวสามง่าม และรางห้วยชั้นไว้ โรงเรียนวัดสามัคคีธรรมจึงจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และทรัพยากร ท้องถิ่นขึ้น มีเขตรับผิดชอบคือ วัดสามัคคีธรรม โรงเรียนวัดสามัคคีธรรม บ้านสามง่ามหมู่ 8 บ้านรางห้วยชั้นหมู่ 9 ตำบลโพหักมีการทำงานร่วมกัน ทำกิจกรรมต่างๆ ในวันสำคัญ โดยมี การประชุมร่วมกันเพื่อแลกเปลี่ยนและวางแผนกันอย่างต่อเนื่อง โดยมีผู้ประสานงานองค์กร ชุมชนให้การเป็นที่ปรึกษาร่วมกับส่วนราชการ

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อพัฒนาและรักษาสภาพแวดล้อม และวิถีความเป็นอยู่ของชุมชนสามง่าม-ราง ห้วยชั้นวัดสามัคคีธรรมและโรงเรียนวัดสามัคคีธรรม
- (2) เพื่อให้เยาวชนและชุมชนเกิดสำนึกรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นที่มีอยู่ และเคยเป็น
- (3) เพื่อให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างวัด โรงเรียนและองค์กรชุมชน
- (4) เพื่อให้เกิดการพึ่งพาตนเองของเยาวชนและชุมชนด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและ ทรัพยากรท้องถิ่น

กลุ่มเป้าหมาย

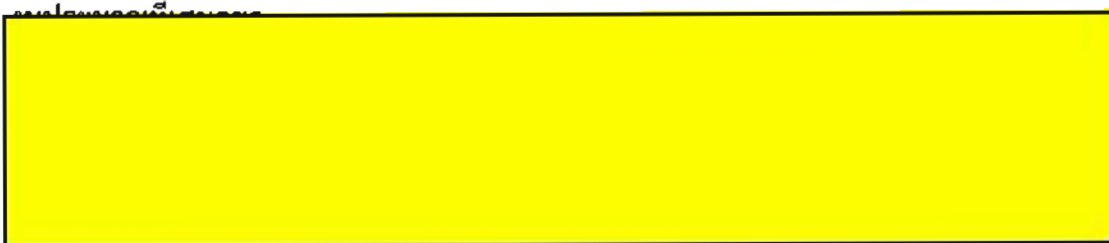
- (1) กลุ่มเยาวชน-พัฒนาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรท้องถิ่นโรงเรียนวัดสามัคคีธรรม จำนวน 134 คน แบ่งเป็น ชาย 62 คน หญิง 72 คน
- (2) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมบ้านสามง่ามบ้านรางห้วยชันซึ่งประกอบด้วย บ้านสามง่าม จำนวน 157 หลังคาเรือน ประชากร 730 คน ชาย 360 คน หญิง 370 คน บ้านรางห้วยชัน จำนวน 139 หลังคาเรือน ประชากร 574 คน ชาย 267 คน หญิง 307 คน มีผู้เข้าร่วมโครงการ 100 คน
- (3) กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข บ้านสามง่าม-รางห้วยชัน รวมสมาชิก 30 คน
- (4) กลุ่มสตรีแม่บ้าน บ้านสามง่าม-รางห้วยชัน รวมสมาชิก 30 คน
- (5) กลุ่มผู้สูงอายุบ้านรางห้วยชัน รวมสมาชิก 35 คน

ทิศทาง

- (1) เพื่อมุ่งสู่จิตสำนึกและการพัฒนาของชุมชน
- (2) เพื่อมุ่งสู่ความเป็นอยู่ที่ดีและทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ตัวชี้วัดโครงการ

- (1) เกิดความร่วมมืออย่างต่อเนื่องในการพัฒนาวัด โรงเรียนและชุมชน
- (2) เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในโรงเรียนและชุมชน
- (3) เกิดการร่วมตัวระหว่างแกนนำกลุ่มในการบริหารและจัดการ
- (4) เกิดการทำงานในเชิงกิจกรรมมากขึ้นและเป็นรูปธรรม

ระยะเวลาดำเนินการ

ระยะเวลา 1 ปี (ตั้งแต่ สิงหาคม 2546 - กรกฎาคม 2547)

ผลการดำเนินที่ได้ - (อยู่ในช่วงการดำเนินโครงการ)

2.2 ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับงานพัฒนาขององค์กรในท้องถิ่น

สุชาภิบาลตำบลโพหักได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาลตำบลโพหักเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2542 เพราะมีการขยายตัวทั้งในด้านของประชากร รายได้ และความเจริญเทศบาล จึงตั้งขึ้นเพื่อให้บริการสาธารณะแก่ประชาชนในท้องถิ่น เทศบาลตำบลโพหักจึงมีความใกล้ชิดและเกี่ยวข้องกับชีวิตประชาชนตั้งแต่เกิดจนตาย โดยมีหน้าที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น คือ

การรักษาความสงบเรียบร้อย เช่น จัดให้มีอุปกรณ์ดับเพลิง จัดเวรยามตรวจความเรียบร้อยเวลากลางคืน

การใช้ที่ดินเพื่อประโยชน์ของท้องถิ่น เช่น จัดให้มีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

การให้บริการแก่ประชาชนด้านอื่นๆ จัดให้มีตลาด ทางเดินสว่าง จัดเก็บขยะ สงเคราะห์เด็ก บำรุงสถานศึกษา และสถานพยาบาล เป็นต้น

เทศบาลตำบลโพหัก มีการบริหารงานได้อย่างอิสระ พนักงานเทศบาล และ ปลัดเทศบาล เป็นเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ปฏิบัติงาน ตามภารกิจ และหน้าที่ของเทศบาลภายใต้การบริหาร และตรวจสอบควบคุม โดยสมาชิกสภาเทศบาล ที่มาจากการเลือกตั้งโดยตรงของประชาชน

บทที่ 3 พื้นที่ศึกษา

3.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

ชุมชนโพหักเป็นตำบลหนึ่งอยู่ในอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี อยู่ในพื้นที่ภาคตะวันตกของประเทศไทยแบ่งเขตตามทางภูมิศาสตร์ และอยู่ในเขตพื้นที่ภาคกลางด้านตะวันตกตามการแบ่งเขตการปกครองของกระทรวงมหาดไทย ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ 13 องศา 40 ลิปดาเหนือ และเส้นลองจิจูดที่ 100 องศา 2 ลิปดาตะวันออก มีระยะทางห่างจากกรุงเทพมหานครโดยทางบก 80 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดราชบุรี 38 กิโลเมตร และห่างจากที่ว่าการอำเภอบางแพ 18 กิโลเมตร

มีคลองโพหักเป็นลำน้ำสายหลักไหลผ่าน

มีพื้นที่ประมาณ 33.15 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 22,484 ไร่

1) ลักษณะภูมิประเทศ

เป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึงตลอดปีเพราะอิทธิพลน้ำทะเลหนุนเข้ามาทางปากน้ำแม่กลอง และคลองดำเนินสะดวก เป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนาและการเกษตรเพาะปลูก ไม่มีภูเขา และป่าไม้ สภาพของดินเป็นดินเหนียวและดินปนทราย

2) ลักษณะภูมิอากาศ

ชุมชนตำบลโพหักตั้งอยู่ในบริเวณที่ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ มีปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยประมาณ 1000 - 1250 มิลลิเมตรต่อปี มีอุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ 27 องศาเซลเซียส ฤดูฝนเริ่มในเดือนพฤษภาคม - ตุลาคม ฤดูหนาวเริ่มในเดือนพฤศจิกายน - มกราคม และฤดูร้อนเริ่มในเดือนกุมภาพันธ์ - เมษายนของทุกปี

ปัจจุบันลักษณะภูมิอากาศในพื้นที่ตำบลโพหัก เป็นดังนี้

ตำบลโพหักจะมีอุณหภูมิสูงสุด 37 องศาเซลเซียส ต่ำสุด 18 องศาเซลเซียส

อุณหภูมิเฉลี่ยเดือนมีนาคม - มิถุนายน 23.5 องศาเซลเซียส

อุณหภูมิเฉลี่ยเดือนกรกฎาคม - ตุลาคม 24.1 องศาเซลเซียส

ปริมาณน้ำฝน

ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย มีนาคม - มิถุนายน 143.4 มม./ปี

ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย กรกฎาคม - ตุลาคม 159.1 มม./ปี

(ข้อมูลสถานีอุตุนิยมวิทยาราชบุรี กันยายน 2545)

3) ที่ตั้งอาณาเขต

พื้นที่ของตำบลโพหักทั้งหมดมีจำนวน 22,454 ไร่ (เฉพาะที่มีหลักฐานมีเอกสาร) แต่จะไม่รวมที่ดินสาธารณะประโยชน์ ในเขตเทศบาลตำบลโพหักส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่บริเวณฝั่งคลองโพหัก และคลองสาธารณะที่มีอาณาเขตติดต่อกันดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับตำบลดอนคาและตำบลดอนใหญ่ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
ทิศใต้	ติดต่อกับ ตำบลบัวงาม และ ตำบลดอนคลัง อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับตำบลหนองสองห้อง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร และ ตำบลตลาดจินดา อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับตำบลหัวโพ อำเภอบางแพ และตำบลดอนคลัง อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

4) การคมนาคม

ระยะทางจากอำเภอบางแพ - เทศบาลตำบลโพหัก ระยะทาง 14 กิโลเมตร การคมนาคมในชุมชนโพหัก และท้องที่ใกล้เคียง สามารถเดินทางได้สะดวกทั้งทางรถยนต์และทางเรือ โดยมีเส้นทางคมนาคม ดังนี้

- (1) ทางหลวงจังหวัดหมายเลข 325 (บางแพ - ดำเนินสะดวก) เป็นถนนลาดยางมีเขตทาง 18 เมตร และผิวจราจรกว้าง 7 เมตร
- (2) ทางหลวงจังหวัดหมายเลข 3236 (หัวโพ - โพหัก) เป็นถนนที่แยกจากทางหลวงหมายเลข 324 ในตำบลหัวโพ โดยผ่านตำบลหัวโพเข้าตำบลโพหัก ระยะทาง 7 กิโลเมตร เป็นถนนลาดยางมีเขตทาง 15 เมตร และผิวจราจรกว้าง 5.50 เมตร
- (3) ถนนสายต่าง ๆ ที่เชื่อมกับชุมชน ได้แก่
 - ถนนสายโพหัก - ดอนโม จากตำบลโพหัก ถึงอำเภอบ้านแพ้วจังหวัดสมุทรสาครและอำเภอมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม
 - ถนนจากตำบลโพหัก ไปตำบลดอนคา อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
 - ถนนจากตำบลโพหัก ไปอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

5) การเดินทางโดยรถยนต์ประจำทาง

- (1) สายโพหัก - โพธาราม ออกจากชุมชนโพหัก ซึ่งดำเนินการโดยบริษัท กู๊เกียรติเดินรถ (เป็นรถสองแถวสีเหลืองขนาดใหญ่) จากเทศบาลตำบลโพหัก - ผ่านดอนมะขามเทศ - ลำพญา - หัวโพ - บางแพ - แยกบางแพ ไปสิ้นสุดที่

ตลาดโพธาราม รวมระยะทางประมาณ 25 กิโลเมตร ออกจากโพหัก เวลา 06.00 นาฬิกา - 16.00 นาฬิกา ทุกวันเที่ยวกลับจากทางแยกบางแพ (บริเวณปั้มน้ำมันเอสโซ่ เวลา 07.50 นาฬิกา - 18.00 นาฬิกา ทุกวัน)

- (2) สายหนองสองห้อง - โพหัก นครปฐม
- (3) สายโพหัก - ดำเนินสะดวก ออกจากชุมชนโพหักผ่านวัดตาลเรียง ตำบลดอนคลังไปสิ้นสุดที่ตลาดดำเนินสะดวก อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

6) เส้นทางเรือ

มีลำคลองที่สามารถใช้ในการสัญจรไปมา และเป็นเส้นทางในการขนส่งผลผลิต การเกษตรกับชุมชนอื่น คือ

- (1) คลองจากโพหัก ไปคลองดำเนินสะดวก อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี
- (2) คลองจากโพหัก ไปอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี และเดินทางไปยังคลอง ตำบลคลองตากคต อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี
- (3) คลองจากโพหัก ไปอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร และเดินทางไปยัง กรุงเทพมหานคร
- (4) คลองจากโพหัก ไปจังหวัดนครปฐม

7) การสื่อสารและโทรคมนาคม

ในเขตเทศบาลตำบลโพหักมีทำการไปรษณีย์ย่อย 1 แห่ง ตั้งอยู่บริเวณสามแยก ปากทางโพหัก - ดอนโม ให้บริการทางด้านไปรษณีย์ - โทรเลข การฝากส่งธนาคัตติและพัสดุ ไปรษณีย์ทั่วไป

มีสถานที่ทำการชุมสายโทรศัพท์ขนาดย่อยตั้งอยู่บนถนนสายโพหัก - ดอนโม ซึ่งอยู่บริเวณเลยสามแยกปากทางก่อนเข้าเขตตลาดโพหักไปทางขวามือประมาณ 500 เมตร ในเขตพื้นที่หมู่ 3 ซึ่งมีตู้ใช้บริหารโทรศัพท์จำนวน 500 กว่าครัวเรือน มีโทรศัพท์สาธารณะ ให้บริการจำนวน 4 ตู้ และโทรศัพท์ใช้การ์ดโฟนจำนวน 4 ตู้

8) สาธารณูปโภค ในชุมชนโพหัก

- (1) การไฟฟ้า มีการให้บริการไฟฟ้าครอบคลุมทุกหมู่บ้าน โดยรับกระแสไฟฟ้า จากสถานีควบคุม การจ่ายไฟฟ้าจากตำบลสระกะเทียม อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม
- (2) การประปา ดำเนินการโดยสุขาภิบาลโพหัก (เทศบาลตำบลโพหัก) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 โดยใช้น้ำจากแหล่งน้ำดิบใต้ดิน

3.2 ประวัติศาสตร์ชุมชน

1) ประวัติของชุมชนโพหัก

การตั้งถิ่นฐานและหลักฐานเกี่ยวกับชุมชนโบราณโคกพลับ

สังคมมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ (ใน หนังสืออาจารย์านุสรณ์, 2536: 11-21) กล่าวว่า ในระยะเริ่มแรกจะไม่มี การตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งถาวรจะอาศัยอยู่ตามธรรมชาติเป็นหลัก เช่น การอาศัยตามถ้ำ หรือใกล้แหล่งน้ำเป็นที่พักพิงชั่วคราวไม่มีการเพาะปลูกและสะสมอาหาร จะดำรงชีพโดยการล่าสัตว์และหาของป่าที่เรียกว่า “สังคมศาสตร์” ต่อมาเริ่มรู้จักการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ มีการย้ายถิ่นฐานมาอาศัยอยู่บริเวณที่ราบที่มีความอุดมสมบูรณ์ แหล่งโบราณคดีจะกระจุกกระจายเป็นจำนวนมากในจังหวัดราชบุรี มีทั้งแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์และแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติโดยเฉพาะใน “ชุมชนโพหัก” อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี ได้พบหลักฐานที่ยืนยันได้ว่าเคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2520 เนื่องจากมีการขุดคลองชลประทานส่งน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรของตำบลโพหัก เมื่อขุดผ่านบริเวณโคกพลับได้ขุดพบโครงกระดูกของมนุษย์ ที่มีทั้งเครื่องมือ เครื่องใช้ ภาชนะดินเผา เช่น หม้อ ไห ตลอดจนกำไลหิน ต่างหู และลูกปัดต่างๆ จำนวนมาก ได้ทำการแจ้งให้กรมศิลปากรทราบ มีการส่งเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรมาดำเนินการขุดค้นในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2520

ได้พบหลักฐานที่สำคัญจากการขุดค้นพื้นที่ขนาด 4 x 4 เมตร เพียงสองหลุม และพบหลักฐานที่ชี้ชัดว่า “เป็นแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์” มีการขุดพบโครงกระดูกจำนวน 48 โครง มีทั้งสภาพที่สมบูรณ์และไม่สมบูรณ์ สภาพของโครงกระดูกส่วนมากหันศีรษะไปทางทิศเหนือ ฝังรวมอยู่กับสิ่งของเครื่องใช้เครื่องประดับโบราณ มีภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ กำไลหรือจักรหิน กำไลเปลือกหอย กำไลกระดูกเต่าทะเล ขวานหินขัด ลูกปัดต่างๆ หิน และเปลือกหอย ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยสำริดและเหล็ก

ภาชนะดินเผาที่เคยขุดพบจากแหล่งต่าง ๆ ในจังหวัดราชบุรีส่วนใหญ่จะมีขนาดเล็ก ปั้นด้วยมืออย่างหยาบ มีทั้งทรงก้นกลม และทรงคล้ายพานเชิง ลักษณะภาชนะเช่นนี้จะเป็นรูปแบบของภาชนะโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์

แต่ที่บ้านโคกพลับได้พบภาชนะดินเผาที่มีแบบพิเศษแตกต่างไปจากที่อื่น คือเป็นภาชนะรูปกลมมีลักษณะปากเล็กแคบ ไม่มีขอบปาก ผิวด้านนอกตกแต่งด้วยการขีดเป็นลวดลาย ฟันปลาสลับกับจุดเล็กๆ ไม่สามารถดูออกได้ว่าใช้งานประเภทใด สำหรับกำไลจักรหินที่ค้นพบจะทำด้วยหินชวาน มีลักษณะแบนและมีขอบด้านใน ส่วนกำไลเปลือกหอยมีทั้งที่ทำจากหอยกาบ และหอยทะเล (หอยมือเสือ) กำไลที่ทำจากกระดูกเต่าทะเลจะใช้กระดูกส่วนท้องทำเป็นกำไลมีลักษณะคล้ายรูปดาว 6 แฉกปลายแหลม ซึ่งคงจะใช้สวมใส่ในบางโอกาสเพราะเป็นของที่

แตกหักง่าย ส่วนต่าง ๆ มักจะพบเป็นคู่วางอยู่ข้างกระดูกด้านซ้ายและขวา ทำจากหินเซอร์เพนไทน์ที่มีสีเขียวคล้ายหยก บางส่วนจะทำจากหินคาร์เนเลียนสีส้ม หรือจากเปลือกหอย

แหล่งโบราณคดีโคกพลับเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองมีความคล้ายคลึงกับแหล่งโบราณคดีบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี และแหล่งโบราณคดีภายนอกประเภทโดยเฉพาะต่าง ๆ ที่ทำจากหินคาร์เนเลียนสีส้ม และหินเซอร์เพนไทน์เหมือนกับที่พบในประเทศจีน เวียดนาม และคล้ายคลึงกับต่าง ๆ หรือตุ้มหู ในสมัยราชวงศ์โจวตะวันออก (770 - 221 ปีก่อนคริสตศักราช)

สำหรับโบราณวัตถุที่ค้นพบบริเวณชุมชนโบราณโคกพลับ สามารถจำแนกได้ดังนี้

- (1) กำไลหิน พบทั้งที่ทำจากหินสีเขียว และสีดํา มีลักษณะคล้ายจักร สันของวงกำไลเป็นสันขวานหรือคมมีดโดยรอบ ทุกวงจะทำอย่างประณีต หินมันเรียบจนขึ้นเงา มีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ขนาดใหญ่สุดมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 8 นิ้ว มีทั้งที่สวมในข้อมือศพ และวางรวมไว้ในหลุมศพ
- (2) ลูกปัดหิน พบทั้งที่ทำจากหินสีเขียวและหินสีส้ม เนื้อหินเป็นสีเขียวทึบหรือหยาบอ่อน รูปร่างกลมแบน เจาะรูตรงกลาง สำหรับใช้วัสดุประเภทเส้นใยร้อยเป็นพวงใช้คล้องคอ ส่วนใหญ่พบว่าวางเรียงอยู่รอบๆ คอศพ คล้ายคล้องคอไว้แต่จำนวนลูกปัดแต่ละพวงไม่เท่ากัน
- (3) ต่างหูหิน พบทั้งที่ทำจากหินสีเขียว สีส้ม และสีน้ำตาล เป็นสีเขียวทึบหรือหยาบอ่อนเหมือนกับหินที่ใช้ทำลูกปัด มีลักษณะเป็นแผ่นแบน รูปร่างกลมบ้างกลมรีบ้าง ตรงกลางเจาะรูกลมและมีร่องผ่าไปสู่อบด้านนอก เพื่อใช้สำหรับหนีบคาบติดไว้กับดั่งหู ส่วนใหญ่จะพบอยู่ด้านข้างของกระดูกศีรษะ
- (4) หินบดยา เป็นแท่งหินสีเขียวกลมยาวมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ 5 ซม. พบเพียงครั้งก่อนปะปนอยู่ในกองกระดูก สัตว์รอบ ๆ หลุมศพ
- (5) ขวานหิน เป็นแผ่นหินสีเทารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดเล็กกว้างประมาณ 2 นิ้ว ด้านที่เป็นคมมีลักษณะคล้ายคมมีด หรือคมขวานผิวขัดมันเรียบ พบเพียงชิ้นเดียว
- (6) กำไลสำริดแบน เป็นกำไลที่หล่อจากสำริดแบบกำไลหิน สันของวงกำไลโดยรอบเป็นแผ่นแบน พบเพียงวงเดียว
- (7) กำไลสำริดกลม เป็นกำไลข้อมือหล่อด้วยสำริด เป็นเส้นกลมคล้ายเส้นลวดขนาดใหญ่ผิวเรียบ พบสวมไว้กับข้อมือศพข้างละ 2-3 วง มากน้อยขึ้นอยู่กับฐานะของผู้ตาย
- (8) ปลอกชนสำริด เป็นกำไลข้อมือรูปทรงกระบอกหล่อจากสำริด ขนาดความ

- ยาวประมาณ 6 - 7 นิ้ว ผิวภายนอกดูเป็นตุ่มเล็ก ๆ เพื่อความสวยงาม บริเวณกึ่งกลางโดยรอบมีหนามเตยแหลมยื่นออกมาคล้ายฟันเฟือง พบเพียง 3 อัน บางอันสวมอยู่กับข้อมือศพ บางอันวางรวมไว้ในหลุมศพ
- (9) ใบหอสำริด มีลักษณะคล้ายหอบัวหลวงหล่อจากสำริด มีบ้องสำหรับไว้สวมกับ ด้ามพบเพียงเล่มเดียวฝังรวมอยู่ในหลุมศพ
- (10) เบ็ดสำริด เป็นเบ็ดตกปลาขนาดใหญ่ หล่อจากสำริด ตะกรุดขมวด เป็นปมสำหรับใช้เส้นใยผูกปลายมีเงี่ยง พบเพียงชิ้นเดียวบริเวณชั้นดินนอก หลุมศพ
- (11) แท่งสำริดคล้ายเขาสัตว์ เป็นแท่งสำริดกลม ภายในกลวง ปลายข้างหนึ่งสอบเข้าหากัน ปิดตันกลมมนคล้ายเขาสัตว์ มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3 ซม. ยาวประมาณ 10 ซม. พบเพียง 2 ชิ้น ในบริเวณ หลุมฝังศพ
- (12) หวีทำจากกระดูกสัตว์ (หรืองาช้าง) เป็นแผ่นกระดูกสัตว์ หรือ งาช้าง กว้างประมาณ 5 ซม. ยาวประมาณ 7 ซม. รูปลิ่มเหลี่ยมปลายสอบ เล็กน้อย มีลวดลายแกะสลักด้านล่างผ่าเป็นซี่ๆ เหมือนหวีที่ใช้ในปัจจุบัน พบ เพียง 2 อัน วางอยู่บนศีรษะศพ
- (13) กำไลข้อมือทำจากกระดูกสัตว์หรืองาช้าง เป็นกำไลข้อมือมีลักษณะ เช่นเดียวกับกำไลสำริดกลมทำจากกระดูกสัตว์หรืองาช้าง สวมอยู่ในข้อมือศพ ซ้อนกันข้างละหลาย ๆ วง
- (14) กำไลข้อมือทำจากเปลือกหอย เป็นกำไลข้อมือลักษณะเดียวกับกำไล สำริดกลม หรือกำไลที่ทำจากกระดูกสัตว์ หรืองาช้าง แต่ทำขึ้นจากเปลือกหอย พบเพียงวงเดียว
- (15) กำไลข้อมือรูปดาวทำจากเปลือกหอย เป็นกำไลข้อมือแบบมีสัน เหมือนกำไลหินแต่แทนที่สันกำไลเป็นสันคมเหมือนใบมีด จะทำเป็นหนาม แหลมยื่นเป็นแฉกคล้ายดาวทำจากเปลือกหอยมือเสือขนาดใหญ่
- (16) กำไลดาวทำจากกระดูกเต่า เป็นกำไลรูปดาวมีลักษณะเช่นเดียวกับ ที่ทำจากเปลือกหอย แต่ทำจากกระดูกเต่า หรือตะพาบน้ำ
- (17) กำไลดินเผา เป็นกำไลข้อมือมีสันเช่นเดียวกับกำไลหิน หรือกำไล สำริดแบน แต่ทำจากดินเผาเนื้อค่อนข้างหยาบ มีขนาดเล็กพบเพียงวงเดียว
- (18) พานดินเผา เป็นภาชนะรูปพานทำจากดินเผาผิวมีประณีต เนื้อดินสีเทา วางอยู่บริเวณปลายเท้า และศีรษะของศพ (นักโบราณคดียืนยันว่าเป็นศิลปะใน สมัยทวารวดี)

- (19) หม้อดินเผา เป็นภาชนะรูปหม้อ ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก เนื้อดินเผาสีแดง ผิดเรียบกันมนตรงกลางป่อง ปากผาย และคอหยุก ฝีมือการปั้นไม่ค่อยประณีต ที่เป็นหม้อขนาดใหญ่พบเพียง 2 ใบ รูปร่างคล้ายหม้อทะนง มีลวดลายภายนอกเป็นลาย “ก้านไม้ขีด” (นักโบราณคดียืนยันว่าเป็นศิลปะสมัยทวารวดี)
- (20) จานดินเผา เป็นภาชนะคล้ายจาน ทำด้วยดินเผาสีแดง พบเพียงชิ้นเดียวที่กันเป็นขอบชกวงกลมตั้งได้ ลวดลายภายนอกเป็น “ลายก้านไม้ขีด”
- (21) ชามดินเผา เป็นภาชนะรูปร่างคล้ายชามที่ใช้ปัจจุบัน ทำด้วยดินเผาสีแดงภายนอกเป็นรอยนิ้วกด พบเพียง 2 ใบ
- (22) ชามดินเผากันมน เป็นภาชนะดินเผา รูปร่างคล้ายหม้อตาล ขอบปานตั้ง กันมนพบเพียงชิ้นเดียว วางครอบอยู่บนศีรษะ
- (23) ถ้วยดินเผา เป็นภาชนะดินเผาเนื้อหนา รูปร่างคล้ายกะลามะพร้าวผิวเรียบปั้นขึ้นอย่างหยาบ ๆ มีหลายขนาด เข้าใจว่าเป็นถ้วยสำหรับใส่เครื่องเช่นในหลุมศพ
- (24) ฝาหม้อดินเผา เป็นภาชนะดินเผา รูปร่างคล้าย “ฝาละมี” เหมือนฝาชีที่มียอด ชักขอบเป็นวงกลมสูงให้สามารถจับถือได้ พบเพียง 1 ชิ้น
- (25) ลูกกระสุนดินเผา เป็นดินเผาปั้นกลม ๆ ผิวเรียบ เผาสุกแกร่ง พบในระดับดินชั้นต้น ๆ
- (26) ภาชนะดินเผาทรงกระบอกลายเรขาคณิต เป็นภาชนะดินเผาทรงกระบอกปลายสอบเข้าหากันเล็กน้อย กันมน ภายในกลวง ด้านบนปิด มีรูกลมเจาะไว้ตรงกลางไม่ปิดตันเหมือนด้านกัน ผิวภายนอกด้านข้างเขียนลายเส้นเรขาคณิต เป็นรอยลงบนเนื้อดินฝีมือการปั้นประณีต พบเพียงชิ้นเดียวในหลุมศพ
- (27) รางดินเผา เป็นเครื่องปั้นดินเผาสีแดง เนื้อหนา รูปร่างคล้ายรางดินปลายนอกบานออก กันแคบปิดตัน พบเพียง 2 ชิ้น ในลักษณะชำรุด
- (28) หินดู เป็นเครื่องปั้นดินเผา รูปร่างคล้ายดอกเห็ด ผิดเรียบมีหลายขนาด ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุด
- (29) ดินเทศ เป็นดินเผาสีแดงพบกองอยู่บนนอกของศพ
- (30) เปลือกหอยและกระดูกสัตว์ เป็นซากเปลือกหอยทะเล เปลือกหอยน้ำจืด ก้างปลาและกระดูกสัตว์ชนิดต่าง ๆ ผังรวมอยู่ในหลุมศพทั้งที่อยู่ในภาชนะ และอยู่นอกภาชนะ แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของการใส่อาหารให้ผู้ตายในพิธีศพ จะพบในหลุมศพเกือบทุกหลุม

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า (ใน ข้อมูลจากแหล่งโบราณโคกพลับ ตำบลโพหัก : หนังสืออาจารย์านุสรณ์, 2536 : 17 - 27) ชุมชนโบราณบริเวณบ้านโคกพลับ เป็น ชุมชนในสมัยเดียวกันกับนครปฐมโบราณ อุทอง และคูบัว ซึ่งเรียกกันว่า “สมัยก่อนประวัติศาสตร์” หรือจะเก๋ากว่านั้น หลักฐานที่ยืนยันได้อย่างชัดเจนคือ พานดินเผา หม้อทะนุ และเครื่องประดับที่ทำด้วยหิน หรือสำริด แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างนครปฐม กำแพงแสน อุทอง คูบัว (เมืองราชบุรีโบราณ) กับชุมชนโบราณแห่งนี้ที่มีต่อกันอย่างใกล้ชิดและโดยสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ทางด้านใต้ขององค์พระปฐมเจดีย์ ระยะทางเพียง 20 ก.ม. พร้อมกับมีเนินดินที่มีลักษณะเช่นเดียวกับโคกต่าง ๆ ในป่าหรง ตั้งเรียงรายต่อเนื่องกันลงมาเป็นระยะเช่น ดอนยายหอม (โคกยายหอม) และโคกขนาก (ดอนขนาก) เป็นต้น จากนั้นนครปฐมและวกไปทางตะวันตกเฉียงใต้ จนถึงเมืองราชบุรี (คูบัว) เช่น โคกช้อย โคกละมั่ง โคกดับเปิด โคกตานาก โคกฝรั่ง โคกมดตะนอย และโคกหลวง เป็นต้น ซึ่งเคยพบเศษภาชนะดินเผา และเครื่องประดับจำพวกลูกปัดในบริเวณโคกหรือเนินดินเหล่านี้เช่นเดียวกัน ในด้านการคมนาคมติดต่อกับชุมชนต่าง ๆ พบว่าชุมชนโบราณแห่งนี้ตั้งอยู่ห่างจากชายฝั่งทะเลปากอ่าวไทย ทางด้านใต้ประมาณ 20 กิโลเมตรเศษเท่านั้น พร้อมกับตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มระหว่างแม่น้ำกลอง กับแม่น้ำท่าจีนมีร่องรอยของลำน้ำเก่าเชื่อมโยงติดต่อกับแหล่งชุมชนโบราณที่มีความเจริญได้ทุกแห่ง รวมทั้งเส้นทางติดต่อกับแม่น้ำไทยหรือแม่น้ำแควน้อยด้วย จากการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี พบว่าการติดต่อค้าขายระหว่างอินเดียและจีนทางทะเลในระยะแรก ๆ นั้น ได้ใช้วิธีการขนส่งสินค้าและเดินทางบกติดต่อกันทางทูตผ่านเข้ามาจากชายฝั่งทะเลประเทศพม่าผ่านทางเจดีย์สามองค์ลงลงมาตามลำน้ำแควน้อยและลำน้ำแม่กลอง มาทำการขนถ่ายสินค้าลงลำภาวจีนบริเวณเมืองนครปฐม และเมืองคูบัว จึงเชื่อได้ว่าชุมชนโบราณโคกพลับจะต้องมีอยู่ก่อนแล้ว

ส่วนกระแสน้ำที่พัดเอาตะกอนมาจนถึงบริเวณชุมชนโพหัก จะเป็นกระแสน้ำที่อ่อนกำลังลงมาก ดินตะกอนที่ติดมากับน้ำเป็นดินตะกอนที่ละเอียดแล้วค่อย ๆ ทับถมกันจนถึงขนาดจับตัวกันเป็นก้อนที่เรียกว่า “ดินดาน” หากพิจารณาชั้นดินของชุมชนโพหักจะพบว่า มีชั้นดินดำที่เกิดจากการผุเปื่อยของสิ่งที่มีชีวิต ต่อจากนั้นจะเป็นดินเหลืองซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอนหินและในส่วนที่ลึก ๆ จะมีดินปนทรายอยู่บ้าง

2) สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนโคกพลับ

นักธรณีวิทยากล่าวว่า เมื่อราว 570 ล้านปีก่อนแผ่นดินที่เป็นจังหวัดราชบุรีซึ่งมีแนวยาวต่อเนื่องมาจากภูเก็ตไปจนถึงกาญจนบุรี และประเทศพม่ายังจมอยู่ในทะเลก่อนจะยกตัวขึ้นอย่างถาวรเมื่อราว 140 ล้านปี ก่อนที่จะกลายเป็นทิวเขาสูงทอดตัวจากเหนือลงใต้ ทำให้จังหวัดราชบุรีมีลักษณะภูมิประเทศ 2 แบบ คือ ส่วนที่เป็นโครงสร้างของเทือกเขาตะวันตก และส่วนที่อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำภาคกลาง ซึ่งชุมชนโคกพลับจะเป็นชุมชนหนึ่งที่อยู่ใน

พื้นที่ลุ่มน้ำมีความสูงเฉลี่ย 2 - 3 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ซึ่งจะพบว่าบางส่วนของพื้นดินจะมีแร่ธาตุจากทะเลสะสมอยู่ในปริมาณสูง หากขุดดินลึกลงไปประมาณ 2 - 3 ศอก มักจะพบเปลือกหอยทะเลสภาพของดินเป็นดินเหนียวมาก หากเปรียบเทียบกับดินในบริเวณชุมชนใกล้เคียงเช่น ตำบลดอนยายหอม จังหวัดนครปฐม หรือตำบลบางแพ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี จะพบว่าดินในพื้นที่ดังกล่าวเป็นดินปนทราย เพราะเป็นที่สูงและน้ำไหลเชี่ยว จึงสามารถพัดพาทรายมาทับถมกันและบริเวณที่ราบลุ่มของราชบุรี ตั้งแต่เขตอำเภอบางแพ อำเภอเมืองราชบุรี อำเภอปากท่อ และจังหวัดเพชรบุรี ตั้งแต่อำเภอเขาย้อยและอำเภอเมืองเพชรบุรี คือ บริเวณหาดทรายของอ่าวไทยในอดีต ปัจจุบันแนวหาดทรายของอ่าวไทยในยุคนั้นยังปรากฏให้เห็นเป็นแนวสันทรายตั้งแต่บริเวณ บ้านตากแดด อำเภอบางแพ ผ่านบ้านโพหักลงมายังอำเภอเมืองราชบุรี แล้วตัดเป็นแนวยาวผ่านบ้านคูบัว ไปยังอำเภอปากท่อ อำเภอเขาย้อย และอำเภอเมืองเพชรบุรี พื้นดินบริเวณนี้ยังปรากฏร่องรอยของเปลือกหอยทะเลแทรกให้เห็นในชั้นดินแนวสันทราย แนวสันทรายดังกล่าว ได้ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมโบราณทางบก ระหว่างเมืองราชบุรีถึงเมืองเพชรบุรี และจะพบชุมชนตามแนวสันทรายเป็นระยะ ๆ ไปอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านเรียกแนวสันทรายนี้ว่า ถนนท้าวอุทอง

จากสภาพดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพื้นดินของชุมชนโคกพลับเป็นพื้นดินที่เกิดใหม่ แม้ว่าในบางพื้นที่จะเป็นที่ดอน แต่พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ราบลุ่มและเป็นหนองบึง กล่าวกันว่าเมื่อประมาณ 80 ปีที่แล้วมา คลองโพหักมีความกว้างถึง 500 - 600 เมตร ลึกยาวไปจดบ้านดอนหัวหมู และไปสุดที่บ้านช้างใต้ มีน้ำขังตลอดปี จึงเรียกว่า บึงโพหัก ในช่วงระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมา น้ำขังเหือดแห้งบึงบึงยังไม่สามารถทำมาหากินได้ เพราะเป็นที่ลุ่มมากบึงโพหักเริ่มมีน้ำลดลงเมื่อชุดคลองบัวงามเชื่อมบึงโพหักกับคลองดำเนินสะดวก ในปี พ.ศ. 2443 ทำให้สภาพของลำน้ำค่อย ๆ ดินขึ้นไปอย่างทีเห็นในปัจจุบัน

3) สภาพชีวิตของคนในชุมชนบ้านโคกพลับ

ชุมชนโบราณบ้านโคกพลับ เป็นชุมชนที่มีความเจริญ เนื่องจากสภาพของศพที่ฝังไว้เป็นการฝังซ้อนกันอย่างหนาแน่น ตลอดแนวความลึกประมาณ 2 เมตร ไม่ใช่เป็นการประกอบพิธีศพในคราวเดียวกัน แต่เป็นการฝังที่กระทำอย่างต่อเนื่องตลอดมานานนับศตวรรษ ศพทุกศพถูกฝังไว้อย่างเป็นระเบียบ แสดงให้เห็นถึงขนบธรรมเนียมและความเชื่อของคนในสมัยนั้น และถูกฝังในท่านอนหงายแขนวางแนบข้างลำตัว ศพมีการใส่สิ่งของเครื่องใช้เครื่องประดับ และอาหารในหลุมฝังศพเพื่อให้ผู้ตายนำไปใช้และไปกินในภพหน้า มีการเซ่นบวงสรวงวิญญาณผู้ตายแต่ไม่ปรากฏสัญลักษณ์ใด ๆ ทางศาสนา ศพส่วนใหญ่หันศีรษะไปทางทิศเหนือ มีบ้างที่หันศีรษะไปทิศอื่น

จากสภาพของศพที่ฝังไว้ จะเห็นว่าเป็นชุมชนที่มีความเจริญมากในยุคนั้น มีการนำดินเทพ (ดินสีแดง) มาประกอบพิธีศพ ดินเทพที่นำมาใช้นั้นมีจำนวนมาก และไม่มีในบริเวณชุมชน โคกพลับ มีการนำอาหารใส่ภาชนะฝังรวมไว้กับศพตามความเชื่อในสมัยนั้น สำหรับโครงกระดูกที่สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นหัวหน้าของชุมชนนั้น จะพบว่ามีการประดับตกแต่ง พร้อมสวมใส่อาวุธมีปลอกแขนที่มีจักรคล้ายฟันเฟืองที่ใช้เป็นอาวุธและเครื่องป้องกัน มีลูกปัด กำไล ต่างหู หวี ที่ทำด้วยหินหยก พร้อมทั้งเครื่องเซ่นต่าง ๆ เป็นต้น การเลือกสถานที่ฝังศพจะทำอย่างประณีต โดยเฉพาะบริเวณโคกพลับพบว่ามีโครงกระดูกฝังไว้หนาแน่นมากกว่าบริเวณโคกอื่น ๆ สภาพโครงกระดูกมีความสมบูรณ์ไม่ผุกร่อน หรือเปื่อยยุ่ย ซึ่งแสดงว่าสภาพของดินมีคุณสมบัติในการรักษาโครงกระดูกสำหรับชั้นดินเป็นลักษณะของดินที่ถูกนำมาถมให้สูงขึ้นโดยฝีมือของมนุษย์มากกว่าเกิดจากการทับถมของดินตามธรรมชาติเนื้อดินเป็นดินดำแข็งปนทรายละเอียดส่วนล่างสุดติดกับระดับพื้นราบเป็นทรายล้วน ๆ เนื้อทรายละเอียดสีขาว และสีเหลืองที่เรียกว่า ทรายเงิน ทรายทอง สำหรับคติการฝังศพในทรายนี้ น่าจะเกิดในบริเวณชุมชนที่อยู่ริมทะเล (ชายหาด) เคยพบเรื่องในลักษณะนี้ในตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ที่กล่าวถึงการนำเอาพระทันตธาตุ ซึ่งเป็นพระเขี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้ามาจากลังกาทวีป มาฝังไว้ที่หาดทรายแก้วเมืองนครศรีธรรมราช ก่อนที่จะมีการก่อเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุครอบไว้ และคตินิยมนี้ น่าจะเกิดขึ้นกับบริเวณชุมชนโคกพลับ มีการถมดินขึ้นเป็นเนินดินคล้ายเจดีย์สถานในสมัยแรก ๆ ของอินเดีย สำหรับเป็นสถานที่ฝังศพตามความเชื่อ

ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนบ้านโคกพลับ การตั้งบ้านเรือนกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปตามโคกต่าง ๆ รวมทั้งบริเวณพื้นที่ราบ เพราะมีการพบกระดูกสัตว์ทั้งสัตว์เลี้ยงและสัตว์น้ำกระจัดกระจายอยู่ตามชั้นผิวดินบริเวณโคกต่าง ๆ ตลอดจนพบเศษของดินเผาด้วย การประกอบอาชีพน่าจะเป็นการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เพราะมีการพบร่องรอยของแกลบอยู่ในเศษเครื่องปั้นดินเผา และพบกระดูกวัว ควาย ส่วนการล่าสัตว์และการจับสัตว์น้ำนั้นหลักฐานชัดเจนคือการนำเอาเปลือกหอยทะเลมาทำเป็นเครื่องประดับ การฝังเปลือกหอย ก้างปลา และกระดูกเต่าไว้ในหลุมศพ ตลอดจนกระจัดกระจายอยู่ในชั้นดินทั่วไป นอกจากนั้นยังพบเบ็ด ใบหอก กระสุน ดินเผา ที่ใช้ในการล่าสัตว์

สิ่งที่ยืนยันว่าชุมชนบ้านโคกพลับเป็นชุมชนที่มีความเจริญ คือ บริเวณลำรางช่องทะเล (ภาษาพื้นบ้าน) หมายถึง ช่องทะเล แต่เดิมเป็นอ่าวใหญ่ติดต่อกับทะเล ซึ่งอยู่ในบริเวณกึ่งกลางของแม่น้ำแม่กลองกับแม่น้ำท่าจีน และเป็นเส้นทางเดินเรือที่มาบรรทุกสินค้าจากชุมชนบ้านโคกพลับไปยังชุมชนอื่น ๆ เชื่อกันว่าชุมชนบ้านโคกพลับเป็นแหล่งอุตสาหกรรมมีการทำเครื่องปั้นดินเผา เพราะมีการพบหินดุที่เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งในการปั้นขึ้นรูปเครื่องดินเผาบริเวณโคกพลับจำนวนมากทั้งที่สมบูรณ์และชำรุดและเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่ใหญ่ที่สุดในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองต่อมาจากทางน้ำได้เปลี่ยนทิศทางไปทำให้บริเวณช่องทะเล ตื้น

เชนลง การสัญจรทางน้ำไม่สะดวกเกิดความแห้งแล้งกันดาร การประกอบอาชีพขาดแคลนจึงได้โยกย้ายถิ่นฐานจากชุมชนโคกพลับไปตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณ “บึงโพหัก หรือคลองโพหัก”

4) ขาดภูมิและเผ่าพันธุ์ของคนในชุมชนโพหัก

ประชาชนในชุมชนบ้านโพหักโดยพื้นฐานมีญาติพี่น้อง เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นพื้นบ้านโพหักดั้งเดิมซึ่งเป็นคนไทยแท้ โดยพิจารณาจากรูปร่าง ภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งจะแตกต่างกับชุมชนหมู่บ้านข้างเคียงที่มีชนหลายเชื้อชาติ เช่น เขมร ไทยทรงดำ และมอญ เป็นต้น โดยเฉพาะภาษาพูดของคนรุ่นเก่าเป็นภาษาที่ปรากฏในวรรณคดีไทยโบราณจะผิดเพี้ยนกันบ้างที่สำเนียงพูดของคนโพหักจะห้วน สั้น และหนักแน่นกว่าสำเนียงไทยทั่วไป

ประชาชนในชุมชนบ้านโพหักส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากชุมชนบ้านโคกพลับ “ป่าหลวง” สุพรรณบุรี อุทัย นครปฐม ดอนยายหอมหรือบางแพ ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหลังจากที่บึงโพหักตื้นเขิน ทั้งนี้เนื่องจากคนในชุมชนดังกล่าวข้างต้นมีภาษาขนบธรรมเนียมประเพณี และรูปร่างคล้ายคลึงกันมาก โดยเฉพาะภาษาและสำเนียงของคนโพหักจะใกล้เคียงกับชุมชน เมืองเก่าอุทัย

จากการสำรวจของกลุ่มโดยการสอบถามข้อมูลจาก นายอภัย นาคคง,นายทองมาก แสงดิษฐ์, นายสภา จันทร์พ่วง, นายเยี่ยม ชวีญติ เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2511 บริเวณโคกต่าง ๆ ในชุมชนโพหัก เช่น โคกพลับ โคกมะเขือ โคกห้าร้อย โคกยายชี และบริเวณใกล้เคียงซึ่งสรุปได้ว่า ชุมชนในยุคแรกน่าจะอยู่ที่ป่าหลวงหรือหัวป่าน้อย เพราะได้พบซากศิลาแลงเป็นจำนวนมาก สำหรับบริเวณโคกยายชีจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุเล่าว่า เคยพบฐานเจดีย์แต่ได้ถูกรื้อทำลายไปเมื่อ 60 ปีที่แล้ว ซึ่งแสดงว่า บริเวณดังกล่าวจะต้องเคยเป็นวัด หรือศาสนสถานที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนเพราะสภาพของที่ดินเป็นที่สูงมากและเป็นดินเก่ามีสภาพคล้ายกับดินในเมืองเก่าทั่วไป และมีลำรางที่เรียกว่า รางลำมะนา หรือ รางบังกะนา ไหลผ่าน จากแผนที่จากอากาศพบว่า ลำรางนี้จะต้องมีขนาดใหญ่มากเท่ากับแม่น้ำสายหนึ่งและเชื่อมโยงกับลำรางอื่น ๆ โดยทางเหนือขึ้นไปถึง เมืองอุทัยเก่า ทางทิศใต้ไหลลงไปสู่ แม่น้ำท่าจีน ดินในลำรางจะเป็นดินทรายเมื่อขุดลึกลงไปจะพบว่าเป็นพื้นทราย ซึ่งแสดงว่าในอดีตลำรางนี้คงจะมีน้ำไหลเชี่ยวมาก นายหริศ เรืองฤทธิ์ ได้อธิบายถึงที่มาของชื่อลำราง ลำมะนา ว่าน่าจะมาจากคำว่า รามมะนา หรือ รามมะนนท์ ซึ่งแปลว่า ทางพราหมณ์ เส้นทางสายนี้คงจะเป็นทางลัดของพวกพ่อค้าหรือสมณชีพราหมณ์ชาวอินเดียที่เดินทางมาค้าขายหรือแสวงบุญในประเทศไทย ผ่านบริเวณโคกพลับซึ่งคงจะเป็นชุมชนใหญ่ เพราะมีการขนศิลาแลงมาทำการก่อสร้างศาสนสถาน และสถานที่ที่มีศิลาแลงใกล้ที่สุด คือ บริเวณเขาราชบุรี เพราะในเขตชุมชนโคกพลับไม่มีแหล่งศิลาแลง

ประชาชนในชุมชนบ้านโคกพลับได้ย้ายถิ่นฐานอพยพไปที่ราบลุ่มบริเวณตำบลบ้านโพหัก เนื่องจากน้ำในลำรางรำมะนาเปลี่ยนทิศทางการไหลให้ขาดแคลนน้ำ จึงทำให้โคกพลับมีสภาพรกร้างเป็นป่าใหญ่เมื่อ 70 - 80 ปีที่แล้ว มีพื้นที่ป่าประมาณ 1,000 - 1,500 ไร่ มีต้นไม้ใหญ่ทั่วไปชุกชุมไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด เช่น เสือ ช้าง วัวป่า ควายป่า เก้ง และ กวาง เป็นต้น ชาวโพหักในอดีตได้อาศัยบริเวณดังกล่าวในการดำรงชีพ

ชุมชนบ้านโพหักเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดราชบุรี และเป็นเส้นทางเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองโดยติดต่อกับเมืองนครชัยศรี เมืองอู่ทอง และชุมชนในภาคอื่น ๆ โดยการสัญจรทางน้ำและทางบกตามเส้นทางถนนท้าวอู่ทอง ผ่านโคกพลับ คูบัว เพชรบุรี ชะอำ และเลยไปถึงพม่าหรือคาบสมุทรตอนใต้

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านโพหัก ในระยะแรก ๆ คงจะอยู่บริเวณรอบ ๆ วัดใหญ่โพหัก (บริเวณหมู่ที่ 6 และ 7) ส่วนบริเวณหัวบ้าน (บริเวณหมู่ที่ 3 และ 4) คงจะไม่มีบ้านเรือนมากนักเพราะเมื่อ 70 กว่าปีมาแล้วชาวโพหักจะทำนาเฉพาะบริเวณริมขอบบึงโพหักเท่านั้นเลยออกไปจะเป็นป่าอ้อ ป่าแขมที่รกร้าง เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นจึงได้จับจองขยายพื้นที่ในการทำมาหากินออกไป

สำหรับพื้นที่รอบ ๆ ตำบลโพหักจะเป็นที่อยู่อาศัยของชนเชื้อสายต่าง ๆ เช่น มอญจะอยู่บริเวณดอนแก้วหมู (ดอนสาละ) ดอนวัว และหนองอีแบน เขมรจะอยู่บริเวณดอนกระทุ่ม และดอนมะขามเทศ ลาวโซ่ง (ไทยทรงดำ) จะอยู่บริเวณโคกช้อย โคกคลัง หนองแร้ง หนองกรับ คลองแพงพวย โคกคา และโคกพรม ลาวจะอยู่บริเวณหนองอีบัวและหนองสองห้อง ส่วนคนจีนจะแทรกอยู่ในทุก ๆ ชุมชน

5) ตำนานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโพหัก

- (1) เป็นกลุ่มชนที่อพยพมาจากชุมชนโคกพลับ ซึ่งหลบหนีความแห้งแล้งเนื่องจากกระแสน้ำเปลี่ยนทิศทาง
- (2) เป็นกลุ่มชนที่อพยพมาเมื่อครั้งที่ท้าวอู่ทองได้พาประชาชนหนีโรคห่าจากเมืองอู่ทองมาแสวงหาแหล่งที่อยู่อาศัยใหม่ โดยแยกออกเป็น 2 พวก คือ

พวกที่ 1 ท้าวอู่ทองได้อพยพขึ้นไปทางเหนือ และได้สร้างเมืองใหม่ขึ้นบริเวณแม่น้ำป่าสัก บริเวณหนองโสน แล้วตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า “กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา”

พวกที่ 2 มุ่งลงไปทางใต้ โดยมีนายพราน 3 คน เป็นผู้นำทาง ซึ่งทั้งสามคนเคยมาล่าสัตว์บริเวณเกาะโพหัก และเห็นว่ามีชัยภูมิที่เหมาะสมต่อการสร้างที่อยู่อาศัย จึงได้ชักชวนเพื่อนฝูงชาวบ้านไปตั้งถิ่นฐานที่เกาะโพหัก โดยได้เดินทางพักแรมไปเรื่อย ๆ จนถึงที่พักแห่งสุดท้ายก่อนถึงเกาะโพหัก จึงได้หยุดพักเหนื่อย จากนั้นได้

เดินทางไปตั้งถิ่นฐานที่เกาะโพหัก สำหรับบริเวณที่พักครั้งสุดท้าย
ได้มีชื่อเรียกกันต่อมาว่า บ้านสามพราน ซึ่งถือว่าเป็นคนไทยแท้
ที่เป็นบรรพบุรุษของคนโพหัก

ส่วนการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนอื่น จะเข้ามาเป็น 2 ระยะ คือ

ระยะแรก เป็นชาวเขมรที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีบางส่วน
ได้เข้ามาตั้งรกรากอยู่อาศัยในชุมชนโพหัก เช่น ในชุมชนบ้าน
เกาะหมู่ที่ 4 ตำบลโพหัก เพราะในพิธีแต่งงานฝ่ายหญิงจะ
เรียกของเซ่นไหว้จากฝ่ายชาย คือ เสือ หมอน ผ้าขาว ร่ม ชัน
น้ำ เหล้า 1 ขวด และไก่ 1 ตัว เพื่อนำไปทำพิธีในท้องเรือน
ที่เรียกว่า ไหว้ผีบรรพชน

ระยะที่สอง เป็นเขมรใหม่ (จากเสียมราชู) ที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัย
รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มาอยู่ที่บ้านคู้กระดิน อำเภอบาง
เมืองราชบุรี และบางส่วนได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านราง
ห้วยชัน หมู่ที่ 9 ตำบลโพหัก และมีบุตรหลานบางคนได้เข้ารับ
ราชการจนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ในอดีตเคยมีพิธีกรรมที่
เรียกว่า การเซ่นไหว้ผีอาลักษณ์

6) ที่มาของชื่อโพหัก

มีตำนานที่มาของชื่อโพหัก (ใน หนังสืออาจารย์อนุสรณ์, 2536: 26 - 27) มี
เรื่องเล่ากันสืบต่อกันมาตลอดจนนิทานพื้นบ้าน สรุปได้ดังนี้

- (1) ในสมัยที่พญาวานจะยกทัพไปรบกับพญางง (ผู้เป็นบิดา) ได้ยกทัพผ่านมา
 และได้พักไพร่พลโดยไพร่พลได้นำศาสตราวุธไปวางพิงกับต้นไม้ ปรากฏว่าต้นไม้
 โพธิ์เกิดหักลงเป็นอาเพศที่พญาวานจะกระทำปิตุฆาต คำบสนี้จึงได้ชื่อว่า โพ
 หัก
- (2) ในช่วงที่พญายกกองทัพไปตีกรุงศรีอยุธยาได้มาพักพลที่ตำบลนี้ ทหารพม่าได้
 นำปืนใหญ่ไปพิงไว้ที่ต้นไม้ ต้นโพธิ์เกิดหักลงจึงได้ชื่อว่า “โพหัก”
- (3) ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเสียกรุงแก่พม่า ประชาชนได้ยกขบวนหนีกองทัพพม่า
 โดยใช้เกวียนบรรทุกทรัพย์สินมาถึงตำบลหนึ่งได้หยุดพักผ่อน และนำทรัพย์สิน
 ไปกองและแขวนไว้ที่ต้นไม้ ต้นโพธิ์เกิดหักลงจึงได้ชื่อว่า โพหัก

ถ้าพิจารณาจากตำนานดังกล่าวเหตุผลไม่เพียงพอเนื่องจาก

- (1) เรื่องพญางงพญาวานเป็นเพียงตำนานที่เล่าสู่กันมา

- (2) ตำบลนี้เป็นที่ราบลุ่ม ไม่เคยเป็นเส้นทางในการเดินทัพของพม่าในสงครามคราวใดเลย
- (3) ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเสียกรุงแก่พม่า ตำบลโพหักคงจะมีชุมชนตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยแล้ว แต่เป็นหมู่บ้านริมบึง และการอพยพหนีภัยจากพม่าโดยใช้เกวียนขนทรัพย์สินนั้นไม่น่าจะเป็นไปได้เพราะเป็นที่ลุ่ม

ด้วยเหตุการณ์ที่สามอย่างนั้นถึงเป็นความจริงก็ไม่น่าจะเป็นสาเหตุถึงตั้งเป็นชื่อของตำบล เพราะเป็นสาเหตุเล็ก ๆ เท่านั้น

จากความคิดเห็นของ “นายอภัย นาคคง” ได้สันนิษฐานว่า โพหักจะต้องเป็นชื่อที่ชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นเรียกดินแดนแห่งนี้มาก่อน โดยเรียกชื่อตามสภาพภูมิศาสตร์ เช่นท้องที่ที่มีหญ้าแห้งหมูมากจะเรียกว่า “ดอนแห้งหมู”

สำหรับที่มาของคำว่า โพหัก คงจะมาจากชื่อสถานที่ที่เป็นสถานที่ในการสังเกตหรือความคิดเห็นของผู้คนที่เดินทางสัญจรไปมา โดยการกำหนดเอาสถานที่ที่มีต้นโพธิ์เป็นหลักแต่ต้นโพธิ์อาจจะมีหลายแห่งทั่วไป แต่บางที่อาจจะกำหนดเอาเฉพาะลักษณะที่สำคัญ เช่น ต้นโพธิ์หัก และบริเวณต้นโพธิ์จะขึ้นเป็นแห่งแรกคือบริเวณวัดใหญ่โพหัก (วัดประจำตำบลโพหักที่อยู่ปัจจุบัน) เพราะเป็นสถานที่สูงที่สุดในตำบล ต่อมาจะเป็นด้วยเหตุใดก็ตามที่ทำให้ต้นโพธิ์ ซึ่งขึ้นในตำบลนี้เกิดหักลงผู้คนเดินทางสัญจรไปมาที่ผ่านเส้นทางนี้จึงใช้เป็นสถานที่ในการกำหนดนัดหมายในการเดินทางว่าโพธิ์หักและได้เรียกกันสืบมาจนถึงปัจจุบันว่า ตำบลโพหัก

7) การเมืองการปกครองในชุมชนโพหัก (ในอดีต)

ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนหน้านั้นเป็นหมู่บ้านหมู่บ้านหนึ่งที่ขึ้นกับเมืองราชบุรีมีพ่อบ้านเป็นหัวหน้าปกครองดูแลทุกชีวิตของประชาชนในหมู่บ้าน มีการผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปเข้าเวรรับใช้ราชการตามกำหนด มีการเก็บส่วยภาษีอากรส่งราชการ แต่ส่วยภาษีที่เก็บได้ใน ชุมชนโพหักนั้นทางราชการได้นำถวายให้กับวัดใหญ่โพหัก จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีการจัดระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล และเปลี่ยนแปลงระเบียบภาษีอากรโดยให้นาส่งราชการ สิ่งหนึ่งที่ยืนยันว่าชุมชนโพหักเป็นชุมชนดั้งเดิม

ผู้สูงอายุกล่าวถึงคนโพหักที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ในตำแหน่งต่าง ๆ เช่น แขวงเกิด, พันจัน, พันกล่อม, ขุนเพิ่ม จิตรหาญ, ขุนเกาะประกอบกิจ, ขุนอำไพโพหัก และพระวิสิธ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตราพระราชบัญญัติ เทศาภิบาล แบ่งการปกครองเป็น มณฑล จังหวัด อำเภอ และหมู่บ้าน มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ปกครอง

ชุมชนบ้านโพหักในระยะแรก ๆ รวมเป็นตำบลเดียวกัน ขึ้นกับอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรีแบ่งออกเป็น 3 ตำบล คือ

- (1) ตำบลโพหักวังกล้า เป็นชุมชนที่อยู่ทางทิศเหนือของตำบล (หมู่ที่ 1,2,3,4)

- (2) ตำบลโพหักหน้าศาล เป็นชุมชนที่อยู่ระหว่างกลางของตำบล (หมู่ที่ 5, 6, 7)
- (3) ตำบลโพหักบ้านเกาะ เป็นชุมชนที่อยู่ทางทิศใต้ของตำบล (หมู่ที่ 8,9,10,11)

ในปี พ.ศ. 2457 ทางราชการได้จัดตั้งอำเภอบางแพขึ้น โดยแยกตำบลโพหักวังกล้า โพหักหน้าศาล และโพหักบ้านเกาะจากอำเภอดำเนินสะดวกไปรวมกับตำบลต่าง ๆ ของอำเภอบ้านโป่งและอำเภอโพธาราม ดังที่ว่าการอำเภอที่บ้านลำพญา ตั้งชื่อว่า อำเภอลำพญา ต่อมาได้ย้ายไปตั้งที่บริเวณวัดหัวโพ ตำบลหัวโพ แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น อำเภอหัวโพ ในปี พ.ศ. 2461 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งที่หมู่ที่ 5 ตำบลบางแพ แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น อำเภอบางแพ จนถึงปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อการคมนาคมสัญจรไปมาสะดวก กรรมการอำเภอบางแพได้รวมเอาทั้ง 3 ตำบล เข้าเป็นตำบลเดียวกันเรียกว่า “ตำบลโพหัก” มาจนถึงปัจจุบันนี้

ผู้ปกครองตำบลโพหัก มีชื่อเรียกชานดังนี้คือ

- (1) ตำบลโพหักเริ่มแรก
 - พันจัน
 - พันกล่อม
- (2) สมัยแยกเป็น 3 ตำบลคือ

ตำบลโพหักวังกล้า

 - พันคู่ย (ตันสกุลนักคู่ย)
 - พันมี (ตันสกุลท่าใหญ่)
 - ชุนเพิ่ม จิตรหาญ (ตันสกุลจิตรหาร)
 - ชุนอำไพโพหัก (ลาภ นักคู่ย)

ตำบลโพหักหน้าศาล

 - พันช่วง (ตันสกุลฉุนพ่วง)
 - พันแท่น (ตันสกุลเชื้อโพธิ์หัก)
 - นายไซ แซ่ฮึ้ง (ตันสกุลไทรกระจ่าง และฮึ้งเจริญ)

ตำบลโพหักบ้านหัวเกาะ

 - ชุนเกาะประกอบกิน (เหม) (ตันสกุล ชาวเกาะ)
 - นายแคล้ว เมืองเฟื่อง
- (3) รวมเป็นตำบลโพหัก
 - นายแคล้ว เมืองเฟื่อง
 - นายดำ นักคู่ย
 - นายม่อม โพธิ์มี
 - นายสอ เชื้อโพธิ์หัก

- นายเว้ง วรวงศ์ไกรสิทธิ์
- นายใส ฉุนพ่วง
- นายเปาะ คำสุข
- นายนิคม นักคู่ย์

ปัจจุบันตำบลโพหักได้แบ่งเขตการปกครองเป็น 11 หมู่บ้าน

- (1) หมู่ที่ 1 บ้านท่าใหญ่
- (2) หมู่ที่ 2 บ้านสามแยก
- (3) หมู่ที่ 3 บ้านวังกล้า
- (4) หมู่ที่ 4 บ้านหัวบ้าน
- (5) หมู่ที่ 5 บ้านห้อยม (วังโบสถ์)
- (6) หมู่ที่ 6 บ้านหน้าศาล
- (7) หมู่ที่ 7 บ้านท้ายวัด
- (8) หมู่ที่ 8 บ้านวังกุ่ม (นากุ่ม)
- (9) หมู่ที่ 9 บ้านรางห้วยชัน
- (10) หมู่ที่ 10 บ้านหัวเกาะ
- (11) หมู่ที่ 11 บ้านสามง่าม

8) การเปลี่ยนแปลงการปกครองโพหักจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2507 ทรงราชการโดยกระทรวงมหาดไทยได้ประกาศจัดตั้งขึ้นเป็น สุขาภิบาลชื่อเต็ม ๆ ว่า “สุขาภิบาลโพหัก” เพื่อทำหน้าที่บริหารราชการส่วนท้องถิ่น มีเขต สุขาภิบาลครอบคลุมทั้ง 11 หมู่บ้าน มีกรรมการสุขาภิบาล 3 ประเภทคือ

- การเลือกตั้งจากประชาชน 4 คน โดยตำแหน่งคือ กำนันและผู้ใหญ่บ้าน เป็นคณะบริหาร
- โดยแต่งตั้ง คือ นายอำเภอ และปลัดอำเภอในปี พ.ศ. 2525 ได้มีการแก้ไข พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องถิ่นที่ในส่วนภูมิภาค ได้เพิ่มกรรมการ ที่มาจากการเลือกตั้งประชาชนจากเดิม 4 คน เป็น 9 คน
- โดยตำแหน่ง คือ นายอำเภอ ปลัดอำเภอ และกำนัน

ในวันที่ 25 พฤษภาคม 2542 สุขาภิบาลโพหักได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาล ตำบลโพหัก

9) การเปลี่ยนแปลงในตำบลโพหัก

การศึกษาชุมชนจากข้อมูลเดิมที่มีผู้ศึกษาไว้จากอดีตของคนในชุมชนตำบลโพหักเมื่อ 50 - 60 ปี กล่าวว่า ประชาชนบ้านโพหักรุ่นเก่าในสมัยที่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอาหาร การกินในชุมชนอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนจะดำเนินชีวิตแบบ ชนบท พึ่งพาอาศัยที่อาศัยอาศัยซึ่งกันและกัน มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ช่วยเหลือกันในเรื่อง การทำมาหากินมีไมตรีจิตต่อกัน ไม่โลภโมโทสัน ไม่จับนกงจนหมดป่า ไม่จับปลากจนหมดหนอง รู้จักรับและรู้จักให้ ค่านิยมของคนจะอยู่กับบุญกับบาป และคุณกับโทษ โดยยึดหลักเหนี่ยว ธรรมทางศาสนาเป็นหลักทางจิตใจให้กับตนเอง

ส่วนในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา การสัญจรถนนจะเป็นถนนลูกรัง ต่อพัฒนาเป็นถนน คอนกรีตและลาดยาง ทำให้ตำบลโพหักมีอากาศที่ดีขึ้นไม่มีฝุ่นละอองขณะสัญจร สิ่ง สาธารณูปโภคเริ่มมีมากขึ้น มีการติดต่อทางคมนาคมสะดวกสบายขึ้น โทรศัพท์ ไฟฟ้า การ ประปามีการจัดให้กับ ชุมชนทุกหมู่ในตำบล ซึ่งหลายครอบครัวเปลี่ยนการทำนาข้าวเป็นทำ นาถั่ว ทำให้ชุมชนมีสภาพเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปดีขึ้นตามลำดับ ซึ่งประชาชนทั่วไปรู้จัก และกล่าวขวัญกันขึ้นชื่อประจำตำบลการเลี้ยงกุ้งก้ามกราม

จำนวนประชากรของตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

วันที่ 10 กันยายน 2545

ชื่อชุมชน	จำนวนบ้าน	ชาย	หญิง
หมู่ที่ 1 ชุมชนบ้านท่าใหญ่	110	287	294
หมู่ที่ 2 ชุมชนบ้านสามแยก	189	407	388
หมู่ที่ 3 ชุมชนบ้านวังกล้า	379	706	680
หมู่ที่ 4 ชุมชนบ้านหัวบ้าน	352	725	795
หมู่ที่ 5 ชุมชนบ้านห้วยอม	132	351	354
หมู่ที่ 6 ชุมชนบ้านหน้าศาล	305	499	585
หมู่ที่ 7 ชุมชนบ้านท้ายวัด	255	526	534
หมู่ที่ 8 ชุมชนบ้านวังกุ่ม	151	349	360
หมู่ที่ 9 ชุมชนบ้านรางห้วยชัน	142	269	306
หมู่ที่ 10 ชุมชนบ้านหัวเกาะ	242	548	586
หมู่ที่ 11 ชุมชนบ้านสามง่าม	175	445	449
รวมจำนวนครัวเรือนและประชากร	2432	5112	5331

(ที่มา: ข้อมูลสำนักงานเทศบาลตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี: 2545)

3.3 สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

1) แหล่งน้ำธรรมชาติ

พื้นที่ของชุมชนโพหักเป็นที่ราบลุ่มมีลำรางธรรมชาติและหนอง คลองบึง สำหรับใช้ในการอุปโภค บริโภค และการเกษตร โดยรับน้ำจากเขื่อนวชิราลงกรณ์อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดกาญจนบุรี ผ่านคลองตาต ซึ่งแยกจากแม่น้ำแม่กลองที่อำเภอบางแพอำเภอโพธารามจนมีคำกล่าวว่าในฤดูฝนน้ำจากแม่น้ำแม่กลองจะไหลบ่ามารวมกักเก็บไว้ในแหล่งน้ำธรรมชาติ หนอง บึง ที่อยู่รอบ ๆ หมู่บ้านโพหัก น้ำส่วนหนึ่งที่ล้นเหลือจากแหล่งน้ำธรรมชาติจะไหลลงสู่ทะเล โดยมีลำคลองต่าง ๆ ดังนี้ คือ

- (1) คลองตรง - โพหัก - บัวงาม - หลักห้า เป็นคลองที่เชื่อมต่อกับ คลองโพหัก - ดอนแห้วหมู - ลำรางกระสือ และลำรางชนธิฐ ไปเชื่อมต่อกับคลองดำเนินสะดวก อำเภอดำเนินสะดวกบริเวณหลักห้า การขุดคลองสายนี้ได้ขุดขึ้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองดำเนินสะดวกเสร็จเรียบร้อยแล้ว ในปี พ.ศ. 2404 เนื่องจากตำบลโพหักในขณะนั้นเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอดำเนินสะดวก โดยเริ่มขุดคลองตั้งแต่ พ.ศ. 2430 โดยใช้แรงงานจากเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนมาอยู่ในมณฑลราชบุรี เป็นคลองที่มีลักษณะตรงมาก จึงเรียกว่า คลองตรง นับว่าเป็นคลองที่มีความสำคัญมากจนถึงปัจจุบัน เพราะเป็นคลองสำหรับระบายน้ำ และเป็นคลองส่งน้ำ ตลอดจนเป็นเส้นทางในการคมนาคม
- (2) คลองรางห้วยชันน้อย เป็นลำรางธรรมชาติที่แยกจากคลองโพหัก - สามง่าม ในบริเวณหมู่ที่ 7 และหมู่ที่ 11 ตำบลโพหักไปเชื่อมต่อกับคลองสามง่าม - รางห้วยชันบริเวณบ้านศาลาทำนเป็นคลองที่ประชาชนช่วยกันขุด เพื่อใช้เป็นทางระบายน้ำไว้ใช้ในการเกษตร เนื่องจากในฤดูฝนจะมีน้ำไหลลงคลองจำนวนมาก ทำให้ความเสียหายแก่ไร่นาจึงได้มีการสร้างทำนบกั้นน้ำขึ้นในบริเวณหัวรวม เพื่อให้มีปริมาณน้ำเพียงพอกับการเกษตรเรียกว่า “ทำนบรางห้วยชันน้อย” ในปี พ.ศ. 2499 นายถิ่น แจ่มดวง ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 11 ตำบลโพหัก ได้ทำการขุดลอกอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทำการซ่อมแซมประตูหรือทำนบกั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2527 กรมชลประทานได้ขุดลอกคลองตลอดสาย ทำให้มีน้ำตลอดปี ประชาชนสามารถใช้น้ำในการทำนา เลี้ยงปลา เลี้ยงกุ้ง และทำสวน ตลอดปี

- (3) คลองลำรางตาเพชร เป็นทางน้ำธรรมชาติที่แยกจากคลองลำพญา ตำบลหัวโพ ผ่านวังเถียง เกาะตาชัว และไปบรรจบกับคลองโพหัก - ดอนแห้วหมู ต่อมาใน พ.ศ. 2497 นายดำ นักคู่ย์ กำนันตำบลโพหัก ได้ทำการขุดลอกให้น้ำไหลสะดวกและเป็นทางระบายน้ำในฤดูฝน
- (4) คลองสามสี่วัง - ลาดกระโด - หัวป้าน้อย เป็นลำรางธรรมชาติที่แยกจาก คลองโพหัก - ดอนแห้วหมู ไปบรรจบกับลำรางสามสี่วัง จากนั้นแยก ออกเป็น 2 สาย คือ ทางเหนือไปบรรจบกับลำรางไธด้วัน และลำรางหัวป้า น้อย ในเขตตำบลดอนคาส่วนทางใต้ไปตามลำมาบลาดชะโด (ลาดกระโด) ไปรวมกับต้นรางทองหมู่ที่ 4 บ้านหัวเกาะ ตำบลหัวโพ และต่อมาในปี พ.ศ. 2530 กรมชลประทานได้ขุดลอกคลองบริเวณบ้านดอนพรม ตำบล ดอนคา ไปจนถึงลำรางไธด้วัน - สามสี่วัง และหัวป้าน้อย ส่วนลำรางที่ไหล ไปทางลาดชะโด หนองเอื้อง ดอนต้นตาล สามคง ไม่มีการขุดลอกปัจจุบัน ดินเซินไปแล้ว
- (5) คลองลาดบางบัว - มาบหน้าโรง เป็นลำรางธรรมชาติแยกจากคลองโพหัก ดอนแห้วหมูผ่านลาดบางบัว ดอนโตนด (ดอนกะโหนด) ดอนน้อย จากนั้น แยกออกเป็น 2 สาย ในเขตหมู่ที่ 3 ตำบลโพหัก ไหลผ่านบ้านหนองฟ้า แล็บ บ้านหนองไผ่ และบ้านหนองกระทุ่ม ส่วนอีกสายหนึ่งไหลผ่านบ้าน มาบหน้า โรงนาลาวหนองแพ้ว หนองแสม มาบตาพาน ผ่านบ้านตาแขก บ้านตาชัว เขตตำบลบัวงาม อำเภอดำเนินสะดวก
- (6) คลองเอื้อง - ดอนต้นตาล เป็นร่องน้ำธรรมชาติเมื่อถึงฤดูน้ำหลากจะมีความ ลึกมากกว่าบริเวณอื่น เป็นทางน้ำที่แยกมาจากลำรางสามสี่วัง ลาดกระโด สามคงไปบรรจบกับลำรางทับรางทอง ในหมู่ที่ 4 บ้านหัวเกาะ ตำบลโพหัก ต่อมาในปี พ.ศ. 2509 ได้ทำการขุดลอกใหม่ด้วยงบประมาณของสุขาภิบาล โพหักขึ้นไปทางทิศเหนือไปทางดอนต้นตาล เพื่อใช้น้ำในการทำนา
- (7) คลองรางบังกะนา - รางทอง - ช้องกะเล (ช้องทะเล) เป็นลำราง ธรรมชาติที่แยกจากคลองโพหัก - ดอนแห้วหมู บริเวณหมู่ที่ 3 และ หมู่ที่ 4 ตำบลโพหัก ไปทางตะวันออก ผ่านลำรางบังกะนา ดอนเลี้ยงวัว ตำบล บางแพ ถึงแยกหนองยายเทศ แล้วไหลไปทางเหนือ ส่วนทางใต้เลียบริมรางไธ้ มอกไปหมู่ที่ 2 ผ่านหนองอีแปะ ป่าตารุ่ง หนองห้วยขวาง หนองสง เข้า เขตหมู่ที่ 6 ไปลงนาอู่แล้วไหลเข้าเขตหมู่ที่ 7 บางกระแปบ วังกะ แล้วไป รวมกับคลองโพหัก - สามง่าม ต่อมาในปี พ.ศ. 2498 นายดำ นักคู่ย์ กำนันตำบลโพหักได้ทำการขุดตามต่อน้ำเดิมจากแยกคลองโพหักขึ้นตาม ลำ

รางเก่า ผ่านรางบังกะนาถึงบริเวณบ้านยายม้วนใน พ.ศ. 2510 ได้มีการขุดต่อไปตามลำรางผ่านรางทอง และใน พ.ศ. 2520 กรมชลประทานได้ทำการขุดต่อไปช่องกะเล แล้วเลยไปถึงวัดดอนคา ตำบลดอนคา

- (8) คลองสายที่แยกช่องกะเล - หนองใหญ่ - หัวป้าน้อย เป็นคลองที่ขุดขึ้นเพื่อใช้น้ำในการทำนา โดยใช้งบประมาณสุขาภิบาลโพหัก ซึ่งมีประโยชน์ต่อชาวโพหักและหมู่บ้านใกล้เคียง
- (9) คลองรางเรือ - สีแยกป่าหลวง เดิมเป็นคลองธรรมชาติเรียกว่า รางเรือแตก เป็น ลำรางคดเคี้ยวตามร่องน้ำธรรมชาติเลี้ยงลำรางไ้มอก มาบหนองยายเทศ หนองยายแปะ (หมู่ที่ 2) แล้วไปลงคลองโพหัก - สามง่าม (หมู่ที่ 6 - 7) ในปี พ.ศ. 2505 ขุดใหม่โดยใช้งบประมาณของสภาตำบลโพหัก จากคลองโพหัก - ตอนหัวหมู ผ่านหมู่ที่ 4 หัวบ้าน เข้ารางเรือ หนองอีแปะ มาบหนองยายเทศ ป่าตารุ่ง ไร่ตาจืด ป่าตาเอี่ยมรางมะขามเทศ ถึงเส้นกัลปังหา และใน พ.ศ. 2508 นายม่อม โพธิ์มี กำนันตำบลโพหัก ได้ขุดคลองต่อถึงโคกพลับ หมู่ที่ 2 และใน พ.ศ. 2520 นายสอ เชื้อโพธิ์หัก ได้ประสานงานกับชลประทานนครชุมน์ ทำการขุดคลองธรรมชาติทุกคลองในชุมชนโพหัก
- (10) คลองศาลพ่อปู่ - โคกวัวป่าหลวง เป็นคลองขุดใหม่ ใน พ.ศ. 2496 โดยนายสาย สังข์แก้ว ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6 ตำบลโพหัก ขุดผ่านวัดใหญ่โพหัก ศาลพ่อปู่ไปถึงนาอยู่ในปี พ.ศ. 2499 นายใบ แก้วบริสุทธิ์ ผู้ใหญ่บ้านคนต่อมา ได้ทำการขุดไปถึงโคกวัวและ พ.ศ. 2520 ชลประทานโครงการนครชุมน์ ได้ทำการขุดลอกคลองและขุดใหม่จนถึงคลองนาทุ่งตากแดด และคลองป่าหลวง ทำถนนหลังคลองฝั่งซ้ายด้วยงบประมาณสุขาภิบาลโพหัก เป็นเส้นทางเชื่อมถนนสายป่าหลวง
- (11) คลองรางวัว - รางตาจืด เป็นทางน้ำธรรมชาติที่แยกจากคลองโพหัก - ตอนหัวหมู บริเวณวังกล้า (หมู่ที่ 3) ตรงข้ามเขตติดต่อระหว่างหมู่ที่ 1 กับหมู่ที่ 4 ไหลผ่านไปทางทิศตะวันตกผ่านสะพานหนึ่งเข้าลำรางตาจืด และแยกออกเป็นสองสายคือ ที่ไปทางทิศตะวันตกผ่านดอนไร่ เข้าลำรางบ้านตาต่วน และบ้านตาพรหม ส่วนสายที่ไปทางทิศเหนือไหลผ่านดอนกะโหนด (ดอนโดนด) ไปรวมกับลำรางมาบหน้าโรงบริเวณใกล้เคียง ๗ นาลาว พ.ศ. 2495 นายฉลอง ชัยวุฒิ นายอำเภอบางแพ และนายเทศ น่วมไช้ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 ได้ร่วมกับประชาชนขุดสองฝั่งถนนสายโพหัก - หัวโพ เพื่อทำถนนดินและขุดลอกคลอง ปัจจุบันชาวบ้านทุ่งดอนไร่ ดอนโดนด และทุ่งนาลาว ได้ใช้น้ำในคลองนี้ในการทำนา

- (12) คลองดอนไร่ - บ้านตาต่วน - บ้านดอนพรม เป็นลำรางธรรมชาติที่แยกจากลำรางชนธิฐ รางกระสือ รางศาลาตาอี และลำรางที่แยกมาจากบ้านตาต่วน ดอนไร่ (ต.บึงงาม อ.ดำเนินสะดวก) ลำรางสายนี้ไหลขึ้นทางทิศเหนือ เลียบบ้านตาต่วน ดอนไร่ไปร่วมกับลำรางตาจู จะรับน้ำจากจังหวัดราชบุรีที่เอ่อล้นมาจากแม่น้ำแม่กลองไหลผ่านไปร่วมกับคลองโพหัก - บึงงาม ในปี พ.ศ. นายแจ้ง แอนดอย กำนันตำบล บึงงาม ร่วมกับนายเทศ น่วมไช้ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 ชุดลอกคลองเพื่อให้มีน้ำในการทำนาตลอดปี และกรมชลประทานได้ทำการชุดลอกใหม่อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2520
- (13) คลองรางตลิ่ง เป็นลำรางธรรมชาติที่แยกออกจากคลองตรง (คลองโพหักบึงงาม - หลักห้า) บริเวณหมู่ที่ 5 ตำบลโพหักเยื้องหน้าวัดตาลเรียง แยกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ผ่านหมู่บ้านห้วยมหนองน้ำเมาไปลงลำรางกะหลักฝือก และลงหนองอีม้าบ้านกลางในฤดูน้ำจะมีช่อง (ร่อง) น้ำลึก สามารถเดินเรือไปลำรางเหมืองไต้ ซึ่งเป็นทางลัดหรือจะไปรางห้วยชัน สองห้องก็ได้ ปี พ.ศ. 2494 นายบุญ ทองหน้าศาล ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 ได้ทำการชุดลอกจนถึงบ้านตาครุด แต่ปรากฏว่าน้ำไหลเร็วไม่เข้าทุ่งนา จึงสร้างทำนบดินขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำ ในปี พ.ศ. 2520 กรมชลประทานได้ชุดลอกคลองไปจนถึงหนองอีม้าแยกไปลำรางสลักฝือกมีการสร้างประตูน้ำถาวรซึ่งอยู่ไม่ไกลจากทำนบตาครุด
- (14) คลองรางเหมือง เป็นลำคลองธรรมชาติที่รับน้ำจากคลองโพหัก - ดอนหัวหมู ไหลผ่านปากลำรางกะหลัก เข้าต้นรางเหมือง สุดเขตหมู่ที่ 6 ผ่านเขตติดต่อหมู่ที่ 5 หมู่ที่ 10 ลงไปแถวตาลดาม ไปทางทิศตะวันออกเข้ารางอ่อนใจ แล้วไปรวมกับคลองที่มาจากหมู่ที่ 9 รางห้วยชัน ลงหนองสองห้อง เนื่องจากในฤดูน้ำน้ำจะไหลแรงเพราะพื้นที่ลาดเอียง จึงได้ช่วยกันสร้างทำนบกั้นน้ำไว้ ในปี พ.ศ. 2520 กรมชลประทานได้ชุดลอกลำคลอง พร้อมกับสร้างประตูน้ำถาวรขึ้น
- (15) คลองโพหัก - สามง่าม เดิมเป็นทางน้ำธรรมชาติ เป็นเส้นทางเดินรถยนต์สายโพหัก - นครปฐม เคยมีท่าเรือเมล์ บริเวณหน้าโรงเรียนชุมชนวัดใหญ่โพหัก เริ่มจากบริเวณสามแยก (เขตติดต่อหมู่ที่ 6, 7 และ 10) ไปทางทิศตะวันออกถึงบริเวณวัดสามง่ามไปถึงตลาดจินดา อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในปี พ.ศ. 2520 กรมชลประทานได้ทำการชุดลอกลำคลองตลอดสาย

- (16) คลองลำรางต้นตาล - รางบัวปลา - รางหัวปลวก เป็นคลองธรรมชาติที่แยกจากคลองโพหัก - สุ่มง่าม บริเวณหมู่ที่ 8 ตำบลโพหัก ไปทางทิศตะวันออกผ่านดอนหลวง รางหัวปลวก รางบัวปลา เข้าตำบลหนองบัว อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาครไปร่วมกับคลองดอนวัว บริเวณหนองอีแบน

ปัจจุบันมีการสร้างถนนผ่านหมู่บ้าน ชุมชน และคูคลองแหล่งน้ำต่าง ๆ ทำให้ความสำคัญของการสัญจรทางน้ำลดบทบาทลง

2) ทรัพยากรธรรมชาติ

การศึกษาชุมชนพบว่า บ้านโพหักเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึงในฤดูฝนจึงไม่มีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ และแร่ธาตุสำคัญต่าง ๆ สภาพพื้นที่ดินโดยทั่วไปเป็นพื้นที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ ผิวดินเป็นดินเหนียวเนื้อดินละเอียดสีเทาเข้ม ถึงสีดำ อันเกิดจากการทับถมของอินทรีย์สารดินชั้นล่างมีผิวน้ำของแร่ดิบซึม เกิดจากการตกผลึกของสารประกอบซิลเฟตและแคลเซียมคาร์บอเนตเหมาะแก่การทำนาและเกษตรกรรม

3.4 สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

1) สภาพเศรษฐกิจ

(1) การตั้งถิ่นฐาน

ในอดีตการตั้งถิ่นฐานของชาวโพหักส่วนใหญ่จะยึดลำน้ำเป็นหลัก ทำให้มีการตั้งบ้านเรือนอยู่หนาแน่นบริเวณริมสองฝั่งคลองโพหัก ต่อมาได้ขยายการตั้งถิ่นฐานไปสร้างบ้านเรือน บริเวณถนนที่เชื่อมระหว่างตำบลและหมู่บ้าน เช่น บริเวณทางหลวงหมายเลข 324 และ หมายเลข 3236

(2) อาชีพของชาวโพหัก

ก. การทำนา การทำนาเป็นอาชีพหลักของชาวโพหักในอดีต ปัจจุบันการประกอบอาชีพทำนาลดน้อยลง เพราะประสบปัญหาฝนไม่ตกตามฤดูกาล น้ำน้อย ต้องจ้างแรงงานคน และ เครื่องจักรในการทำนา ทำให้การลงทุนมีต้นทุนสูง ผลจากรายได้ในการจำหน่ายผลิตผล (ข้าว) มีราคาต่ำ จึงได้หันไปประกอบอาชีพอื่น

แต่ประชากรส่วนใหญ่ยังประกอบอาชีพทำนาในที่ดินของตน เพื่อนำข้าวที่ได้ใช้รับประทานตนเองในครอบครัว หรือให้ญาติพี่น้องมีการทำนาครอบครัวละประมาณ 5 - 10 ไร่

ข. การทำสวนผักและผลไม้ มีการทำสวนผักและสวนผลไม้แทนการทำนามากขึ้น เพราะสามารถทำรายได้ตลอดปี เช่น สวนฝรั่ง, สวนองุ่น และสวนมะม่วง

ค. การเลี้ยงสัตว์น้ำ

- การเลี้ยงปลา มีการเลี้ยงเพื่อบริโภคและจำหน่าย เช่น การเลี้ยงปลาช่อน ปลาตะเพียน ปลาสลิด และปลาสวยงาม ซึ่งมีเนื้อที่ในการเลี้ยงปลา ประมาณ 4,000 ไร่

- การเลี้ยงกุ้งก้ามกราม เริ่มมีการเลี้ยงกันมากในชุมชนโพหัก เพราะทำรายได้ดีแต่จะประสบปัญหาในเรื่องการลงทุน เพราะต้องใช้ต้นทุนสูง และต้องเอาใจใส่เรื่องการเลี้ยงดูและปัญหาเรื่องราคากุ้ง (ซึ่งในตอนนี้ราคาค่อนข้างต่ำเหลือประมาณ 40 - 50 บาท) มีเนื้อที่ในการเลี้ยงกุ้ง ประมาณ 8,290 ไร่

ง. การปศุสัตว์ ชุมชนโพหักมีการเลี้ยงสัตว์เพื่อสร้างรายได้แก่ครอบครัว และชุมชนคือ

- เป็ด
- ไก่
- สุกร
- โคเนื้อ

ซึ่งเป็นการเลี้ยงในครัวเรือน และมีฟาร์มสุกรขนาดใหญ่ 3 แห่ง เลี้ยงเป็ด 4 แห่ง

จ. การอุตสาหกรรม มีการประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือน ดังนี้

- โรงสีข้าว มีทั้งขนาดใหญ่ และขนาดกลาง จำนวน 2 แห่ง สำหรับรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาในชุมชนโพหัก และท้องที่ใกล้เคียง นำมาแปรรูปเป็นข้าวสารจำหน่ายในชุมชน และส่งไปจำหน่ายในต่างอำเภอและต่างจังหวัด

1. โรงสีข้าวแสงมณี หมู่ 1 บ้านท่าใหญ่

2. โรงสีข้าวสหพัฒนา หมู่ 3 บ้านวังกล้า

(นายสาม โกเมนเอก อายุ 72 ปี ทำโรงสีข้าวมา 30 ปี)

- การปั้นตุ้มซีเมนต์ จะทำในท้องที่หมู่ที่ 5 บ้านหอย่อม ตำบลโพหัก ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน

- การทำขนมจีนแปงหมัก ทำในท้องที่หมู่ที่ 3 บ้านวังกล้า โดยการใช้แรงงานจากเครื่องจักรเพื่อออกจำหน่ายในชุมชนและท้องที่ใกล้เคียง

(นางสาวกิม ศรีอ่วม อายุ 50 ปี ทำขนมจีนมา 30 กว่าปี)

- การทำน้ำดื่ม เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน มีการผลิตที่หมู่ที่ 3 โดยใช้ชื่อ "น้ำดื่มโพธิ์แก้ว"

(3) ด้านเศรษฐกิจ

การจำแนกภาวะทางเศรษฐกิจในเขตเทศบาลตำบลโพหัก สามารถแบ่งชุมชนออกเป็น 2 กลุ่ม

ก. ประชากรชาย - หญิง ที่มีวุฒิการศึกษามัธยมศึกษาปีที่ 3 เป็นต้นไป นอกจากทำธุรกิจส่วนตัวแล้วยังมีอาชีพรับจ้างทำงานในบริษัท โรงงาน อุตสาหกรรมขนาดเล็กขนาดใหญ่ ในระแวกใกล้เคียงเป็นโรงงานทำปลากระป๋อง โรงงานทำเฟอร์นิเจอร์ โรงงานทำยาง โรงงานห้องเย็น ซึ่งมีรายได้เฉลี่ยประมาณคนละ 50,000 - 60,000 บาทต่อปี และมีสวัสดิการตามเงื่อนไขในแต่ละโรงงานหรือบริษัท

ข. กลุ่มที่วุฒิทางการศึกษาดำรงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 หรือภาคบังคับส่วนใหญ่จะ รับจ้างทั่วไปภายในหมู่บ้าน เช่น ลากกุ้ง, เกี้ยวข้าว, ทำสวน, ทำไร่, สร้างบ้าน บุคคลเหล่านี้จะมีรายได้เฉลี่ยรายวันประมาณ 70 - 100 บาท ซึ่งส่วนใหญ่อาชีพ รับจ้างในท้องถิ่นมักจ่ายค่าแรงงานเป็นรายวัน และไม่มีสวัสดิการใด ๆ

นอกจากนี้ก็จะเป็นธุรกิจการค้าขายภายในท้องถิ่น เช่น ขายของชำ ขายของแห้ง ผักสด ขายอาหารสัตว์ ขายอาหาร ขายกล้วยเดี่ยว ซึ่งร้านเหล่านี้จะมีรายได้เฉลี่ยวันละ 300 - 500 บาท

(4) ด้านการเกษตร

สภาพพื้นที่การเกษตรกรรมในเขตเทศบาลตำบลโพหัก ราษฎรส่วนใหญ่ประมาณ 2,000 ครัวเรือน จะประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมทำการเพาะปลูกควบคู่ไปกับการเลี้ยงสัตว์

การเพาะปลูกที่สำคัญคือการปลูกข้าวปีละ 1 ครั้ง

นอกจากนั้นจะปลูกพืชผักสวนครัว เช่น ถั่วเขียว พืชผักต่างๆ ส่วนการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ โค สุกร เป็ด และปัจจุบันเกษตรกรที่เคยทำนาข้าวได้หันมาทำการเลี้ยงกุ้งก้ามกรามแทนการปลูกข้าว แต่การทำนาก็ยังคงมีเหลืออยู่ในเห็นบ้างเพราะข้าวเป็นอาหารหลักของชุมชนตำบลโพหัก

(5) การถือครองที่ดิน

ลักษณะที่ดินส่วนใหญ่ในเขตเทศบาลตำบลโพหักส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ครอบครองอาศัยมาเกือบร้อยปี บางพื้นที่มีเอกสารสิทธิ์ เช่น โฉนด และมี น.ส. 3 ก บางพื้นที่ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ พื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ส่วนใหญ่มักเป็นพื้นที่ที่มีการเพาะปลูก ทำการเกษตรและทำนาทุ่ง เลี้ยงสัตว์ และมีที่ดินที่อยู่ในเขตราชพัสดุ เช่น บริเวณสถานีตำรวจภูธรตำบลโพหักปัจจุบัน

สำหรับที่ดินสาธารณะประโยชน์ในเขตเทศบาลโพหักส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่บริเวณฝั่งคลองโพหักและคลองสาธารณะ อยู่ในบริเวณพื้นที่หมู่ 2, 3, 4, 5 และ 6

(6) การซื้อขายแลกเปลี่ยนและธุรกิจชุมชน

ชุมชนตำบลโพหักมีร้านค้าจำหน่ายสินค้าต่างๆ ในพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นร้านค้าประเภทของใช้ส่วนตัว ของใช้ในครัวเรือน ร้านขายยา และร้านอาหารสัตว์

มีตลาดโพหักเป็นศูนย์กลางของการค้าขาย

ในแต่ละสัปดาห์จัดให้มีตลาดนัดชุมชนจำหน่ายสิ่งของเครื่องใช้ เพื่อการอุปโภคและบริโภคสำหรับประชาชนในท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมการสร้างรายได้และการกระจายรายได้ในชุมชน

วันอาทิตย์ ตลาดนัดหมู่ที่ 3 (วันนัดใหญ่) บริเวณท่ารถประจำทาง โพหัก - โพธาราม

วันอังคาร, วันศุกร์	ตลาดนัดหมู่ที่ 3 ตรงข้ามท่ารถประจำทางโพหัก - โพธาราม
วันพุธ	ตลาดนัดลานวัดใหญ่โพหักหมู่ที่ 6 (วันนัดใหญ่)
วันพฤหัสบดี	ตลาดนัดริมถนนสายโพหัก-หนองสองห้องในเขต หมู่ที่ 3
วันเสาร์	ตลาดนัดศาลเจ้าแม่เบ็กไพรหมู่ที่ 6

(7) การพาณิชย์

มีธนาคาร 1 แห่ง คือ ธนาคารนครหลวงไทย จำกัด สาขาซอยโพหัก

2) สภาพสังคม

(1) ด้านการศึกษา

มีสถานศึกษาสำหรับบริการขั้นพื้นฐานให้กับเยาวชนในชุมชน คือ

ก. สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ จำนวน 2 แห่ง คือ

- โรงเรียนชุมชนวัดใหญ่โพหัก
- โรงเรียนวัดสามัคคีธรรม

ข. สังกัดกรมสามัญศึกษา จำนวน 1 แห่ง คือ โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ ราษฎร์อุปถัมภ์”

ค. สังกัดกรมการศาสนา จำนวน 1 แห่ง คือ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ วัดใหญ่โพหักรับเด็กอายุ 3 ปี เพื่อเตรียมความพร้อมก่อนเข้าเรียน ระดับก่อนประถมศึกษาและเป็นการแบ่งเบาภาระของผู้ปกครอง

(2) การศาสนา

ชุมชนโพหัก มีวัดในพระพุทธศาสนาจำนวน 3 แห่ง

สังกัดมหานิกาย

- วัดใหญ่โพหัก
- วัดสามัคคีธรรม

สังกัดธรรมยุตินิกาย

- วัดทัพโพธิ์ทอง

และมีวัดร้าง 2 แห่ง คือ

- วัดเกาะร้าง หมู่ที่ 10 ตำบลโพหัก ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 13 ไร่ ปัจจุบันกรมการศาสนาได้ให้ประชาชนเช่าสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย
- วัดส้มโอ ปัจจุบันอยู่ในความดูแลของวัดสามัคคีธรรม

(3) สาธารณสุข

ในอดีตการรักษาพยาบาลของชุมชนโพหักจะพึ่งพาการรักษาโรคภัยต่างๆ ด้วยสมุนไพรและแพทย์แผนไทย (แผนโบราณ) เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวก และอยู่ห่างไกลโรงพยาบาล

โดยมี พระสมุห์สุบิน สุปันโน อดีตเจ้าอาวาสวัดใหญ่โพหักเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการรักษาโรคไขข้อ และโรคอื่น ๆ

ต่อมาเมื่อการคมนาคมสะดวกจึงได้มีการสร้างสถานอนามัยขึ้นเพื่อทำการรักษาพยาบาลประชาชนในชุมชนโพหัก

สถานอนามัยแห่งแรกตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 6 (ชุมชนบ้านหน้าศาล) ใกล้สถานีตำรวจภูธรตำบล โพหัก โดยสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2488 เรียกว่า สถานีประชานามัยพิทักษ์ เป็นสถานอนามัยชั้น 2

ปัจจุบันเป็นสถานอนามัยชั้น 1 คือ สถานีอนามัยโพหัก - บัวงาม ตั้งอยู่ในเขตติดต่อระหว่างหมู่ที่ 3 กับหมู่ที่ 6 แต่มีการควบคุมการรักษาตั้งแต่หมู่ 1 ถึงหมู่ที่ 6 มีการรักษาพยาบาลด้านแพทย์แผนปัจจุบัน และแพทย์แผนไทย (แผนโบราณ) ดำเนินการก่อสร้างโดยไม่ได้ใช้งบประมาณของทางราชการ

โดยมีองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทำพิธีเปิดสถานอนามัยเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2541 และมีสถานอนามัยชั้น 2 อีก 1 แห่ง คือ “สถานอนามัยวังกุ่ม” หรือบ้านนากุ่ม ตั้งอยู่หมู่ที่ 8

ประชาชนในชุมชนตำบลโพหักมีสิทธิ์เข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขโดยสถานอนามัยหมู่ 6 (สถานอนามัยประชาพิทักษ์) และหมู่ 8 (สถานอนามัยบ้านวังกล้า) ได้ดำเนินการขึ้นทะเบียนบัตรสุขภาพถ้วนหน้า (30 บาทรักษาทุกโรค) ครบ 100% ทุกครัวเรือน ประกันสังคม สวัสดิการ ข้าราชการ เป็นต้น

ศูนย์สุขภาพชุมชนตำบลโพหัก (สถานอนามัย)

การบริการด้านสาธารณสุขให้กับประชาชน มีทั้งหมด 4 ด้าน คือ

1. งานส่งเสริมสุขภาพ เช่น การดูแลมารดาและทารก, งานวางแผนครอบครัว เป็นต้น
2. การป้องกันโรค เช่น การสร้างเสริมภูมิคุ้มกันโรคในเด็ก 0 - 4 ปี และเด็กวัยเรียน, การคัดกรองโรคไม่ติดต่อ เช่น เบาหวาน, ความดันโลหิตสูง, มะเร็งเต้านม

3. การรักษาพยาบาล ให้การรักษาพยาบาลผู้ป่วยทั่วไป และหัตถการเบื้องต้นทั้งในเวลาราชการและนอกเวลาราชการ (วันจันทร์ – ศุกร์ เวลา 08.30 – 20.30 น. วันเสาร์ – อาทิตย์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์ เวลา 08.30 – 16.30 น.)

4. การฟื้นฟูสมรรถภาพ เช่น การดูแลส่งเสริมด้านร่างกายและจิตใจแก่ผู้ป่วย, ผู้สูงอายุ, ผู้ที่ควรดูแล

(4) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน – และสวัสดิภาพของประชาชน

เนื่องจากชุมชนโพหักเป็นชุมชนที่มีประชากรหนาแน่น มีพื้นที่ติดต่อกับจังหวัดนครปฐมและจังหวัดสมุทรสาคร ดังนั้นทางราชการจึงได้จัดตั้งสถานตำรวจภูธรตำบลโพหักขึ้นเพื่อรับผิดชอบในการดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน ซึ่งมีการประสานงานกับทุกหน่วยงานในตำบลอยู่ตลอดเวลา โดยมีเจ้าหน้าที่ตำรวจอยู่ประจำมีการจัดเวรยามและสายตรวจออกดูแลพื้นที่ อีกทั้งมีศูนย์รับแจ้งเหตุในพื้นที่ตลอด 24 ชม.

ส่วนในด้านการป้องกันและระงับอัคคีภัยมีระดับเพลิง และรถบรรทุกน้ำ มีพนักงานดับเพลิงคอยช่วยประสานกับอาสาสมัครฝ่ายป้องกันพลเรือน หากเกิดเหตุดับเพลิงขึ้นเกินความควบคุมยังสามารถระดมกำลังและประสานการปฏิบัติได้จากท้องถิ่นใกล้เคียง เช่น เทศบาลตำบลบางแพ เทศบาลตำบลดำเนินสะดวก อำเภอบางแพ อำเภอโพธาราม อำเภอบ้านแพ้ว ฯลฯ

(5) นันทนาการและการกีฬา

ประชาชนชุมชนบ้านโพหัก เด็กและเยาวชน ตลอดจนผู้นำและผู้บริหารด้านต่าง ๆ ของ ชุมชนให้ความสำคัญในเรื่องของนันทนาการ และการกีฬา ดังนั้นผู้นำชุมชนจึงให้ความสำคัญในเรื่องนี้และจัดให้มีสถานที่สำหรับออกกำลังกายและการเล่นกีฬาเพื่อสุขภาพของคนในชุมชนโดยจัดสถานที่ในชุมชนดังนี้

- สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ได้แก่ วัดและโรงเรียนในตำบล ตลอดจนบริเวณริมคลองโพหัก และสนามเด็กเล่นประจำหมู่บ้าน

- สนามกีฬาของโรงเรียน จำนวน 3 แห่ง มีสนามฟุตบอล วอลเลย์บอล บาสเกตบอล ตระกร้อและสนามเปตอง

- สนามกีฬาประจำหมู่บ้าน จำนวน 4 แห่ง

- ลานวัด ลานกีฬา ด้านยาเสพติดจำนวน 1 แห่ง คือ วัดใหญ่โพหัก จัดตั้งโดยกรมการศาสนากระทรวงศึกษาธิการ

(6) แหล่งท่องเที่ยวตำบลโพหัก

- บริเวณหมู่ที่ 2 วัดทัพโพธิ์ทอง (ติดกับบริเวณวัดเป็นแหล่งโบราณคดีโคกพลับ) แหล่งอารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์
- โบราณสถาน คือ วัดใหญ่โพหัก ซึ่งเป็นวัดที่เก่าแก่อายุร่วม 100 ปี
- งานประเพณีแข่งเรือยาวช่วงออกพรรษา ในช่วงเดือนตุลาคมของทุกปี

3) วัฒนธรรม

เป็นสังคมที่ถ้อยทีถ้อยอาศัย มีการแสดงออกถึงขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามซึ่งเป็นค่านิยมตามวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย โดยเริ่มต้นที่มีการปฏิสนธิในครรภ์บิดามารดาในรุ่นก่อน ๆ จะทำบุญถือศีลปฏิบัติธรรมเพื่อให้ผู้มีบุญมีคุณงามความดีมาจุติในครรภ์ หญิงชาวโพหักจะบำรุงรักษาครรภ์อย่างดีเช่นเดียวกับแม่ทั่ว ๆ ไป งดอกุศลทั้งปวง บำรุงรักษาทารกในครรภ์เมื่อถึงเวลาใกล้คลอดผู้เป็นพ่อจะต้องจัดเตรียมเครื่องใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ เช่น เตรียมฟืนสำหรับแม่อยู่ไฟทำความสะอาดบ้านเรือน จัดเตรียมห้องหับสำหรับแม่และลูก ส่วนปู่ ย่า ตา ยาย และญาติสนิทจะเตรียมหมอด้าย สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ตลอดจนเตรียมจัดพิธีกรรมตามความเชื่อของชุมชน เช่น การจัดเตรียม “ตั้งขวัญข้าว” และค่ายกครูให้แก่หมอด้าย สิ่งของที่จะต้องจัดเตรียมประกอบด้วย ข้าวสารหนึ่งชั้น มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำว้า เหล้าโรง และดอกไม้ธูปเทียน ส่วนสาเหตุที่เตรียมตั้งขวัญข้าวนั้นเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต แต่แท้ที่จริงแล้วเป็นการจัดเตรียมอาหารและสิ่งของจำเป็นที่จะต้องใช้ให้กับแม่และทารกไว้กินใช้ได้ทันทีเมื่อแม่และเด็กทารกปลอดภัยแข็งแรง ของที่เตรียมไว้นั้นจะนำไปปรุงเป็นอาหารและสำหรับทำบุญตักบาตรเป็นการสร้างกุศลอีกทางหนึ่ง

หากจะพิจารณาแล้ว จะเห็นว่าวิถีชีวิตของชุมชนโพหักเริ่มจากเกิดไปจนตายโดยมีวิธีการดำเนินชีวิตดังนี้

จัดพิธีรับขวัญเมื่อทารกเกิด

เมื่อทารกได้คลอดจากครรภ์มารดาแล้ว หมอด้ายและญาติผู้ใหญ่จะตัดสายสะดือด้วยมีดไม้ไผ่อาบด้วยน้ำอุ่น ชားเนื้อตัวให้สะอาด เสร็จแล้ววางทารกลงในกระดังที่ปูด้วยเบาะและผ้าอ้อม จากนั้นญาติผู้ใหญ่จะเขย่ากระดังให้ทารกร้องแล้วร่อน จากนั้นจะร้องว่า สามวันลูกผี สี่วันลูกคน ลูกของใครรับไปได้เน้อ โดยร้องถึงสามครั้งจากนั้นจะมีผู้สูงอายุที่มีประวัติว่าเลี้ยงลูกง่ายเติบโตแข็งแรงจะร้องรับว่า เด็กคนนี้เป็นลูกของข้า

พิธีรับขวัญดังกล่าวเป็นความเชื่อว่าเป็นการบอกเล่ากับผีสงเทวดาที่ผูกพันกับทารกผู้นั้นให้รับรู้ ว่าต่อไปนี้ทารกผู้นี้มีเจ้าของแล้วจะได้ตัดขาดทางภพภูมิ

เดิม ส่วนญาติผู้ใหญ่ที่รับว่าเป็นลูกของข้า้นั้นเรียกว่า แม่ชื้อ และจะผูกพันกับทารกตลอดไป

ทารกที่เกิดใหม่นั้นจะถูกเลี้ยงดูอยู่ในกระโจมผ้า 3 - 7 วัน เมื่อทารกแข็งแรงสมบูรณ์จะมีพิธี การเอาลงเปล ในระหว่างที่ทารกอยู่ในกระโจมและในพิธีเอาลงเปล ญาติผู้ใหญ่จะเอาทรัพย์สินเงินทองและทรัพย์สินมีค่าต่าง ๆ ไปวางไว้ใกล้ ๆ เด็ก เช่น เด็กชายจะนำเอาสมุด ดินสอไปวางไว้ โดยมี ความเชื่อว่าเมื่อเติบโตขึ้นจะได้เป็นคนรักในการศึกษาเล่าเรียน สำหรับเด็กหญิงจะนำด้าย เข็ม เครื่องเย็บปักถักร้อยไปวางไว้เพื่อเมื่อเติบโตแล้วจะได้เป็นคนรักงานด้านการเรือน

สำหรับพิธีผูกเปลจะทำในวันศุกร์โดยญาติผู้ใหญ่ที่เป็นที่เคารพของครอบครัวจะเป็นผู้ผูกเปลปลาดด้วยเครื่องหอมแล้วอุ้มเด็กไปวางลงในเปลพร้อมทั้งให้ศีลให้พร และสิ่งของที่นิยมวางไว้ในเปลก่อนอุ้มเด็กลงในเปลคือ หินและลูกฟัก โดยมี ความเชื่อว่าเมื่อเด็กเติบโตขึ้นจะได้ เป็นคนหนักแน่นเหมือนหินและเยือกเย็นเหมือนฟัก

แม่อยู่ไฟหาคนอ่านหนังสือให้ฟัง

ในสมัยก่อนช่วงที่ทุกข์ทรมานของแม่ทั่วไป คือ ช่วงคลอดบุตรและอยู่ไฟ (การอยู่ไฟคือการก่อไฟขึ้นผิงหรือย่างให้ร่างกายของแม่อบอุ่นอยู่เสมอ มีการประคบร่างกายด้วยยาสมุนไพรโดยเชื่อว่าจะทำให้มดลูกเข้าอู่และร่างกายแข็งแรง)

ในระหว่างที่แม่ทุกข์ทรมานด้วยการอยู่ไฟนี้ คนโพหักรุ่นเก่ามีวิธีผ่อนคลายความทุกข์ทรมานโดยหาคนมาอ่านหนังสือให้แม่ลูกอ่อน และผู้ที่มาอยู่เป็นเพื่อนฟังหนังสือที่นำมาอ่านนั้น โดยมากจะเป็นหนังสือวรรณคดีที่เป็นกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ร่าย และลิลิตต่าง ๆ บทกวีที่นิยมกัน เช่น บทกวีของสุนทรภู่ บทกวีพระราชนิพนธ์ ตลอดจนของนักปราชญ์ท้องถิ่นต่าง ๆ วรรณกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นสมุดไทย หรือสมุดข่อยที่คัดลอกด้วยมือ โดยผู้ที่เขียนหนังสือเก่ง ๆ (พระวัดใหญ่โพหัก) หนังสือเหล่านี้จะเป็นสมบัติส่วนรวมและเก็บไว้ ณ วัดใหญ่โพหักใครอยากอ่านเรื่องอะไรก็ขอยืมไปอ่าน เสร็จแล้วนำไปคืนที่วัดให้ผู้อื่นได้ยืมต่อไป ส่วนผู้ที่มิฐานะดีจะจ้างหรือคัดลอกไว้เป็นสมบัติส่วนตัว

การอ่านหนังสือบทกวีนิพนธ์ จะต้องอ่านออกเสียงทำนองเสนาะตามลักษณะฉันทลักษณ์ของบทกวีนั้นๆ คนอ่านนอกจากจะอ่านถูกต้องแล้วจะต้องมีเสียงดีสามารถเอื้อนได้ตามฉันทลักษณ์นั้นๆ ด้วย จึงเกิดมีอาชีพอ่านหนังสือให้คนฟัง หลวงพ่อเทียน แก้วบริสุทธิ์ เล่าว่าในสมัยที่เป็นฆราวาส อายุ 15 - 16 ปี มี รายได้จากการอ่านหนังสือคืนละหนึ่งบาท (นับว่ามีรายได้ดีสมัยนั้น)

หนังสือสมุดไทยหรือสมุดข่อยนอกจากจะเป็นพวกวรรณคดีหรือบทกวีแล้ว ยังมีพวกตำราดาราศาสตร์และสรรพวิทยาต่าง ๆ ของคนโพหักด้วย ปัจจุบันนี้หนังสือดังกล่าวได้สูญหายไปเกือบหมดสิ้นมีผู้กล่าวถึงสาเหตุของการสูญหายของหนังสือว่า มาจากการนำเอาไปเผาเพื่อทำเครื่องรางของขลัง และนำไปมวนเป็นบุหรี่ยี่ห้อไรศริตสีดวงจุมก ต่อมาเมื่อมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการสมัยใหม่และเมื่อมีการพิมพ์เป็นหนังสือเอกสารมากขึ้น ประชาชนจึงหันมานิยมซื้อหนังสือ วรรณคดีที่พิมพ์ขึ้น ค่านิยมหนังสือแบบเก่าก็หมดไป

ทารกอายุครบเดือน มีพิธีโกนผมไฟ ไว้จุก ไว้เปีย ไว้แกละ

พิธีโกนผมไฟ มักจะเมื่ออายุทารกเลยหนึ่งเดือนขึ้นไป พิธีโกนผมไฟจะทำกันในหมู่ญาติและเพื่อนบ้าน โดยญาติผู้ใหญ่จะร่วมกันโกนผม อาบน้ำ ปะแป้ง ทาขมิ้น พร้อมกับให้ศีลให้พร ในระยะที่โกนผมไฟนั้นกะโหลกศีรษะของทารกยังเจริญเติบโตไม่เต็มที่จึงนิยมไว้เปีย ไว้จุก ไว้แกละ เพื่อเป็นการสร้างความหนาของผิวหนังในส่วนที่กะโหลกศีรษะยังประสานกันไม่สนิทการไว้ผมเพื่อเป็นจุกเป็นแกละนี้มีผลต่อบุคลิกภาพหรือชื่อของเด็ก โดยมักจะเรียกชื่อตามลักษณะของผม เช่น เจ้าจุก, เจ้าแกละ เป็นต้น

เด็กโพหักจะเติบโตท่ามกลางการเลี้ยงดูของพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย และญาติพี่น้อง เพราะเป็นลักษณะของครอบครัวใหญ่ จึงมีความสนิทสนมแน่นแฟ้นกันมาตั้งแต่เกิด บุคคลที่มีอิทธิพลต่อเด็ก ๆ โพหักค่อนข้างมากรองจากพ่อแม่คือ ปู่ย่า ตายาย เพราะพ่อแม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านเด็ก ๆ จึงอยู่กับปู่ย่าตายายซึ่งจะเป็นผู้เลี้ยงดูอบรมสั่งสอนให้กับหลาน เหลน ซึ่งเด็ก ๆ จะเรียกท่านเหล่านั้นว่า พ่อแก่ แม่คุณ

อายุ 7 - 11 ปี มีพิธีโกนจุก โกนเปีย

พิธีการแสดงการสิ้นสุดของวัยทารกคือ การโกนจุก หรือโกนเปีย โดยปกติแล้วจะมีการทำบุญสวดมนต์เย็นและถวายภัตตาหารเช้า บางครอบครัวอาจจัดให้มีการแห่จุก แห่เปีย โดยการแต่งตัวเด็กที่จะตัดจุก หรือตัดเปีย แล้วนำขึ้นคานหามมีแตงกวา หรือกลองยาวนำหน้าขบวนแห่ โดยแห่จากบ้านไปสักการะศาลตาปู่ หรือแห่จากบ้านญาติผู้ใหญ่กลับไปยังบ้านของตนซึ่งจัดเป็นมณฑลพิธี โดยให้เด็กฟังพระสวดมนต์เย็น และมีหม่อขวัญ ทำขวัญ หรืออาจมีมหรสพอื่นสมโภชในเช้าวันรุ่งขึ้นเมื่อถวายภัตตาหารเช้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว เมื่อพระขึ้น ยะดา สัพพีฯ จึงลงมือตัดจุก หรือโกนจุก จากนั้นพระภิกษุสงฆ์จะสวดชัยมงคลคาถา เสร็จแล้วเจ้าภาพจะเลี้ยงดูผู้ที่ไปร่วมงาน เป็นเสร็จพิธี

เด็กที่ผ่านพิธีโกนจุก หรือโกนเปีย ถือว่าย่างเข้าสู่วัยรุ่น เป็นวันที่ต้องศึกษาเล่าเรียนในสมัยที่ยังไม่มีโรงเรียนเช่น ในปัจจุบันนี้เด็กชายที่โกนจุก โกนเปียแล้วจะบรรพชาเป็นสามเณรหรือ พ่อแม่จะนำไปฝากเป็นศิษย์วัดเพื่อศึกษาเล่าเรียนฝึกการอ่านเขียน หรือหาความรู้ที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพ ส่วนเด็กหญิงจะเริ่มฝึกหัดงานบ้านจากพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ตามความสนใจ

เมื่อเด็กชายและเด็กหญิงเข้าสู่วัยหนุ่มสาวอายุ 16 - 17 ปี จะต้องช่วยพ่อแม่ทำมาหากิน ซึ่งเป็นการศึกษาหาความรู้ด้วยการปฏิบัติจริง

อายุครบบวช มหกรรมใหญ่ ความสุขและความมีหน้ามีตาของพ่อแม่

พ่อแม่ชาวโพทก์ที่มีลูกชายจะจดจ่ออยู่กับการบวชของลูกชายเพราะเชื่อกันว่านิสงค์ของการบวชลูกชายทำให้พ่อแม่ไม่ตกนรก เหตุผลของค่านิยมนี้ คือ การบวชเป็นวิธีเดียวที่จะได้รับการศึกษาอบรม มีความรับผิดชอบเป็นพลเมืองที่ดีต่อชุมชน และจะเป็นผู้นำของครอบครัวที่ดีต่อไป

พ่อแม่จะเตรียมการบวชของลูกไว้ล่วงหน้าเป็นเวลานาน โดยจัดงานบวชอย่างมีหน้ามีตามีการเลี้ยงดูและมีพรสพตามสมัยนิยม และได้ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

คนโพทก์ในอดีตนิยมการบวชเรียน ยิ่งบวชพระหลายพรรษาจะมีความเชื่อว่าเป็นคนพัฒนาแล้วมากยิ่งขึ้น เพราะการบวช คือ วิถีการศึกษอบรมแสวงหาความรู้ และคุณธรรมการบวชจึงเป็นการพัฒนาคนจากคนดิบ ให้กลายเป็นคนสูง พ่อแม่ที่ลูกผ่านการบวชและศึกษาอบรมจนเป็นผู้ที่มีคุณธรรมย่อมได้รับอานิสงส์ของการบวชพระไปด้วย

ศึกษาลาเพศ แล้วเตรียมแต่งงาน เพื่อตั้งครอบครัวใหม่

เมื่อได้บวชเรียนศึกษาหาความรู้ครบแควแล้ว ผู้ที่บวชเป็นพระจะลาสิกขาจากสมณเพศไปสู่วิถีชีวิตของฆราวาส การประกอบอาชีพการแต่งงานและการสร้างครอบครัวใหม่จึงเป็นไปตามวิถีธรรมชาติ

เมื่อหนุ่มสาวเริ่มผูกสมัครักใคร่กันแล้วจะมีการเจรจาสู่ขอ โดยผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายจะนัดวันเจรจาสู่ขอกัน ตกลงเรื่องสินสอดทองหมั้นกันแล้ว คนโพทก์จะทิ้งช่วงเวลาจากการสู่ขอไปจนถึงวันแต่งงานเป็นเวลาอย่างน้อยหนึ่งปี ช่วงเวลาแห่งการรอคอยและดูใจกันนี้จะมีพิธีที่พิเศษกว่าหมู่บ้านอื่นหรือคนไทยกลุ่มใด คือจะมีประเพณี “อาสา”

อาสา ในความหมายของชาวโพทก์ คือการปฏิบัติกรใด ๆ ก็ได้ ให้ฝ่ายตรงข้ามพอใจ โดยเฉพาะครอบครัวของเจ้าบ่าวเจ้าสาวในอนาคต ซึ่งในเวลายังไม่มีการแต่งงาน ถือว่าเป็นคนละฝ่ายหรือฝ่ายตรงข้ามกัน ดังนั้น การที่ครอบครัวของ

เจ้าปาวปฏิบัติการใดๆ ให้ครอบครัวของเจ้าสาวนิยมชมชอบคนโพหัก เรียกรูปปฏิบัตินี้ว่า การอาสา

สำหรับประเพณีอาสานั้นจะเกิดเมื่อใดเอาแบบอย่างมาจากไหน ไม่มีใครทราบ แต่ยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยมีการปรับปรุงให้เหมาะกับยุคและสมัย การอาสาของแต่ละรุ่นจึงไม่เหมือนกัน สำหรับการอาสาที่บันทึกไว้นี้เป็นการบินจากคนโพหักที่มีอายุ 70 - 90 ปีที่ปฏิบัติกันมา

โดยทั่วไปผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายจะเจรจาสั่งซื้อของตกลงกันหมายกันในเดือน 4 แล้วจะนัดแห่ขันหมากแต่งงานในเดือน 6 ของปีถัดไป หนุ่มสาวจะดูใจและปฏิบัติ "การอาสา" กันตลอด 12 เดือน

เริ่มต้นเดือนห้า

เทศกาลตรุษสงกรานต์ ครอบครัวทั้งสองฝ่ายจะนำอาหารคาวหวานมาแลกเปลี่ยนกันของที่นิยมนำมาแลกอาสากัน คือ ขนมจีน น้ำพริก น้ำยา ข้าวเหนียวแดง ข้าวเหนียวปลาแห้ง กล้วยแหม และขนมเปียกอ่อน

เดือนหก

เข้าสู่ฤดูไถหว่าน ชายหนุ่มจะบรรจงถาดงอนไถ คราด มีแอก ทางยาม หัวหมู ผลทังซุด พร้อมเชือกวัวไปให้หญิงสาวไถนา

เดือนหกข้างแรม

ชายหนุ่มจะบรรจงสานกระบุงใหญ่คู่หนึ่งให้หญิงสาวใช้หาบข้าวปลูกไปหว่านในนา และสานกระบุงเล็กอีกใบหนึ่งสำหรับคัดข้าวไปกินในนา กระบุงอาสาลูกนี้เจ้าสาวจะใช้พอเป็นพิธีแล้วจะนำไปเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพื่อไว้ວວລູກຫລານในภายหลัง ฝ่ายหนึ่งจะต้องบรรจงสานกระบุงอย่างสุดฝีมือโดยจะต้องแสวงหาคำแนะนำ หรือหาแบบอย่างจากช่างจักสานระดับครูอาจารย์ในท้องถิ่น เพื่อให้ได้กระบุงอาสาที่งดงามที่สุด

เรื่องการหาสะก๊อของชาวโพหักนั้นมีเรื่องเล่าว่า บิดามารดาจะเป็นผู้ติดต่อหาภรรยาให้บุตรชายโดยจะสืบเสาะถึงวงศ์ตระกูลของฝ่ายหญิง บางรายถึงกับแอบดูแอบฟังความประพฤติของว่าลูกสะก๊อกันทีเดียว อดีตชุมชนโพหักมีอาชีพทำนาเป็นส่วนใหญ่ ยิ่งในช่วงเข้าฤดูฝนเริ่มลงมือไถนา ทำนา ฝ่ายชายต้องออกจากบ้านตั้งแต่ตอนเช้ามืด (03.00 - 04.00 น.) ฝ่ายหญิงต้องลุกขึ้นหุงหาอาหารคาวน้ำพริกกันทุกครัวเรือน จึงเป็นโอกาสที่ฝ่ายชายจะดูพฤติกรรมของฝ่ายสาว โดยการฟังเสียงตำน้ำพริกว่าจะดังถี่ หรือห่าง รวด หรือยืดขาด แล้วนำมาพิจารณาว่าเหมาะสมที่จะเป็นสะก๊อได้หรือไม่ เช่น เสียงดังเบื่กๆ รวดถี่ยิบ แสดงว่าการบ้าน

การเรือนใช้ได้ ไม่เกียจคร้านมีความกระตือรือร้นมีนิสัยจริงจัง ไม่จับจดและมีความขยันหมั่นเพียร (ลักษณะนี้เป็นที่พึงปรารถนาฝ่ายชาย)

แต่ถ้าดังกักๆ ยานยืดยาด แสดงว่ามีนิสัยเฉื่อยชา ไม่กระตือรือร้น ค่อนข้างจะเกียจคร้าน โสเล (ไม่เป็นที่พึงปรารถนาของฝ่ายชาย) พอสังเกตพฤติกรรมดังกล่าวแล้ว จะต้องพิจารณาว่ามีลักษณะดังกล่าวนี้หรือไม่ “แม่ผู้หญิงแม่ผู้หยิ่ง แม่กระซังกันรั้ว แม่ชนครีวลงล่าง แม่อย่างม้าเหาะ แม่เสนาะกินแก้ม แม่แถมตาขัง แม่ข้างเขาดง แม่หงษ์ลงท่า เมื่อนำสงสาร” ซึ่งในแต่ละประโยคจะมีความหมายของมันเองเป็นการเปรียบเทียบลักษณะของสาวแต่ละคนเพื่อนำมาประกอบการพิจารณาเป็นลูกสะใภ้

เดือนเจ็ด

ครอบครัวเจ้าบ่าวจะต้องลงแขกโกนให้ครอบครัวเจ้าสาวครึ่งหนึ่ง โดยรวบรวมเพื่อนฝูงญาติมิตร ยกขบวนแบกโกนมา สับแปลงนาให้เสร็จแปลงใดแปลงหนึ่ง ฝ่ายครอบครัวเจ้าสาวจะต้องเตรียมอาหาร คาวหวานไว้เลี้ยงดู แขกอาสา “ลงแขกโกนนา” ให้มีหน้าสำราญ

เดือนแปดข้างขึ้น

เจ้าบ่าวต้องบรรจจสถานกระเจาดอีกคู่หนึ่งพร้อมไม้คานทางหงษ์สำหรับมอบให้เจ้าสาวไว้หาบสำหรับอาหารคาว หวาน ไปทำบุญที่วัด กระเจาดและหาบคู่นี้เจ้าสาวจะใช้หาบสิ่งของสำหรับไปทำบุญที่วัดตลอดจนเป็นย่ำเป็นยายจนหาบกระเจาดไม่ไหว จึงเก็บรักษาไว้

เดือนแปดข้างแรมถึงเดือนสิบเอ็ดข้างขึ้น (ระหว่างเข้าพรรษา)

ตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าวเมื่อเจ้าสาวทำอาหารคาว หวานไปทำบุญเมื่อใด จะต้องนำไปเผื่อถึงครอบครัวเจ้าบ่าวด้วย บางครอบครัวถึงขนาดส่งของอาสาจากครอบครัวเจ้าสาวไปให้ครอบครัวของเจ้าบ่าวเกือบทุกวันพระ จนเกิดความคุ้นเคยฝีมือการทำอาหารของฝ่ายเจ้าสาว โดยเฉพาะในเดือนสิบข้างขึ้นจะมีการแลกเปลี่ยน กระยาสารทอาสา กันด้วย

เดือนสิบเอ็ดข้างแรม (ออกพรรษาทอดกฐินโพหัก)

กฐินโพหักเป็นมหกรรมที่ยิ่งใหญ่ของชุมชน มีการแข่งขันเรือยาวประเภทต่าง ๆ ผู้คนจากต่างถิ่นจะมาร่วมงานกันเป็นจำนวนมาก หนุ่มโพหักจะต้องเตรียมเรือยาวไว้ให้หญิงสาวสำหรับพายชักพระในช่วงเช้าก่อนเวลาแข่งเรือ จากนั้นจะต้องตกแต่งเรือให้สวยงามเพื่อไปแข่งขันกันในเทศกาลนี้ชายหนุ่มจะต้องบรรจจเหลาพายที่

งดงามมอบให้หญิงสาวพร้อมกับตกแต่งอบให้สวยงามอย่างสุดฝีมือเพื่อประกาศความเป็นเจ้าสาวในขณะพ่ายเรือกรฐิน “งอบอาสา” และ “พ่ายอาสา” นี้ เจ้าสาวจะเก็บรักษาไว้อย่างดีเช่นเดียวกับ “กระบุงอาสา” และ “กระจาดอาสา”

เดือนสิบสองฤดูเก็บเกี่ยว

เจ้าสาวจะต้องเตรียมทอดผ้าขาวม้า หรือตัดเสื้อกางเกง สำหรับเจ้าบ่าวและญาติพี่น้องไว้ใช้ในฤดูเก็บเกี่ยวอย่างน้อยหนึ่งชุด แต่ที่นิยมทำกันคือ เจ้าสาวจะต้องทอดผ้าขาวม้าสำหรับมอบให้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าบ่าวทุกคน

เดือนอ้าย เดือนยี่ ฤดูเก็บเกี่ยวนวดข้าว

ฝ่ายเจ้าบ่าวจะต้องลงแขกเกี่ยวข้าวในนาของเจ้าสาวครั้งหนึ่ง โดยฝ่ายเจ้าสาวจะเตรียมอาหารเลี้ยงดูเช่นเดียวกับการ “ลงแขกไถนา” เมื่อชนข้าวถึงลานแล้วถึงวันนัดญาติทั้งสองฝ่ายจะนำวัวพวงและกำลังคนไปช่วยอีกฝ่ายหนึ่งนวดข้าวเรียกว่า “ลานอาสา” จะมีการร้องเพลงพื้นบ้านกันอย่างสนุกสนาน

เดือนสามฤดูเผาข้าวหลาม

เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเข้ายุ้งเรียบร้อยแล้ว คนโพหักจะนำข้าวใหม่มาเผาข้าวหลาม โดยทั้งสองฝ่ายจะเผาข้าวหลามเผื่ออีกฝ่ายหนึ่ง และจะแลกเปลี่ยน “ข้าวหลามอาสา” กันเช่น เทศกาลอื่น ๆ

การปฏิบัติรับใช้หรือการ “อาสา” ที่กล่าวข้างต้นเป็นเพียงขนบธรรมเนียมที่นิยมปฏิบัติไม่ได้มีกำหนดกฎเกณฑ์ตายตัว แต่ละครอบครัวอาจปฏิบัติมากกว่านี้ หรือน้อยกว่านี้ย่อมเป็นไปตามความพอใจของแต่ละบุคคล แต่สิ่งหนึ่งที่ซ่อนเร้นในงานอาสา เช่น การจัดสานกระจาดงอบ ฯลฯ เป็นการฝึกให้เจ้าบ่าวได้ศึกษาหาความรู้ รู้จักอุตสาหกรรมเพื่อเตรียมตัวเป็นหัวหน้าครอบครัวในอนาคต

ในปัจจุบันสภาพของสังคมเปลี่ยนแปลงไปมีความเจริญในทางด้านวัตถุมากขึ้น งานอาสาจึงใช้วิธีการซื้อและจ้างผู้มีฝีมือทำแทน ประเพณีค่านิยมต่าง ๆ ก็เปลี่ยนแปลงไปทำให้ การอาสา ของชาวโพหักเริ่มสูญหายไป จนจะเหลือเป็นเพียงตำนานที่เล่าขานสืบต่อกันมา

3.5 อัตลักษณ์ของชุมชน

สภาพของท้องถิ่นโพหักมีประวัติความเป็นมา นาน มีมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ซึ่งได้บ่มเพาะลักษณะนิสัยของคนโพหัก จึงเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การสืบทอดและธำรงไว้สืบรุ่นลูก รุ่นหลาน อันได้แก่

1) อัตลักษณ์การแต่งกาย

เนื่องด้วยตำบลโพหักเป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างหลากหลาย ดังนั้นในเรื่องของเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของคนแต่ละกลุ่มย่อมมีความแตกต่างกัน ดังนี้

เครื่องแต่งกายชาวไท - ยวน

เครื่องแต่งกายของหญิงชาวไท - ยวน นิยมนุ่งผ้าซิ่นตีนจก ชินชีว, ชินแล และ เคียนอกด้วยผ้าแถบ แต่ในปัจจุบันพบว่าหญิงสาวไท - ยวน มิได้แต่งกายตามแบบดั้งเดิมของตน แต่จะสวมเสื้อแบบสมัยใหม่ คือ เสื้อยืด กางเกง เป็นต้น มีเพียงผู้สูงอายุเท่านั้นที่นิยมนุ่งซิ่นของไท - ยวนอยู่บ้าง

เครื่องแต่งกายชาวลาวโซ่ง

ลาวโซ่งมีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย สงบ รักพวกพ้อง ชอบที่จะแต่งกายด้วยสีดำถือเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่น สีดำที่ใช้ย้อมผ้าเรียก น้ำซอม มีสีน้ำเงินแก่จวนดำ ได้มาจากใบครามตามป่า นำมาย้อมผ้าที่ทอมือขึ้นใช้เอง

เสื้อผ้าของลาวโซ่งเป็นเครื่องแต่งกายที่มีรูปแบบเฉพาะ ถ้าเป็นผู้ชายมักจะนุ่งกางเกง เรียกว่า “ช่วงก้อม” เป็นกางเกงขาสั้นปลายขาแคบเรียวยาวปิดแค่เข่า ชอบกางเกงตรงเอวกว้างแบบกางเกงจีน ตัดเย็บด้วยผ้าทอมือย้อมดำ ช่วงก้อมนี้ใช้ช่วงเวลาทำงานหรือจะใส่อยู่บ้านก็ได้ ยังมีกางเกงอีกแบบหนึ่งเรียกว่า “ช่วงฮี้” มีลักษณะเหมือนช่วงก้อม แต่มีช่วงขากางเกงยาวถึงตาตุ่ม

ผู้ชายลาวโซ่งจะใส่เสื้อแขนยาวทรงกระบอกแคบ เรียกว่า “เสื้อซอน” ด้านหน้าของเสื้อจะผ่าตลอด ติดกระดุมเงินย้อมแหลมมีลวดลาย เรียงกันประมาณ 10-12 เม็ด ตัดเย็บเข้ารูป คอตั้งไม่มีปกแบบเสื้อจีน เสื้อซอนนี้จะใช้ใส่ในงานพิธีต่างๆ จะใส่ทำงานทั่วไปหรือเดินทางด้วยก็ได้ แต่ไม่นิยมใช้ เสื้ออีกแบบหนึ่งของลาวโซ่งที่ผู้ชายทุกบ้านต้องมีอย่างน้อยคนละ 3 ตัว เรียกว่า “เสื้อฮี้” เป็นเสื้อที่ตัดเย็บด้วยผ้าฝ้ายสีดำ ตัวเสื้อคลุมยาวถึงเข่า ผ่าด้านหน้าแล้วป้ายทับไปทางซ้าย มีกระดุมติดหน้าอกและเอว คอตั้ง กั้นด้วยผ้าสี ไม่มีปก แขนเสื้อยาวและแคบ ตะเข็บเสื้อด้านข้างตั้งแต่รักแร้ถึงชายเสื้อด้านล่างมีการตกแต่งด้วยเศษผ้าสีดำ เป็น

ลวดลายและปักด้วยไหมสีต่าง ๆ ด้านในของเสื้อสีจะถูกจับออกมาใช้ก็ต่อเมื่อเจ้าของเสื้อนั้นตาย โดยที่ญาติจะเป็นคนสวมเสื้อให้เวลาแต่งศพ

เสื้อสีนั้นถือเป็นเสื้อชุดใหญ่ จะใช้ใส่สำหรับพิธี หรือประเพณีโดยเฉพาะ เช่น พิธีเสนเรียน แต่งงาน ทำศพ และเมื่อใช้แล้วจะไม่นิยมซักเพราะทำให้สีตก ลวดลายหมอง แต่จะใช้ผืนแค่นั้น

เอกลักษณ์อีกอย่างหนึ่งของผู้ชายลาวโซ่ง คือทุกคนจะมีกระเป๋าคาดเอวที่ทำด้วยผ้าสีดำสลับสีแดงและเหลือง ใช้คาดแนบติดเอว คาดเอว ๑ คู่ ถูกลายผ้าผูกเอวขึ้นหนึ่งมีไว้สำหรับใส่ของใช้ประจำตัว เช่น ยาสูบ ไฟจุดยา หมากพลู เงิน เป็นต้น นอกจากนี้แล้วผู้ชายก็มักจะมีมีดเหน็บมีดโกนติดตัวเสมอ รวมทั้งย่ามผ้าและงอบที่จะใช้เวลาที่ออกนอกบ้านไปทำนา หรือใช้ในพิธีแต่งงาน

ลาวโซ่งผู้หญิงจะแต่งกายด้วยผ้าถุงสีดำ มีลวดลายเป็นเส้นสีขาวขนาดเล็กตามแนวตั้ง เรียกว่า ลายแดงคม หรือลายแดง ผ้าชิ้นผืนหนึ่งจะประกอบด้วย หัวขึ้น ตัวขึ้น และตีนขึ้น ส่วนของตีนขึ้นจะถูกเลาออกเมื่อสามีตายซึ่งเป็นการไว้ทุกข์ และจะนำกลับมาเย็บต่อเมื่อออกทุกข์แล้ว สำหรับเสื้อที่ใช้ใส่อยู่กับบ้าน จะเป็นเสื้อไม่มีแขน คอกลมเล็กผ่าหน้า ติดกระดุม 5 เม็ด ยาวแค่เอว สีดำ เย็บเข้าตามรูป

เสื้ออีกแบบหนึ่งเรียกว่า เสื้อก้อม เป็นเสื้อแขนยาวทรงกระบอกตัดเย็บด้วยผ้าทอมือย้อมสีดำ คอตั้ง ผ่าหน้าตลอด ติดกระดุมเงิน เรียงกันประมาณ 10-15 เม็ดใช้ใส่ในทุกๆ โอกาส

เสื้อสี นอกจากผู้ชายจะมีใส่แล้ว ผู้หญิงลาวโซ่งทุกคนก็จะต้องมีอย่างน้อยคนละ 1 ตัวเหมือนกัน แต่แบบของเสื้อจะต่าง ๆ จากของผู้ชายเล็กน้อย เสื้อสีของผู้หญิงจะมีตัวเสื้อยาวคลุมเข่า มีแขนยาวกว้าง คอแหลม ไม่ผ่าไหล่ สวมศีรษะ มีสาบเป็นผ้าแพรหรือไหมสีดำ กว้างหนึ่งศอก ตัดเย็บด้วยผ้าฝ้ายทอมือ ย้อมสีดำ เนื้อขอบปลายแขนขึ้นมา 2 นิ้ว มีลวดลายทำด้วยเศษผ้าไหมสีต่าง ๆ ด้านหน้าของตัวเสื้อ จากไหล่ลงมาถึงหน้าอกประดับด้วยลายทำด้วยเศษผ้า และกระจกเงาเล็ก ๆ ตรงบริเวณสาบหน้า ปลายแขนตะเข็บ และชายแขนเสื้อด้านล่าง

ลักษณะการใช้เสื้อสีของผู้หญิงเหมือนกันกับของผู้ชาย เวลาที่ผู้หญิงลาวโซ่งอยู่กับบ้านจะห่มขึ้น มีบ้างที่จะไม่ใส่เสื้อแต่จะใช้ผ้าขาวนวมเป็นแถบผ้ายืนยาวประมาณ 2 เมตร กว้าง 50 เซนติเมตร สีดำไม่มีลวดลายใด ๆ

เวลาใดที่มีงานบุญหรืองานรื่นเริง ผู้หญิงลาวโซ่งก็จะมีผ้าเบี่ยงห้อยคอ หรือพาดบ่าไปด้วยเสมอ ผ้าเบี่ยงนี้เป็นผ้าสีดำกว้าง 20-30 เซนติเมตร ยาว 150 เซนติเมตร ชายผ้าทั้งสองด้านปักลวดลายด้วยเส้นไหมเป็นสายสีแดง ส้ม เขียว บางครั้งผ้าเบี่ยงก็อาจทำจากผ้าแพรสีอื่นๆ ก็ได้

การไว้ทรงผมของผู้หญิงถือเป็นเอกลักษณ์ มีหลายทรง ซึ่งแบ่งการแต่งทรงผมแต่ละแบบตามวัยและสถานภาพไว้ดังนี้

-อายุ 14-15 ปี จะไว้ผมยาว พับปลายผมแล้วสับหัวไว้ที่ท้ายทอย เรียกว่า "สับปิ่น" กับอีกแบบหนึ่งทำให้เป็นกระบังไว้ด้านหน้า ตรงกลางที่แบบทรงสับปิ่น ช้างหลังไว้เปีย เรียกว่า "จุกผม"

-อายุ 16-17 ปี ไว้ผมยาว ผูกผมแบบผูกเชือกเงื่อนตายเอาไว้ ด้านขวา เรียกว่า "ซอดกะตอก"

-อายุ 17-18 ปี ไว้ผมยาว ผูกเงื่อนตาย เอาชายไว้ด้านซ้าย แล้วทำผมเป็นโบว์ 2 ช้าง เรียกว่า "ซอดซอซ"

-อายุ 19-20 ปี ขึ้นไป จะต้องไว้ผมยาวมาก ๆ แล้วมัดเป็นกลุ่มไว้ข้างหน้า แบบปิ่นเกล้าซอซ แต่ไม่มีหาง เรียกว่า "ปิ่นเกล้า" หรือ "ปิ่นเกล้าถ้วน" ผู้หญิงในวัย 20 ปีขึ้นไป จะไว้ผมทรงนี้จนกระทั่งตาย

จะมีประเพณีของลาวโซ่ง เกี่ยวกับทรงผมอยู่อย่างหนึ่ง คือ สำหรับผู้หญิงที่ยังทำผมทรงปิ่นเกล้าไม่ได้ ก็จะไม่ให้แต่งงาน หรือห้ามเกี่ยวข้อในเรื่องคู่สาวกับชายใด

ทรงผมอีกแบบหนึ่งอีกแบบหนึ่งเรียกว่า "ปิ่นเกล้าตก" เป็นทรงผมสำหรับผู้หญิงฝ่ายที่ไว้ทุกข์ให้สามี โดยจะกลุ่มผมห้อยอยู่ที่ท้ายทอย แต่ถ้าหากศพยังอยู่บนบ้านก็จะปล่อยผมลงหมด ไม่ปิ่นเกล้า และจะเอาเครื่องประดับออก เมื่อทำการเผาศพเชยวิญญาณมาเป็นผีเรือนก็ต้องไว้ทุกข์อีก 9 ปี ระหว่างนั้นจะทำผมทรงเกล้าตกจนครบเวลาแล้วจึงกลับมาทำผมทรงปิ่นเกล้า การทำผมทรงปิ่นเกล้านี้ต้องให้ผู้หญิงที่มีเรือนแล้วมีความสุข มีความเจริญรุ่งเรืองมาทำให้ สามารถกำหนดวันได้ตามใจชอบและระหว่างที่ทำผมอยู่นั้น ก็จะมีคนมาอวยพรให้

เครื่องแต่งกายชาวลาวเวียง

การแต่งกายของคนลาวเวียงในอดีต ผู้หญิงนิยมนุ่งผ้าซิ่น มีผ้าสไบเฉียง ไว้ผมทรงมวย ขณะที่ชายลาวเวียงนิยมนุ่งโจงกระเบนหรือใส่กางเกงทรงจีน สวมเสื้อคอกลม

เครื่องแต่งกายชาวเขมรลาวเดิม

ชายชาวเขมรลาวเดิมนิยมสวมกางเกงขาก๊วยสีดำหรือสีน้ำเงิน สวมเสื้อแขนยาว สี คอตั้ง (คล้ายเสื้อพระราชทาน) มีกระดุมผ่าหน้ายาวตลอด ส่วนหญิงชาวเขมรลาวเดิมนิยมนุ่งโจงกระเบน สวมเสื้อคอตั้งไว้ผมทรงดอกกระพุ่ม เครื่องประดับที่นิยมได้แก่กำไลข้อมือหรือข้อเท้าที่ทำจากเงินหรือทอง

เครื่องแต่งกายชาวไทยโพหัก

การแต่งกายของชายโพหักแบบดั้งเดิมนิยมสวมเสื้อกวยเฮงสีต่างๆ และนุ่งโจงกระเบน เมื่อถึงวันบุญจึงนำผ้าม่วงมาใช้พร้อมกับมีผ้าขาวม้าพาดบ่า ส่วนหญิงโพหักมักสวมเสื้อคอกระเช้า นุ่งโจงกระเบน ยามมีงานบุญจึงนำสไบสีขาวมาห่มเฉียง ในสมัยก่อนพบว่าชายโพหักนิยมตัดผมทรงกันจอน ขณะที่ฝ่ายหญิงไว้ผมทรงกระทุ่มและทรงยี่เก็น เจาะหูใส่ต่างหูระย้าทอง เพราะถือว่าเป็นของสูง และห้ามนำทองมาเป็นจะบัง

เครื่องแต่งกายของชาวมอญ

เครื่องแต่งกายของชายชาวมอญที่สำคัญคือการนุ่งโสร่งมีลวดลาย สวมเสื้อกวยเฮง เมื่อเวลางานบุญจะนำผ้าขาวม้ามาใช้พาดไหล่ ส่วนการแต่งกายของหญิงชาวมอญนิยมนุ่งผ้าถุง สวมเสื้อคอกระเช้า เวลาอยู่บ้านและเมื่อไปวัดมักนำผ้าสไบเฉียงสีขาวมาพาดบ่า และไว้ผมทรง “โซกฮาก้อด” (“ทรงมวย” และ “ศกแว็ก” (ชายผมทัดหู)) เครื่องประดับที่ใช้ได้แก่ตุ้มหูพลอยลูกก้านยาวหรือ “ตุงเตง” สร้อย กำไลเงิน

สมัยก่อนหญิงชาวมอญจะนิยมทอผ้าฝ้ายและนำมาย้อมสีใช้เอง แต่ในปัจจุบันชาวมอญมักหาซื้อเสื้อผ้าจากตลาดมาสวมใส่ เด็กวัยรุ่นจะแต่งกายตามแบบสมัยนิยม สำหรับผู้ใหญ่คงแต่งกายแบบดั้งเดิมเมื่อเวลางานทำบุญ

เครื่องแต่งกายชาวจีน

การแต่งกายของผู้ชายชาวจีนมักนุ่งกางเกงขาก๊วยสั้นแค่เข่า สวมเสื้อเชิ้ตและเสื้อกวยเฮง ทรงผมจะตัดทรงรองสั้น ทาหน้ามันสยไปข้างหลังให้เรียบ ส่วนผู้หญิงมักสวมกางเกงขาก๊วยยาว และเสื้อเชิ้ตคล้ายกับผู้ชาย จะทำผมมวยรวบดึงหน้ามันให้เรียบ เรียกว่าทรง “ซิงกัน” เครื่องประดับที่ชาวจีนทั้งชายและหญิงนิยมใส่ได้แก่ “ทอง”

เมื่อพิจารณาถึงการแต่งกายของคนโพหักในปัจจุบันพบว่า ผู้คนนิยมสวมเสื้อผ้าแบบสมัยใหม่ในยามปกติ โดยเฉพาะหนุ่มสาวยุคใหม่ แต่สำหรับผู้สูงอายุเมื่อถึงงานบุญหรือเทศกาลชาวไทยวน ต่างนำเสื้อผ้าที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ตนมาสวมใส่ เช่น การนุ่งซิ่นของหญิงไทยวน หรือการนุ่งโสร่งของชาวมอญ นอกจากนี้ยังพบว่าชาวโซ่งในพื้นที่โพหักและพื้นที่ใกล้เคียงยังคงมีประเพณีสวมใส่เสื้อยี่เมื่อถึงงานเสนเรือน หรืองานสำคัญต่างๆ อีกด้วย

2) อุดมการณ์การกินอยู่

ตำบลโพหักเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องของพืชพันธุ์อาหาร ผู้คนมักประกอบอาชีพการทำนา ทำสวน เป็นหลัก ดังนั้น อาหารการกินของคนโพหักจึงมักนำเครื่องปรุงที่หาได้ง่ายจากท้องถิ่นมาประกอบอาหาร และจากการติดต่อกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ จึงทำให้วัฒนธรรมการกินของชาวโพหักมีความเหมือนหรือคล้ายคลึงกันดังนี้

แกงส้ม อาหารที่คนโพหักนิยมทำกินกันทุกบ้าน โดยผักที่ใช้ประกอบอาหารมีทั้งผักบุ้ง ผักกระเฉด และผักที่หาได้ตามฤดูกาล วิธีปรุงรสแกงส้มของชาวมอญมักไม่ใส่น้ำตาล เพื่อให้แกงมีรสเปรี้ยวและเค็ม และเมื่อถึงเดือนห้าคนมอญนิยมทำแกงสันตะวา เดือนแปดถึงเดือนเก้าแกงส้มมะดาต และแกงส้มมะรุมนในเดือนสิบสอง ส่วนชาวโพหักมักแกงส้มดอกแคช่วงฤดูหนาวเพื่อกินแก้ไข้หวัด คนโพหักนิยมนำปลามาแกงส้มกันทุกบ้าน

สำหรับแกงบอน ชาวมอญนิยมทำกินในชีวิตประจำวัน ในระหว่างทำแกงบอนนั้นมักจะคิดว่าห้ามให้ผู้ใดพูดหรือทักว่าคั้นไม่เช่นนั้นคนทำ และคนกินแกงบอนหม้อนั้นจะมีอาการคั้นนั่นเอง ส่วนน้ำพริกที่ชาวมอญนิยมทำส่วนใหญ่ได้แก่ น้ำพริกแดง น้ำพริกปลาย่าง และน้ำพริกกะปิคู่กับผักที่มีอยู่ในท้องถิ่น

เมื่อเอ่ยถึงอาหารของชาวลาว เขมร พบว่ากับข้าวหลักที่นิยมกินกันได้แก่ ปลา ร้าซึ่งวิธีการทำปลาร้าของกลุ่มคนลาว เขมร พบว่าผู้คนโพหักนิยมนำปลาตะเพียนมาหมักใส่เกลือ แล้วจึงนำร้าข้าวใส่รวมลงไปในไห ส่วนกะหรี่ปั้นนั้นกลับนิยมนำปลาเล็กปลาน้อยมาล้างให้สะอาด นำตากแดดทิ้งไว้ประมาณ 1 วัน จึงนำมาโขลกรวมกับเกลือและร้าข้าว ใส่กระบอกทิ้งไว้ประมาณ 1 อาทิตย์หรือนานกว่านั้นแล้วจึงนำมารับประทาน คนมอญมักนำปลาร้าแห้งหรือปลาแดกมาใส่ในแกงและอาหารต่างๆ นอกจากนี้ชาวมอญยังนิยมนำปลาหมักมาต้มไว้กินด้วยวิธีการนำปลามาต้มจนสุกแล้วเก็บใส่ปิ๊บวางไว้บนแคร่เหนือเตาไฟ

ชาวจีนนิยมรับประทานอาหารที่มีรสชาติจัด เช่น แกงจัด หรือต้มจัด หรือผัดผัก แต่ในปัจจุบันพบว่าชาวจีนมักกินอาหารที่มีรสชาติเผ็ดมากกว่าก่อน อาทิ แกงส้ม แกงคั่ว เป็นต้น

ในเวลางานบุญคนโพหักแทบทุกบ้านจะตระเตรียมอาหารคาวหวานเป็นจำนวนมากเพื่อไปทำบุญที่วัดโดยอาหารที่นิยมทำกันมีทั้งขนมจีน น้ำพริก น้ำยาและเมื่อถึงวันออกพรรษาชาวโพหักจะทำปลาเห็ดไปตักบาตรร่วมกับข้าวต้มมัดและกล้วยไข่ สำหรับงานศพชาวโพหักมีความเชื่อว่าห้ามทำแกงร้อนหรือขนมจีนเป็นอันขาด ทั้งนี้เพราะว่าขนมจีนและแกงร้อน (วันเส้น) มีความยาว คนตายจะมาผูกพันเกี่ยวข้องกับคนเป็นได้

ตามธรรมเนียมของชาวลาวและชาวโพหักเมื่อลูกชายบ้านใดบวชเรียน ผู้เป็นเจ้าภาพจะต้องแจกข้าวต้มมัดและขนมเปียกก้อนให้แก่ผู้มาร่วมงาน ส่วนชาวโพหักจะให้ขนมสาละและขนมถ้วยฟู

3) อัตลักษณ์ทางประเพณี

ประเพณีการเกิด สมัยก่อนการเกิดถือว่าเป็นสิ่งที่น่ายินดีสำหรับบุคคลหรือสมาชิกภายในครอบครัว แต่เนื่องจากสมัยก่อนเทคโนโลยีต่างๆ ยังไม่ก้าวหน้า การคลอดบุตรถือว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัวสำหรับผู้คลอด ดังนั้น เพื่อเป็นการเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่มารดา และทารก จึงได้มีการจัดทำพิธีกรรมการเกิดนี้ขึ้น ตามความเชื่อที่ถือปฏิบัติมา ดังเช่น ชาวโพทท์ที่นิยมอ่านหนังสือให้คนอยู่ไฟฟัง ซึ่งประเพณีนี้ที่แสดงถึงความเอื้ออาทรให้แก่ผู้คลอดที่ต้องทนร้อน และไปไหนมาไหนไม่ได้ ทั้งยังต้องยอมอดอาหารนานชนิดในช่วงอยู่ไฟ

เด็กทารกเมื่อมีอายุได้ 3 วัน บิดามารดาจึงจะทำพิธีร่อนกระดัง โดยนำเด็กใส่กระดัง แล้วนำไปร่อนที่บริเวณหัวบันไดบ้าน พร้อมกับพูดว่า “สามวันถูกผีสี่วันถูกคน” และเมื่ออายุครบ 1 เดือนจึงทำพิธีโกนผมไฟให้แก่เด็ก

ประเพณีการบวช ด้วยความเลื่อมใสทางพุทธศาสนา ดังนั้น เมื่อชายหนุ่มมีอายุครบบวชทุกคนมักจะบวชเพื่อเป็นการทดแทนพระคุณพ่อแม่ ซึ่งระหว่างนี้ผู้ที่บวชจะเตรียมข้อมขนานาคให้ได้เสียก่อนจึงจะสามารถบวชเรียนได้ สำหรับจำนวนวันที่ใช้ในการจัดงานนั้น มักจะใช้เวลา 2 วัน คือวันสุกดิบ และวันบวช แต่สำหรับการบวชของชาวไทยวนมีความพิเศษนั้นคือ มักจัดเป็นเวลา 3 วัน คือวันदान้อย วันดาหลวง และวันบวช

ในวันสุกดิบซึ่งถือเป็นวันเตรียมงาน เพื่อนบ้านทุกคนต่างมาช่วยงานกันแต่เช้า ซึ่งเมื่อถึงเวลาบ่ายผู้บวชจะต้องเตรียมตัวโกนผมเพื่อเป็นนาค การโกนผมนั้นผู้เป็นพ่อและแม่จะทำหน้าที่โกนผมให้แก่เป็นนาคเป็นคนแรก เมื่อเสร็จแล้วจึงนำนาคแท้ไปยังวัดซึ่งนาคจะแต่งตัวด้วยชุดสีขาว หรือแบบเทวดาตามความเชื่อของชาวมอญ การแห่ นาคนี้เชื่อกันว่าจะต้องให้นาคขี่ม้าหรือขี่คอเพื่อนแท้ไป ห้ามมิให้เดิน จนกระทั่งตกเย็นจึงมีการทำขวัญนาคขึ้น

พิธีบวชเริ่มขึ้นในรุ่งเช้าของวันใหม่จึงมีการแห่ นาครอบโบสถ์ทั้งหมด 3 รอบ หรือเรียกว่า “ทักษิณาวัตร” ซึ่งภายในขบวนแห่จะประกอบด้วยบิดามารดาญาติผู้ใหญ่ถือเครื่องอัฐบริขารต่างๆ และเมื่อแห่ครบแล้วจึงนำนาคเข้าสู่โบสถ์เพื่อทำพิธีบวช โดยมีพระเถระผู้ใหญ่ทำหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์ แต่สำหรับพิธีบวชของชาวมอญนั้นมีความพิเศษจากที่กล่าวมาข้างต้นคือ ก่อนที่จะนำนาคเข้าโบสถ์ ญาติ พี่น้อง จะนำนาคมาประกอบพิธี “ตกเบ็ด” โดยในพิธีนาคจะเตรียมแหวนผูกติดกับปลายเชือกไปตกที่ถาดอาหาร และมีการสวดมนต์ในระหว่างทำพิธีด้วย เมื่อเสร็จพิธีจึงนำนาคเข้าวัด

ประเพณีแต่งงาน ครอบครัวนับเป็นหน่วยสังคมแห่งแรกที่ทำหน้าที่อบรมเลี้ยงดูสมาชิกวัยเยาว์ของชุมชนให้ได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ จุดเริ่มต้นของครอบครัวเริ่มขึ้นเมื่อหนุ่มสาวตกลงที่จะใช้ชีวิตคู่ร่วมกัน ญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายจึงตกลงเจรจาสู่ขอกันตามประเพณี

หลังจากนั้นจึงเป็นพิธีแต่งงานซึ่งพิธีที่จัดขึ้นนั้นในแต่ละกลุ่มต่างมีพิธีกรรมที่เหมือนกันและแตกต่างกันไป โดยในที่นี้จะกล่าวถึงประเพณีการแต่งงานของชาวไทยพวน และชาวลาวเวียงดังนี้

ประเพณีการแต่งงานของชาวพวน ก่อนที่หนุ่มสาวพวนจะแต่งงาน พวกเขาจะต้องปฏิบัติตนใดๆ ก็ตามเพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามพอใจ โดยเฉพาะครอบครัวของทั้งสองฝ่าย ซึ่งเราเรียกการปฏิบัติที่มีมาช้านานนี้ว่า “ประเพณีอาสา”

โดยทั่วไปแล้วการอาสาก็ได้ว่าเป็นช่วงเวลาแห่งการดูใจของชายหนุ่ม และหญิงสาวว่าทั้งสองฝ่ายมีความรักต่อกันมากแค่ไหน เรียนรู้น้ำใจและความสามารถของกันและกัน

ในเดือนหกฤดูแห่งการเริ่มทำนา ชายหนุ่มจะเตรียมเครื่องมือที่ใช้ในการทำนา ไม่ว่าจะเป็นคราด คันไถ พร้อมวัวไปช่วยครอบครัวหญิงสาวไถนา อีกทั้งยังบรรจงสานกระบุงไว้ให้หญิงสาวใส่ข้าวไปทว่านา และทำกระบุงใบเล็กอีกหนึ่งใบเพื่อใส่ข้าวไปกินขณะทำนา

เมื่อถึงเดือนเจ็ด ฝ่ายชายจะชักชวนเพื่อนฝูงและญาติสนิททั้งหลายไปช่วยลงแขกไถนาให้แก่ครอบครัวฝ่ายหญิง โดยหญิงสาวจะต้องเตรียมอาหารคาวหวานให้พร้อมสำหรับเลี้ยงดูแขกอาสา

เดือนแปดช่วงแห่งการทำบุญเข้าพรรษาของชาวพวน ชายหนุ่มจะต้องสานกระจาด พร้อมทั้งเหลาไม้คานไว้อย่างสวยงามเพื่อให้สาวเจ้าทาบอาหารคาวหวานไปทำบุญที่วัด และในระหว่างนี้ทุกวันพระ สาวจะต้องเตรียมอาหารเพื่อไปเลี้ยงครอบครัวชายหนุ่มด้วย

เมื่อถึงฤดูงานกฐินในเดือนสิบเอ็ด ชายหนุ่มชาวพวนทั้งหลายจะเตรียมหาเรือยาวไว้ให้หญิงสาวพายชักพระในเวลาเช้า และเมื่อตกบ่ายจึงมีการแข่งขันพายเรือยาวขึ้น โดยช่วงเทศกาลนี้ชายหนุ่มจะบรรจงทำพายสำหรับให้หญิงสาว และทำงอบให้สาวสวมใส่ขณะนั่งเรือพายอย่างสุดฝีมือ เพราะในงานนี้ถือได้ว่าเป็นการประกาศความเป็นคู่หมั้นคู่หมายของระหว่างชายหนุ่มหญิงสาวให้แก่คนในชุมชนได้ทราบอีกครั้งหนึ่ง

ในเดือนสิบสอง ชาวเริ่มออกรวงพร้อมที่จะเก็บเกี่ยวหญิงสาวจะต้องเตรียมมัดเสื่อกางเกงสำหรับคู่บ่าวและญาติพี่น้องของเขาใช้ในฤดูเก็บเกี่ยวข้าว

ฤดูเก็บเกี่ยวและนวดข้าวมาถึง ฝ่ายชายจะชักชวนเพื่อนฝูงญาติพี่น้องมาช่วยครอบครัวสาวเจ้าอีกครั้งหนึ่ง เมื่อชนข้าวเข้าลานหมดแล้ว ญาติของทั้งสองฝ่ายจะนัดวันที่จะนวดข้าว เรียกว่า “ลานอาสา” ในระหว่างการนวดข้าวนี้หนุ่มสาวจะมีการร้องเพลงเกี่ยวกันอย่างสนุกสนาน

ในเดือนสาม หลังจากเกี่ยวข้าวเข้ายุ้งแล้ว ครอบครัวของทั้งสองฝ่ายจะนำข้าวใหม่มาเผาข้าวหลามแลกเปลี่ยนกัน และในเดือนห้าวันสงกรานต์เช่นเดียวกัน ครอบครัวของหนุ่มและสาวจะทำอาหารคาวหวานมาแบ่งปันกันเหมือนเดือนสาม

หลังจากที่หนุ่มสาวแต่งงานแล้ว มักสร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดกับพ่อแม่ และเมื่อฐานะดีขึ้นจึงเริ่มขยายบ้านเรือนตามความสามารถของตน

ประเพณีการแต่งงานของชาวลาวเวียง การแต่งงานหรือพิธีกินดองของคนลาวเวียง ถือได้ว่าเป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิตประเพณีหนึ่งที่มีเอกลักษณ์ของตน สมัยก่อนเมื่อหนุ่มสาวลาวเวียงตกลงที่จะใช้ชีวิตร่วมกัน ฝ่ายชายจะจัดขันหมากมาสู่ขอหญิงเพื่อมาเป็นภรรยา เมื่อตกลงกันเรียบร้อยแล้วทั้งสองฝ่ายจะเริ่มเตรียมจัดหาของสำหรับพิธีกินดอง

ในวันพิธีกินดอง ฝ่ายชายจะเตรียมยกขันหมากไปที่บ้านของฝ่ายหญิง เมื่อไปถึงบ้านของหญิงก็จะมีตรวจนับเงินค่าดองและมอบให้พ่อแม่ของเจ้าสาว จากนั้นคู่บ่าวสาวจึงมานั่งเพื่อทำการผูกข้อมือ และป้อนไข่ขวัญให้แก่กัน เสร็จแล้วบ่าวสาวจะนำดอกไม้ ธูปเทียน และผ้าไปไหว้ญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่าย เสร็จแล้วเจ้าบ่าวและญาติพี่น้องก็จะกลับไปบ้านของตน เมื่อได้เวลา 2-3 ทุ่ม ญาติพี่น้องเจ้าบ่าวจะนำเจ้าบ่าวไปส่งที่บ้านสาวเพื่อทำพิธีปูที่นอน และส่งสอหมอบรมคู่บ่าวสาวในเรื่องของการใช้ชีวิตคู่

ประเพณีเกี่ยวกับการตาย ประเพณีงานศพถือได้ว่าเป็นสิ่งสุดท้ายที่ผู้เป็นลูกหลานสามารถทำให้แก่ผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย ดังที่ชาวไททักเชื่อว่าเมื่อมีคนตาย ชาวไททักทุกคนต่างพากันไปช่วยงานศพจนครบวันฝังหรือเผาทั้งนี้เนื่องจากถือว่าการบำเพ็ญบุญกุศลอย่างหนึ่ง เมื่อไปงานเผาศพคนไททักจะนำพินไปช่วยเผาศพ ด้วยถือว่าการเผาศพแต่ละครั้งจะต้องใช้พินจำนวนมาก สำหรับการจัดทำพิธีงานศพนี้พบว่าคนราชบุรีส่วนใหญ่นิยมจัดทำพิธีเหมือนกันในแต่ละชุมชน หากแต่มีความแตกต่างกันบ้างก็เป็นเพียงเล็กน้อย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อของคนในกลุ่มชนนั้นๆ ซึ่งประเพณีงานศพที่ค่อนข้างเป็นเอกลักษณ์แสดงถึงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มากที่สุด คือ ชาวมอญ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

งานศพของชาวมอญมักจัดขึ้นเป็นเวลา 3 วัน โดยจะทำการสวดศพเวลากลางคืน 2 วัน เมื่อถึงวันเผาก็จะแห่ศพไปที่เชิงตะกอน โดยเจ้าภาพต้องเตรียมมะพร้าวแกะตะเกียงส่งวิญญาณมาด้วย ก่อนทำพิธีเผาก็จะต้องทำพิธีขอซื้อจากยายกะลี ดากะลา โดยนำหมากพลู 1 คำ สตางค์ 1 สลึง มาวางไว้และทำพิธีบอกกล่าว วิธินำศพวางบนเชิงตะกอนหรือเมรุของมอญจะต้องหมุนโลกศพนบนเชิงตะกอน 3 รอบ และคว่ำโลงศพลง (เพื่อไม่ให้ศพกระเด็นขึ้นเวลาเผา) จากนั้นใช้พิน 3 สอก 3 ท่อนทับแล้วจึงเผา

สำหรับพิธีเผาศพของพระผู้ใหญ่ ชาวมอญจะไม่นิยมจุดไฟเผาด้วยมือ แต่จะใช้ลูกหนูซึ่งเป็นกระบอกไม้รูปทรงกลม ภายในบรรจุดินดำไว้แน่น ต่อสายชนวนที่ส่งท้าย โดยนำไปผูกติดกับลวดที่โยงไปยังปราสาทที่ตั้งหีบศพ เมื่อจุดไฟลูกหนูจะวิ่งไปชนโลงศพ และเกิดไฟลุกขึ้น ปัจจุบันการจุดลูกหนูมิได้นำมาใช้สำหรับเผาศพจริง แต่ยังคงทำพิธีนี้โดยไม่นำศพมาตั้งไว้จริง จะแยกไว้ต่างหาก

ประเพณีการปลูกสร้างบ้านเรือน บ้านเรือนของคนราชบุรีในปัจจุบัน พบว่ารูปแบบบ้านเดิมของแต่ละชุมชนมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการสร้างบ้านเรือนแบบสมัยใหม่ คือตัวบ้านสร้างด้วยไม้ หรือครึ่งไม้ครึ่งตึก ส่วนหลังคามุงด้วยกระเบื้องหรือสังกะสี ตามแต่ฐานะทางเศรษฐกิจ ดังนั้นในที่นี้จึงขอยกตัวอย่างการสร้างบ้านเรือนของชาวไทย-ยวน และชาวกะเหรี่ยงเพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของบ้านเรือนแบบดั้งเดิมและแบบสมัยใหม่ ดังนี้

เรือนไทยภาคกลาง บ้านเรือนที่เป็นที่อยู่อาศัยของคนไทยภาคกลางพื้นถิ่น เป็นบ้านไม้แบบที่เรียกว่าบ้านทรงไทย ซึ่งปัจจุบันหาได้ยากเต็มที่ แม้แต่ที่บ้านโพหักก็ตาม บ้านเรือนไทยมีทั้งแบบที่เป็นเรือนเครื่องผูก และเรือนเครื่องสับ

เรือนเครื่องผูก เป็นเรือนที่ปลูกสร้างในชนบททั่วไป และสร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ ด้วยการผูกมัดดักพันปลูกเป็นเรือนด้วยเส้นตอกเส้นหวายเป็นสำคัญ วัสดุที่ใช้หาได้ในท้องถิ่น ภาคกลางนิยมใช้ไม้ไผ่ชนิดต่างๆ เป็นโครงสร้างส่วนใหญ่ ฝาเรือนเป็นไม้ขัดแตะหรือกรุด้วยจาก ข้อเสียของเรือนชนิดนี้คือไม่มั่นคงถาวรเท่าเรือนไม้จริง

เรือนเครื่องผูกมีลักษณะคล้ายเรือนเครื่องสับ เป็นเรือนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ใต้ถุนสูงพอประมาณ หลังคาทรงสูง ขนาดเรือนไม่ใหญ่เนื่องจากถูกบังคับด้วยวัสดุก่อสร้าง ซึ่งไม่เอื้อต่อการรับน้ำหนักมากเท่าใดนัก มีแผนผังพื้นที่ใช้สอยเท่าที่จำเป็น ประกอบด้วยเรือนนอนมีความยาวเพียง 2-3 ช่วงเสา ส่วนหนึ่งกันห้องให้เป็นที่พักนอนเก็บทรัพย์สินสิ่งของมีค่า อีกส่วนหนึ่งกันไว้เป็นส่วนอเนกประสงค์สำหรับพักผ่อนในครอบครัว ส่วนนี้อาจจะปล่อยโล่งไม่กัน ฝาเรือนแต่ทำเป็นพนังกั้นไว้ 2 ด้าน หรือทำฝาเรือนแบบฝากระทุ้งสามารถเปิดรับแสงสว่างและรับลม เมื่อฝนตกก็สามารถดึงปิดได้ จากพื้นเรือนมีระเบียงลดระดับพื้นลงมีหลังคาคลุมเรียกพาไล ระเบียงส่วนหนึ่งกันเป็นครัวไฟ หัวยะเอยอีกด้านหนึ่งมีฝากัน จากระเบียงทำพื้นลดระดับลงเป็นชานโล่ง หัวยานด้านหนึ่งทอดบันไดเป็นที่ขึ้น-ลง ใต้ถุนเป็นที่เก็บเครื่องมือทางการเกษตร

เรือนเครื่องสับ เป็นเรือนที่ปลูกสร้างด้วยไม้จริง องค์ประกอบโครงสร้างของเรือนยึดต่อกันด้วยการเข้าเดือยโดยอาศัยโลหะเป็นเครื่องยึดตรึงบ้างเพียงเล็กน้อย เรือนชนิดนี้เป็นเรือนที่ผ่านพัฒนาการด้านเทคนิคการก่อสร้างที่ซับซ้อนขึ้นกว่าเรือนเครื่องผูก มีรูปแบบการปลูกสร้างสืบต่อกันมาเป็นแบบประเพณีเรียกว่า “เรือนไทย” มีลักษณะแตกต่างกันไปตามแต่ประโยชน์ใช้สอย แบบแผนความนิยมในท้องถิ่น ฐานะความเป็นอยู่ของผู้เป็นเจ้าของเรือน หรือต่างกันไปตามความจำเป็นแห่งการอยู่อาศัย เรือนเครื่องสับแบ่งได้เป็นเรือนประเภทต่างๆ กันคือ เรือนครอบครัวเดี่ยว เรือนหมู่ เรือนคหบดี เรือนร้านค้า เรือนแพ

ลักษณะของเรือนไทย เป็นเรือนสำเร็จรูป ประกอบด้วยโครงสร้างเป็นชั้นสำเร็จ สามารถประกอบและรื้อถอนได้ในเวลา 1 วัน โครงสร้างการรับน้ำหนักเป็นระบบเสาและคาน สัดส่วนของเรือนมีส่วนสัมพันธ์กับผู้เป็นเจ้าของ เป็นเคล็ดเพื่อความสิริมงคลของผู้อยู่อาศัย แปลนเรือนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 3-4 ห้อง ไม่นิยมขนาดใหญ่กว่านี้และไม่นิยมสร้างจำนวนห้องคู่ รูปทรงของเรือนเป็นบ้านชั้นเดียว ใต้ถุนสูง เอียงสอบขึ้นด้านบน หลังคาทรงสูงยอดแหลม นิยมใช้แฝก คานกระเบื้องดินเผาเป็นเครื่องมุง ไม่มีฝ้าเพดาน รูปทรงของหลังคาหุบเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของเรือนไทย ประกอบด้วยปั้นลม หน้าจั่ว และชายคา ฝาเรือนไทยประกอบขึ้นด้วยแผ่นไม้ต่อกันเป็นแผงขนาดใหญ่ แต่ละฝาทำช่องหน้าต่าง ประตู เป็นแผ่นสำเร็จ สร้างด้วยไม้หรือวัสดุอื่นๆ ที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ใบจาก ไม้ไผ่ เป็นต้น ฝาเรือนมีแบบต่างๆ กันเป็นส่วนช่วยในการตกแต่งเรือนให้มีความสวยงาม ได้แก่ ฝาปะกน ฝาสำหรับวด ฝาสายบัว ฝาเพ็ชร์ สำหรับครัวไฟใช้ฝาขัดตะเพื่อระบายควันและกลิ่นได้ง่าย หน้าต่าง - ประตูเปิดบานเข้าสู่ด้านใน มีหน้าต่างให้ลมพัดเข้าได้ทุกด้าน ชาน มีชานกว้างเป็นที่รับแสงแดดและอากาศบริสุทธิ์ ใช้เป็นที่ตากอาหาร พักผ่อน รับแขก และจัดงานพิธีทางศาสนา บางบ้านจัดเป็นมุขตั้งไม้ประดับ ตั้งกรงสัตว์เลี้ยง ฯลฯ เพื่อความสำราญของเจ้าบ้าน บ้านใด เจาะโปร่ง ไม่มีราวใต้ถุนสูงประมาณ 2-2.5 เมตร โถงไม่มีฝ้า ใช้เป็นที่เก็บเครื่องมือเครื่องใช้ของต่างๆ นอนเล่นหลบร้อนในเวลากลางวัน ทำกิจกรรมต่างๆ การวางตำแหน่งของบ้านเลือกทิศมงคล โดยเฉพาะการหันหัวนอน จะหันไปทางทิศใต้หรือทิศตะวันออกซึ่งเป็นทิศมงคลตามมติความเชื่อมาแต่โบราณ การตั้งเรือนส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับเส้นทางสัญจร บ้านที่ปลูกริมน้ำจะหันระเบียงหรือจั่วขนานไปกับลำน้ำ ถ้าไม่ยึดทางสัญจรจะปลูกตามแนวความคิดตะวันออก - ตะวันตก ขวางลมที่พัดมาจากทิศใต้และเรือนจะไม่รับแดดร้อนตลอดวัน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้าน นอกจากห้องพระหรือส่วนตั้งโต๊ะหมู่บูชา ยังมีศาลพระภูมิเจ้าที่ประจำบ้านด้วย

บ้านเรือนของชาวจีน ทั่วไปแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ บ้านชาวจีนระดับคหบดี มักคงลักษณะสถาปัตยกรรมแบบจีนตลอดจนใช้วัสดุก่อสร้างจากเมืองจีนเข้ามาประกอบด้วย บ้านประเภทนี้ประกอบด้วยอาคาร 3 หลัง มีตึกใหญ่อยู่ตรงกลางเป็นเรือนประธาน เรือนนี้มักตั้งขนานกับแม่น้ำหรือถนนด้านหน้า มีตึกยาวขนาน 2 ข้าง อาจเป็นตึกชั้นเดียวหรือสองชั้นก็ได้ เนื้อที่ตรงกลางระหว่างตึก 3 หลังปล่อยเป็นลานโล่ง อาจปลูกกระเบื้องดินเผาขนาดใหญ่หรือแผ่นหินแกรนิตเป็นทางเท้า ประตูด้านหน้าเป็นซุ้มประตูจีน มีป้ายชื่อบ้านเหนือช่องทางเข้า-ออก

บ้านชาวจีนระดับปานกลางลงมา ลักษณะบ้านเรือนมักเป็นตึกแถวหรือเรือนแถว ส่วนใหญ่มีชั้นเดียว ผนังหนาทึบ มีหลังคาแบบจีน ไม่มีการวางรูปแบบตำแหน่งอาคารที่แน่นอนตายตัว แต่ขึ้นอยู่กับถนนและบริเวณที่ตั้งเป็นสำคัญ

สำหรับบ้านเรือนของชาวจีนที่ชุมชนบ้านหลักหก อำเภอดำเนินสะดวกเป็นเรือนแถวไม้ตั้งเรียงขนานกับคลองดำเนินสะดวกทั้งสองฝั่ง เดิมเป็นบ้านของคนไทยที่ให้ชาวจีน

เขายู่อาศัย ต่อมาชาวจีนผู้อาศัยก็ซื้อต่อเป็นของตนเอง บ้านเรือนเหล่านี้แต่เดิมมุงหลังคาด้วยจาก แล้วเปลี่ยนเป็นสังกะสี ปัจจุบันเป็นหลังคามุงกระเบื้อง บางบ้านมีเหล็กค้ำติดหน้าบ้านก่อนถึงประตูไม้ซึ่งเป็นแบบบานพับ หน้าบ้านมีเครื่องรางต่างๆ ติดอยู่เพื่อป้องกันสิ่งอัปมงคลตามตำราฮวงจุ้ย เช่น สิงห์คาบดาบ ปิยะฆ้องหรือยันต์แปดทิศ เป็นต้น หน้าบ้านทุกหลังมีทางเดิมเชื่อมต่อกันตลอดสองฝั่งคลอง ทางเดินนี้มีทั้งที่เป็นสะพานไม้ของเดิม และสะพานปูนที่บางบ้านเปลี่ยนใหม่ ทางเดินนี้แต่ละบ้านรู้กันเองว่าจะต้องทำความสะอาดหน้าบ้านของตนเอง เมื่อก่อนยังมีการใช้เรือนในการคมนาคม ก็จะจอดเรือไว้ที่หน้าของแต่ละบ้าน พืชพันธุ์ที่ปลูกกันได้แก่ ฝรั่ง ชมพู่ ฝรั่ง หน่อไม้ฝรั่ง กล้วย ฯลฯ

บ้านเรือนของชาวมอญ บ้านเรือนของชาวมอญอยู่รวมกันเป็นกลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ ลักษณะบ้านเรือนสมัยก่อนสร้างด้วยไม้ไผ่ขัดแตะ สำหรับคนมีฐานะมักปลูกเรือนแบบเรือนไทยฝาปะกน ตัวบ้านยกพื้นสูงเพื่อป้องกันน้ำท่วม ใต้ถุนบ้านในหน้าแล้งใช้เลี้ยงวัว เป็ด ไก่ และเก็บอุปกรณ์ทำนา ภายในบ้านกันห้องไว้ห้องหนึ่งสำหรับลูกสาว ที่เสาเอกของบ้านเป็นที่สิงสถิตของผีเรือนหรือผีบรรพบุรุษจึงมีการนำเสื้อผ้า ผ้ามัสลินและแหวนใส่กระบุงแขวนไว้ที่เสาเอก หน้าบ้านหันไปทางทิศตะวันออก บ้านใดที่มีอาณาบริเวณกว้างขวางจะปลูกพืชผักสวนครัวไว้กิน นอกบ้านมียุงข้าว และมีความเชื่อว่าจะไม่สร้างยุงข้าวไว้ทางปลายเท้า เพราะจะทำให้ทำมาหากินไม่ขึ้น หากบุตรสาวแต่งงานมักสร้างเรือนโกสั่ว บ้านพ่อแม่ ซึ่งชาวมอญมีกฎเกณฑ์ในการปลูกเรือนหลังใหม่นี้ว่า ห้ามให้ลูกสาวปลูกเรือนทางทิศเหนือของบ้านพ่อแม่ แต่ถ้าเป็นลูกชายจะปลูกทางทิศใดก็ได้

ชุมชนมอญบริเวณวัดใหญ่นครชุมน์ ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่งในปัจจุบันส่วนใหญ่ยังเป็นเรือนไทยไม้จริง ใต้ถุนสูง หน้าบ้านมีชานเปิดโล่ง แม้ไม่กว้างมากแต่ก็พอให้ลูกหลานวิ่งเล่น นั่งคุยกันได้ แต่ละหลังอย่างน้อยเป็นจั่วแฝดเกือบทุกหลัง ยังมีฐานะดีมีลูกหลานมาก จั่วก็ยิ่งมาก

บ้านเรือนของชาวโซ่ง ที่อยู่อาศัยของชาวลาวโซ่งตั้งแต่อดีตจนถึง 30 ปีที่ผ่านมา มีลักษณะไม่แตกต่างจากที่อยู่อาศัยของคนไทยในชนบทมากนัก กล่าวคือ วัสดุที่ใช้สร้างบ้านเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ หญ้า ต้นไม้ต่างๆ เสาทำด้วยไม้เนื้อแข็งที่มีง่าม (ไว้สำหรับวางคาน) ทั้งต้น

พื้นบ้านเป็นฟากสับที่ทำด้วยไม้ไผ่ ทับให้แบนเป็นชั้นๆ แฉ่ออกเป็นแผ่นติดกัน หรือไม้ก็เป็นกระดานไม้จริง ซึ่งเลื่อยและตากให้เป็นแผ่น หลังคาและปีกนกห้วยท้ายบ้าน ลากลงมาเสมอกับชายคาบ้านและมีลักษณะโค้งเป็นกระโถม มุงด้วยแฝก มีลักษณะยาวคลุมมาเสมอพื้นเรือนคลุมผนังบ้านรอบทุกด้าน ซึ่งใช้ประโยชน์ในการป้องกันลมหนาวที่พัดแรงได้ด้วย เพราะดินเดิมของลาวโซ่งนั้นอยู่ในอาณาเขตค่อนข้างหนาวมาก่อน ยอดจั่วประดับด้วยไม้แกะสลัก

เป็นกิ่งคล้ายเขาขวางไขว้กัน เรียกว่า “ชอกูด” ซึ่งเป็นลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เด่นของชาวลาโล่ง

ใต้ถุนของบ้านปล้อยโล่ง ความสูงขนาดคนเดินลอดได้อย่างสะดวกสบาย โดยใช้ประโยชน์จากพื้นที่ใต้ถุนบ้านในการทอดผ้า ต่าช้าว สี่ข้าว เลี้ยงหมู และเก็บรักษาเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา บ้านใดบ้านจะทอดขึ้นทางชานหน้าบ้านและหลังบ้าน ภายในตัวบ้านกันด้วยฝาสกัดหัวท้ายบ้าน ฝาด้านข้างเอนออกจากแนวต้นเสาและมีความสูงไม่ถึงหลังคา ปลายต้นเสาบนฝาด้านข้างนี้ทำเป็นทึ่งสำหรับไว้ข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน ส่วนเตาจะวางไว้ได้ทึ่งภายในบ้านปล้อยให้เป็นพื้นโล่ง ไม่มีการกันห้อง ปล้อยกว้างตามขนาดของตัวบ้าน มีไว้สำหรับเช่นไหว้ผีเรือนทุก 5 และ 10 วัน ซึ่งเรียกว่า “ปัดตง”

การวางผังบ้านของชาวลาโล่งจะแตกต่างจากคนไทยทั่วไปอย่างชัดเจน คือ ครัวไฟของลาโล่งจะสร้างไว้ที่หัวสกัดนอกชานบ้าน หรือระเบียบบ้านข้างใดข้างหนึ่ง เพราะลาโล่งจะมีห้อง ห้องหนึ่งอยู่ที่หัวสกัดของตัวบ้าน ด้านหนึ่งเป็นห้องทำพิธีเสนเรือน ซึ่งห้องที่กล่าวนี้ ถือกันว่าเป็นห้องที่ผีเรือนอาศัยอยู่ ชาวลาโล่งจึงไม่ตั้งครัวไฟบังห้องนี้เป็นอันขาด เพราะถือว่าห้องครัวไฟนี้เป็นสิ่งสกปรก

บ้านของชาวลาโล่ง สามารถแบ่งได้ 4 ส่วน โดยมีประโยชน์ใช้สอยต่างกัน ดังนี้

กักชาน เป็นส่วนหน้าบ้าน สดชั้นด้ามบันไดขึ้นบ้าน ส่วนนี้ไม่มีหลังคาคลุม ซึ่งคล้ายกับนอกชานบ้านในชนบททั่วไป

ระเบียบบ้าน ยกกระต๊อบสูงกว่านอกชาน อยู่ภายในชายคาหน้าห้องนอนหรือห้องผี ปกติใช้รับแขกและใช้เป็นที่หลับนอนในเวลาพักผ่อนของพ่อแม่ที่มีลูกสาวด้วย

ห้องผี ลาโล่งทุกบ้านจะเลี้ยงผีเรือนไว้ในห้องที่กะลือห้องหรือมุมห้อง จึงเรียกว่าห้องผี ใช้เป็นที่ทำพิธีเสนเรือนของฝ่ายผีน้อย ห้องผีจึงเป็นเขตหวงห้ามสำหรับคนภายนอก จะต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าของบ้านก่อนจึงจะเข้าไปได้ เพราะเชื่อว่าถ้าคนภายนอกเข้าไปในห้องผี จะทำให้เจ้าของบ้านเดือดร้อนเจ็บป่วยได้

กว๊าน มีเฉพาะบ้านของตระกูลผีตัว สำหรับใช้เป็นที่ทำพิธีเสนผีเหียน มีลักษณะเช่นเดียวกับระเบียบ อยู่ติดกับห้องผีแต่ทำลดชั้นต่ำกว่า มีบันไดขึ้นเพื่อนำเครื่องเช่นไหว้ที่ใช้ในพิธีเสนผีเรือนขึ้นกว๊านโดยไม่ให้ผ่านกักชาน หรือห้องผี

สิ่งปลูกสร้างที่คู่กับบ้านของชาวลาโล่งอีกอย่างหนึ่ง คือ “ยั้งข้าว” ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นและถือว่ามีความสำคัญต่อชีวิตชาวลาโล่งเป็นอย่างมาก เนื่องจากอาชีพที่สำคัญของลาโล่งคือการทำนา ยั้งข้าวจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะใช้ประโยชน์ในการเก็บข้าวเปลือก ยั้งข้าวของบางบ้านมีขนาดใหญ่ สร้างประดิษฐ์ให้สวยงาม สร้างไว้ใกล้กับตัวบ้าน สามารถทอดสะพานถึงกันได้ พื้นยั้งข้าวจะต้องสูงกว่าพื้นเรือน เพราะชาวลาโล่งถือในเรื่องของพระแม่โพสพ ซึ่งมีบุญคุณต่อการดำรงชีวิตเป็นอย่างมาก และจะไม่เหยียบย่ำโดยเด็ดขาด และเมื่อรื้อยั้งข้าวที่เก่าลงมาแล้วจะไม่นำมาใช้ก่อสร้างเป็นที่พักเลยเป็นอันขาด

บ้านเรือนดั้งเดิมของลาวโซ่งได้รับการปรับปรุงสภาพให้กลมกลืนกับวัฒนธรรมไทยมาตลอดระยะเวลา จนถึงในราชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเรือนของลาวโซ่งได้เป็นบ้านเรือนไม้จริง มีจั่วยอดแหลม ฝาผนังบ้านเป็นฝาปะกน ใต้ถุนบ้านสูง มีชานหน้าบ้านกันห้องทึบ ตัวเรือนมีครัวขวางไว้ที่หัวสกัดของชานบ้านด้านหนึ่ง ต่อชายคาบ้านรอบด้านให้ยาวคลุมลงมาเกือบเสมอฟันบ้านฝาผนังจึงเตี้ย ทำให้เจาะหน้าต่างได้เพียงช่องเล็กๆ หรือไม่ก็ตีฝาเป็นซี่กรง ดังนั้นภายในตัวบ้านจึงมีพื้นที่เรือนกว้างออกไปทางด้านข้างสำหรับเป็นที่นอนของคนในครอบครัวได้เพิ่มมากขึ้นอีกและเหมาะสมในการทำพิธีต่างๆ ที่กลางบ้าน ส่วนใต้ถุนบ้านก็ยังคงสูง และเป็นที่ทำกิจกรรมต่างๆ เช่นเดิม คือ ทอผ้า ตำข้าว สักขี้และเก็บเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา พร้อมทั้งมีการเลี้ยงหมูไว้ใต้ถุนครัวอีกด้วย หมูที่เลี้ยงไว้สำหรับใช้ในพิธีเสนเรือน 1-2 ตัว

แบบบ้านของชาวโซ่งในปัจจุบันยังคงคล้ายคลึงแบบดั้งเดิม แต่เปลี่ยนหลังคาให้เป็นทรงจั่วลักษณะแบบบ้านชาวนาไทย มีการลากปีกนกออกมายาวเสมอชายคาบ้านมุงด้วยกระเบื้องหรือสังกะสี ฝาผนังบ้านสูงกว่าเดิม อาจสร้างด้วยปูนแทนไม้ แต่มีสิ่งหนึ่งที่ยังคงไว้คือ “ห้องผีเรือน”

สำหรับยุงข้าวที่ลาวโซ่งดั้งเดิมปลูกสร้างคู่กับบ้านนั้น ปัจจุบันข้าวเปลือกไม่ได้ถูกนำมาเก็บไว้ในยุงข้าวแล้ว เพราะมีการนวดข้าวเปลือกด้วยเครื่องจักร และถูกบรรจุลงกระสอบที่กลางทุ่งนานั้นเลย เพราะสะดวกในการขนถ่ายเพื่อบรรทุกไปยังโรงสีมากกว่า ยุงข้าวจึงหมดความสำคัญลงอย่างสิ้นเชิง แต่ยังคงทิ้งไว้ให้เป็นอยู่ทั่วไป

บ้านเรือนของลาวเวียง ชาวลาวเวียงจะตั้งบ้านเรือนกันเป็นกลุ่มเครือญาติ การสร้างบ้านเรือนมักใช้วัสดุที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติ โดยจะนำหญ้าคาทาบเป็นดัดเรียกว่า “โพหญ้า” สำหรับมุงหลังคา ฝาบ้านเป็นไม้ขัดแตะ บางหลังอาจเป็นฝาแฝดบริเวณหน้าบ้านมีนอกชานใช้เป็นที่นั่งคุยกัน ตัวบ้านมีใต้ถุนสูงพอที่คนสามารถค่อมหัวได้ หากบ้านใดปลูกติดกับพื้นหรือสามารถก้าวขึ้นได้โดยไม่ต้องใช้บันได คนลาวเวียงจะเรียกบ้านลักษณะนี้ว่า “บ้านเรือนแพ”

ภายในบ้าน คนลาวเวียงจะมีห้องสำหรับลูกสาว เรียกว่า “ในเปิง” อย่างน้อย 1 ห้อง ส่วนพ่อแม่มักนอนข้างห้องลูกสาว เรียกว่า “นอกเปิง” นอกห้องมีหิ้งไว้กระตุกบรรพบุรุษ ครัวจะอยู่ติดกับตัวเรือนออกไป เตาไฟของชาวลาวเวียงทำจากไม้กระดานสี่แผ่นดิน ทำเป็นกระบะสี่เหลี่ยม และนำดินเหนียวปนแกลบอัดลงไปจนแน่น ใช้ก้อนหินสามเส้นสำหรับวางหม้อ หอน้ำจะอยู่นอกตัวบ้าน พื้นที่รอบๆ มักปลูกผักสวนครัว มีกันรั้วด้วยไม้ไผ่ทั้งลำผูกกัน ถ้ามีการปลูกบ้านหลังใหม่มักจะปลูกในแถวเดียวกัน

นอกจากนี้อาจมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น เลี้ยงหมูข้างบ้าน เลี้ยงวัวไว้ใต้ถุนบ้าน เลี้ยงเป็ด ไก่ เป็นต้น ส่วนยุงข้าวมักอยู่ทางทิศตะวันออก หันหน้าไปทางทิศเหนือของบ้าน ตัวยุง

ทำจากไม้ไผ่หรือไม้กระดาน ฝาผนังทำจากไม้ไผ่สาน ยาด้วยซี่วัวไม่ให้ข้างร่วง หลังคามุงจาก หรือหญ้าคา (ข้อมูลจาก: กระทรวงวัฒนธรรมฯ)

4) ปัญหาและข้อเสนอแนะ

1. การไม่ให้ความสำคัญกับแหล่งวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น โคกพลับ ซึ่งเป็นสถานที่ที่สำคัญ และควรอนุรักษ์ไว้ให้ลูกหลานโพหลักต่อไป

2. ควรส่งเสริม / สนับสนุน ให้มีการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมต่าง ๆ ไปสู่ลูกหลานเยาวชนต่อไป

3. ควรให้ความสำคัญกับประเพณี “อาสา” ให้เหมือนเดิม เพื่อจะได้ช่วยแก้ไข ปัญหาสังคมแตกแยกต่อไป

ประเด็นที่ควรปรับปรุงดังกล่าวทางทีมวิจัย ชุมชน และหน่วยงานองค์กรในท้องถิ่นจะได้หารือร่วมกันในโอกาสต่อไป โดยอาศัยเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาวิธีคิดเพื่อฟื้นคืนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าควรแก่การธำรงรักษาสืบรุ่นลูกรุ่นหลานต่อไปในอนาคต

บทที่ 4

ผลการดำเนินงานวิจัย

4.1 ผลการดำเนินงานวิจัยรายกิจกรรม

1) ชื่อกิจกรรม อบรมทีมวิจัยฝึกทักษะการเก็บข้อมูลน้ำและสังคม

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อให้ทีมวิจัยมีทักษะและเทคนิคในการเก็บรวบรวมข้อมูลทางกายภาพและชีวภาพของน้ำ
- (2) เพื่อให้ทีมวิจัยมีทักษะในการออกแบบสำรวจและใช้แบบสำรวจสภาพและชีวิตทั่วไปในลำน้ำ
- (3) เพื่อให้ทีมวิจัยมีทักษะในการใช้แบบสำรวจกิจกรรมในชุมชนและผลกระทบที่มีต่อลำน้ำในอดีตและปัจจุบัน

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- จัดนักเรียนที่เป็นทีมวิจัยอบรมและฝึกทักษะการตรวจคุณภาพน้ำโดยใช้วิธีการของนักสืบสายน้ำ (ดูในภาคผนวกที่ 1)
- อบรมและฝึกทักษะการตรวจค่า DO (ปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ) วิทยาการจากศูนย์อนามัยสิ่งแวดล้อมเขต 4 จังหวัดราชบุรี
- ชี้แจง/อธิบาย ให้ทีมวิจัยเข้าใจในการใช้แบบสำรวจเก็บข้อมูลทางสังคมและทดลองปฏิบัติ

เครื่องมือที่ใช้

- แบบสำรวจทางสังคมและประวัติศาสตร์ (ดูในภาคผนวกที่ 2)
- อุปกรณ์ในการสำรวจคุณภาพน้ำทางกายภาพ สวิง กะละมัง
- อุปกรณ์ในการตรวจค่า DO (ปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ)
- ภาพสัตว์เล็กน้ำจืด
- เอกสารการอบรมนักสืบสายน้ำ

กระบวนการทำกิจกรรม

- ระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับลำน้ำในลำคลองโพหัก

- ฝึกการสำรวจคุณภาพน้ำทางกายภาพ
- ฝึกการสำรวจคุณภาพน้ำทางเคมี
- ฝึกการสำรวจคุณภาพน้ำทางชีวภาพ
- ปฏิบัติการสำรวจคุณภาพน้ำทางกายภาพ เคมี และชีวภาพ
- สรุปผลการสำรวจคุณภาพน้ำ
- ศึกษาอดีตของสายน้ำจากผู้รู้ในโพหัก
- เน้นความปลอดภัยในการทำกิจกรรม

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- ทีมวิจัยของชุมชนจำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิทยากร จำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิทยากรนักเรียน จำนวน 30 คน
- รวมผู้เข้าร่วมกิจกรรมทั้งหมด 44 คน

สถานที่/เวลาที่ทำกิจกรรม

- โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”
ระหว่างวันที่ 25-26 พฤษภาคม 2545

ผลจากการทำกิจกรรม

- ทีมวิจัยได้ฝึกทักษะการตรวจสอบคุณภาพน้ำตามวิธีของนักสืบสายน้ำ โดยระดมความคิดตามสภาพความเป็นจริงของน้ำในลำคลอง ออกสำรวจคุณภาพน้ำทางกายภาพ ชีวภาพ เคมี มีความรู้ในการประเมินคุณภาพน้ำจากการอ่านกราฟ และวิธีการเก็บตัวอย่างน้ำเพื่อส่งตรวจศูนย์อนามัยสิ่งแวดล้อมเขต 4
- ทีมวิจัยมีความรู้ในการตรวจหาปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ (DO)
- ทีมวิจัยเห็นประโยชน์ของการใช้วิธีทางชีวภาพจากนักสืบสายน้ำที่สามารถเฝ้าระวังดูแลคุณภาพน้ำในลำคลองโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย
- ทีมวิจัยได้ฝึกปฏิบัติการเก็บข้อมูลน้ำและข้อมูลทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำ ตั้งแต่อดีตและปัจจุบัน โดยได้ลงพื้นที่จริง และได้พูดคุยกับคนในชุมชน

ผลจากกระบวนการ

- การฝึกอบรมฯ ทำให้ทีมวิจัยเกิดความเชื่อมั่นในความรู้ ความสามารถ และความเข้าใจ (การตรวจสอบคุณภาพน้ำ, การสำรวจคุณภาพน้ำทั้งทางกายภาพ

- ชีวภาพ และเคมี เป็นต้น) ในการที่จะนำเสนอ/สร้างความเข้าใจต่อชุมชนท้องถิ่น ในการประสานความร่วมมือดำเนินการวิจัยฯ ตามแผนงานขั้นต่อไป
- การจัดเวทีระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับลำน้ำในลำคลองโพหักตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน เป็นการเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ชุดประสบการณ์ของแต่ละคน โดยผ่านเวทีการอบรมฯ การพูดคุยแบบส่วนตัว ทำให้ทีมวิจัยและชุมชนกล้าแสดงออก เป็นการสร้างความมั่นใจให้กับตนเอง รวมทั้งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทำความรู้จักกันมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ และเริ่มรู้จักชุมชนท้องถิ่นของตนเองเพิ่มมากขึ้นด้วย

ปัญหาและอุปสรรค

- การจัดอบรมครั้งนี้มีการฝึกการจำแนกสัตว์เล็กน้ำจืดที่อำเภอสวนผึ้ง แต่เนื่องจากเป็นฤดูน้ำหลากจึงไม่สามารถไปฝึกจำแนกได้ จึงได้ฝึกจำแนกจริงที่สามารถเก็บได้ในลำคลองโพหัก
- ระยะเวลาในการอบรมเวลาสั้นเนื่องจากทีมวิจัยชุมชนมีภาระหน้าที่ในการประกอบอาชีพและเพื่อไม่ให้เสียเวลาในการเรียนของทีมวิจัยนักเรียน

สรุป

กิจกรรมสามารถดำเนินไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

2) ชื่อกิจกรรม สำรวจสภาพน้ำช่วงฤดูฝน

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อให้ทราบค่า pH, DO และ BOD
- (2) เพื่อให้ทราบลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของน้ำ
(ดูในภาคผนวกที่ 3)

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- ทีมวิจัยออกเก็บตัวอย่างน้ำตรวจวัดค่า pH, DO และ BOD สำรวจสภาพกายภาพ ชีวภาพของน้ำในลำคลองตำบลโพหัก โดยกำหนดไว้ 7 จุด

เครื่องมือที่ใช้

- อุปกรณ์ในการเก็บตัวอย่างน้ำ
- ชุดเครื่องมือวัดน้ำจืด
- อุปกรณ์ในการบันทึกภาพ

กระบวนการทำกิจกรรม

- กำหนดจุดในการสำรวจ
- แบ่งทีมนักเรียนวิจัยออกไปตามจุดที่สำรวจ
- ออกเก็บตัวอย่างน้ำเพื่อส่งน้ำไปตรวจวิเคราะห์คุณภาพที่น้ำที่ศูนย์อนามัยสิ่งแวดล้อมเขต 4 จังหวัดราชบุรี.
- นำผลการตรวจวิเคราะห์จากศูนย์อนามัยมาเป็นข้อมูลในการสรุปผลสภาพน้ำ
- นำกระบวนการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการแก้ปัญหาระหว่างการทำกิจกรรม
- พยายามชักชวนชาวบ้านที่อยู่บริเวณตามจุดสำรวจมาร่วมกิจกรรม
- เมื่อได้ข้อมูลแต่ละจุดแล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์สรุปผลรวมกันเป็นสภาพน้ำในลำคลองตำบลโพหักในช่วงฤดูฝน

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- ทีมวิจัยของชุมชน จำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิทยากร จำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิทยากรนักเรียนจำนวน 30 คน

สถานที่/เวลาที่ทำกิจกรรม

- ลำคลองในตำบลโพหัก จำนวน 7 จุด เป็นเวลา 3 วัน

ผลการทำกิจกรรม

- จากผลการตรวจวิเคราะห์คุณภาพน้ำ จากศูนย์อนามัยสิ่งแวดล้อมเขต 4 จังหวัดราชบุรี โดยจัดเก็บตัวอย่างน้ำส่งตรวจวิเคราะห์ 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 ในช่วงที่ชลประทานปิดประตูกันน้ำ (เป็นน้ำนอนคลอง) และ ครั้งที่ 2 ช่วงที่ชลประทานปล่อยน้ำ พบว่าแหล่งน้ำในลำคลองตำบลโพหักตามจุดเก็บตัวอย่างน้ำจำนวน 7 จุดมีค่า

DO ครั้งที่ 1 อยู่ระหว่าง 1.2 – 4.8

ครั้งที่ 2 อยู่ระหว่าง 1.4 – 7.8

BOD ครั้งที่ 1 อยู่ระหว่าง 3.50 - > 6.15

ครั้งที่ 2 อยู่ระหว่าง 1.20 – 13.00

- ผลการสำรวจลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของน้ำอยู่ในระดับพอใช้ค่อนข้างไปในทางไม่ดี น้ำไม่ค่อยสะอาดค่อนข้างไปทางสกปรก (ใช้วิธีของนักสืบสายน้ำ โดยกระบวนการไม่แตกต่างไปจากกระบวนการของนักวิทยาศาสตร์ คือ มีการวางแผน สำรวจ เก็บข้อมูล และสรุปผล รวมทั้งในเรื่องความเป็นไปของลำน้ำ ไกลตัว ทั้งในด้านธรรมชาติของลำน้ำเอง และในด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสายน้ำ

(ดูรายละเอียดในภาคผนวกที่ 3)

ผลจากกระบวนการ

- จากการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับลำน้ำคลองโพหัก ทำให้ต้องคำนึงถึงปัจจัยหลายอย่างเพื่อทำการสำรวจ/วิจัย เช่น สภาพดินฟ้าอากาศ/ช่วงเวลาที่เหมาะสม และระยะจุดสำรวจที่จะเป็นพื้นที่ตัวแทนการวิจัย เป็นต้น จึงทำให้ทีมวิจัยเกิดการเตรียมความพร้อม มีการวางแผนการดำเนินงานวิจัยอย่างเป็นขั้นเป็นตอน และมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบกันของทีมวิจัย
- เกิดการมีส่วนร่วมระหว่างทีมวิจัย (ครู, นักเรียน) และชาวบ้านในพื้นที่วิจัย รวมทั้งทำให้ทีมวิจัยรู้จักช่องทางในการประสานความร่วมมือจากหน่วยงานองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยท้องถิ่น
- เมื่อนำข้อมูลสภาพน้ำแต่ละจุดมาต่อเชื่อมกันแล้ว จึงทำให้ทีมวิจัยฯ รับรู้ข้อมูลสภาพน้ำในช่วงฤดูฝน อันจะเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์และดำเนินการวิจัยตามแผนการขั้นต่อไป

ปัญหาอุปสรรค

- การดำเนินการในช่วงฤดูฝนเกิดปัญหาในการปฏิบัติหน้าที่ ในการเดินทางสำรวจ การส่งน้ำไปตรวจวิเคราะห์ค่า DO และ BOD เพราะฝนตกมากทำให้ปริมาณน้ำในคลองเพิ่มมากขึ้นปริมาณออกซิเจนก็เพิ่มขึ้น

สรุป

- จากการพูดคุยและเก็บข้อมูลทางเคมี ทำให้ทีมวิจัยทราบว่า ผลการตรวจสภาพน้ำมีความคลาดเคลื่อน เนื่องจากฤดูฝนน้ำในลำคลองมีมากทำให้ความเข้มข้นของสารพิษในลำคลองเจือจาง อันหมายถึงมีปริมาณออกซิเจนมากขึ้นกว่าปกติ ซึ่งเป็นผลเช่นเดียวกับช่วงที่ชลประทานเปิดน้ำ หากแต่เมื่อน้ำในลำคลองลดลงไม่ว่าจะในฤดูแล้ง หรือเวลาที่ชลประทานไม่ปล่อยน้ำ ปริมาณออกซิเจนในน้ำก็จะลดลงด้วย

3) ชื่อกิจกรรม สํารวจข้อมูลทางสังคมประวัติศาสตร์และสภาพการใช้น้ํ

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อต้องการทราบข้อมูลในมิติการเปลี่ยนแปลงจากอดีตจนถึงปัจจุบันทั้งความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพกับการใช้น้ํและภูมิปัญญาของชุมชนในการใช้น้ํ
- (2) เพื่อทราบคุณภาพน้ำทางกายภาพและชีวภาพในอดีต
- (3) เพื่อทราบสภาพน้ำในปัจจุบันกับผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- ทีมวิจัยออกสัมภาษณ์ผู้รู้ ผู้เฒ่า ผู้แก่ ในตำบลโพหัก
- ออกสำรวจอาชีพของชาวโพหักในปัจจุบัน
- บันทึกภาพ
- ออกสำรวจข้อมูลเชิงเอกสาร
- เก็บตัวอย่างเกี่ยวกับอาชีพในอดีต

เครื่องมือที่ใช้

- แบบสัมภาษณ์ (ดูในภาคผนวกที่ 2)
- เครื่องบันทึกภาพ
- เครื่องบันทึกเสียง

กระบวนการทำกิจกรรม

- ประชุมทีมวิจัยเพื่อตกลงหัวข้อในการออกสัมภาษณ์ให้ตรงกัน
- ออกแบบสัมภาษณ์
- กำหนดตัวบุคคล และนัดหมายวันเวลาที่จะไปสัมภาษณ์
- แบ่งทีมวิจัยออกเป็นกลุ่มซักซ้อมความเข้าใจของแต่ละกลุ่มที่จะไปสัมภาษณ์ให้ตรงกัน

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- คนในชุมชนโพหัก
- กลุ่มผู้ประกอบอาชีพเลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา ทำนา และอาชีพต่างๆ ที่ต้องใช้น้ํ

- ทีมวิจัยของชุมชนจำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิจัยครู จำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิจัยนักเรียนจำนวน 30 คน

สถานที่/เวลาในการทำกิจกรรม

- หมู่บ้านในตำบลโพหัก จำนวน 11 หมู่
- เวลา ทั้งหมดจำนวน 5 วัน

ผลการดำเนินกิจกรรม

ก. การละเล่นและกีฬาพื้นบ้านของชาวโพหักที่มีความสัมพันธ์กับน้ำ

การละเล่นพื้นบ้าน

เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นตั้งแต่ในอดีต เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินของคนในชุมชน เป็นการส่งเสริมความสามัคคีและเป็นการเสริมสร้างสุขภาพพลานามัยของประชาชน ในชุมชนโพหักมีการละเล่นพื้นบ้านที่เล่นในเทศกาลต่างๆ ในฤดูเกี่ยวข้าว นวดข้าว ตรุษสงกรานต์ และออกพรรษา เป็นต้น เช่น การละเล่นพื้นบ้าน เพลงเกี่ยวข้าว เพลงพวงมาลัย เพลงเรือ เป็นต้น

กีฬาพื้นบ้าน เพื่อการออกกำลังกายและการพักผ่อน ได้แก่ การแข่งเรือ

การแข่งเรือของชาวโพหักเกิดจากสภาพพื้นที่ของชุมชนเป็นพื้นที่ราบน้ำท่วมถึง จนมีคำกล่าวว่า เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง เดือนสิบสองน้ำทรง เดือนอ้ายน้ำลง เดือนยี่น้ำแห้ง ในเทศกาลออกพรรษาเป็นช่วงที่มีน้ำเต็มคลอง นอง บึง และเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการประกอบอาชีพเนื่องจากเป็นของการรอคอยการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากการทำนา หน่อๆ ชาวโพหักจึงใช้ช่วงเวลานี้ฝึกซ้อมพายเรือเพื่อเข้าแข่งขันในวันทอดกฐินของวัดใหญ่โพหัก ที่ถือปฏิบัติสืบมาตรงกับวันแรม 7 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี (ปัจจุบันเลื่อนไปให้ตรงกับวันเสาร์หรือวันอาทิตย์) มีการแต่งเพลงเรือตลอดจนจัดเตรียมอุปกรณ์ดนตรี เช่น ฉิ่ง ฉาบ และกลอง เป็นต้น เทศกาลกฐินจึงเป็นช่วงเวลาแห่งความสนุกสนานและการรอคอยของชาวโพหักนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ข. ประเพณีการแข่งเรือยาวของชาวโพหัก

ในตอนเช้าของวันทอดกฐิน เรือทุกลำที่จะเข้าแข่งขันจะทำพิธีบวงสรวงแม่ย่านางเรือ โดยการตกแต่งเรือให้สวยงาม ผูกผ้าแพรเชือกหลากสี มีการจัดบายศรีปากชาม ข้าวปากหม้อ

ใช้ขวัญ กล้วยน้ำว่าสุก มะพร้าวอ่อน ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ดอกไม้ธูปเทียน แป้งหอม น้ำมันหอม และประทัด เป็นต้น

จากนั้น หนุ่มๆ จะช่วยกันตกแต่งเรือให้สวยงาม สำหรับให้สาว ๆ ใช้พายในการชดเรือพระและเรือองค์อื่น สำหรับสถานที่ในการแข่งขันเรื่อนั้นจะใช้บริเวณคลองโพหัก โดยเริ่มต้นจากหมู่ที่ 2 ตำบลโพหัก ไปสิ้นสุดที่หน้าโรงเรียนชุมชนวัดใหญ่โพหัก นอกจากนี้ยังมี การประกวดตกแต่งเรือประเภทต่างๆ และแข่งกีฬาทางน้ำอีกมากมายเพื่อความสนุกสนานอีกด้วย

ปัจจุบัน การแข่งขันเรียวานนอกจากจะมีเรือของชาวโพหักแล้วยังมีเรือจากต่างอำเภอ และจังหวัดที่มีชื่อเสียงเข้าร่วมด้วย เช่น เรือศรีโพธิ์ชัย เรือเทพศรทอง เรือระฆังทอง เรือวีรกรรม เรือจามเทวี และเรือขวัญใจ เป็นต้น และในปี พ.ศ.2543 ชาวโพหักได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระราชทานถ้วยรางวัลของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เป็นถ้วยรางวัลชนะเลิศในการแข่งขันเรียวานของชาวโพหัก

ค. การประกอบอาชีพปัจจุบันของชาวโพหัก

สามารถจำแนกได้ดังนี้

(1) การทำนา การทำนาเป็นอาชีพหลักของชาวโพหักในอดีต ปัจจุบันการทำนาลดน้อยลงเพราะประสบปัญหาฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล น้ำในคลองน้อยเกินกว่าจะนำมาใช้ในการทำนา ชาตแรงงานในครัวเรือนจึงต้องจ้างแรงงานและต้องใช้เครื่องจักรในการทำนา สิ่งเหล่านี้ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น ในขณะที่รายได้จากผลผลิตต่ำ ชาวนาจึงหันไปประกอบอาชีพอื่น แต่อย่างไรก็ตามประชากรส่วนใหญ่ของโพหักก็ยังคงทำนาในที่ดินของตนเองหรือญาติ ประมาณครอบครัวละ 5-10 ไร่ ทั้งนี้ไม่ใช่เพื่อการขายแต่ปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เท่านั้น

(2) การทำสวนผักและผลไม้ เป็นอาชีพที่ชาวนานำเข้ามาแทนที่การทำนา เนื่องจากสามารถทำได้ทั้งปีนั้นหมายถึงจะมีรายได้ตลอดปีด้วย พืชที่ปลูก คือ ฝรั่ง องุ่น และมะม่วง เป็นต้น

(3) การเลี้ยงสัตว์น้ำ

- การเลี้ยงปลา มีทั้งการเลี้ยงเพื่อบริโภคเองและจำหน่าย เช่น ปลาช่อน ปลาดู ปลาตะเพียน ปลาสลิด และปลาสวยงาม เป็นต้น ขณะนี้ชุมชนโพหักใช้เนื้อที่ในการเลี้ยงปลาประมาณ 4,000 ไร่

- การเลี้ยงกุ้งก้ามกราม เริ่มมีการเลี้ยงกันมากขึ้นเนื่องจากสามารถให้รายได้สูง แต่ผู้เลี้ยงมักประสบปัญหาทางด้านการลงทุน เนื่องจากต้องใช้ต้นทุนสูงและต้องการการเอาใจใส่ในการเลี้ยงดูเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องราคากุ้งอยู่มาก อย่างไรก็ตามก็ดีชุมชนโพหักใช้เนื้อที่ 20,000 ไร่ เพื่อการเลี้ยงกุ้งในปัจจุบัน

(4) การปศุสัตว์ ชุมชนโพหักมีการเลี้ยงสัตว์เพื่อสร้างและเสริมรายได้ให้แก่ครอบครัวและชุมชนหลายชนิดด้วยกัน คือ เป็ด ไก่ สุกร และ โคเนื้อ เป็นทั้งการเลี้ยงในครัวเรือนและฟาร์มขนาดใหญ่ กล่าวคือ ฟาร์มสุกร 3 แห่ง, ฟาร์มเป็ด 4 แห่ง และฟาร์มโคเนื้อ 2 แห่ง

โดยเฉพาะฟาร์มของนายเกษม ลีกระจำจ มีแม่สุกรประมาณ 250 ตัว สุกรขุน 2,000 ตัว มีการเลี้ยงโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่โดยการผสมอาหารด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ และมีการนำมูลสุกรมาทำก๊าซชีวภาพสำหรับใช้ในครัวเรือน ซึ่งกระแสไฟนอกจากจะสามารถใช้ในการให้แสงสว่างยังใช้ในการหุงต้ม และสูบน้ำได้อีกด้วย นับเป็นการลดมลภาวะทางอากาศแก่ชุมชนและเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายต่าง เช่น ค่าน้ำ ค่ากระแสไฟฟ้า และก๊าซหุงต้ม เป็นต้น ขณะนี้ฟาร์มอื่นๆ ก็ได้นำแนวคิดนี้ไปใช้บ้างแล้ว เช่น ฟาร์มของนายเชิยะตั้ง ยุพาสวัสดิ์

(5) อุตสาหกรรมในครัวเรือน ได้แก่

- โรงสีข้าว มีทั้งขนาดใหญ่และกลาง จำนวน 4 แห่ง จะรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงมาแปรรูปเป็นข้าวสารเพื่อจำหน่ายในชุมชนและส่งไปขายต่างพื้นที่
- การปั้นตุ้มซีเมนต์ ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 5 บ้านห้อยม ตำบลโพหัก
- การทำขนมจีนแปงหมัก ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 3 บ้างวังกล้า ตำบลโพหัก เป็นการทำด้วยเครื่องจักร จัดจำหน่ายในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง
- การทำน้ำดื่ม ผลิตภัณฑ์หมู่ที่ 3 โดยใช้ชื่อว่า “น้ำดื่มโพธิ์แก้ว”

ง. การจับสัตว์น้ำของชาวโพหัก

วิถีชีวิตของชาวโพหักผูกพันกับการทำนา ทำไร่ และ จับสัตว์น้ำ เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบที่น้ำสามารถท่วมถึงและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำ ทำให้การจับสัตว์น้ำเป็นของคู่กับคนโพหัก เห็นได้จากจะมีอุปกรณ์ดักจับสัตว์น้ำอยู่แทบทุกครัวเรือน และที่รู้จักกันเป็นอย่างดี คือ เบ็ด

เบ็ด คือเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่งที่ใช้เหยื่อล่อให้ปลามากิน และเมื่อปลามากินเหยื่อก็จะติดตะขอเล็กๆ นั้นด้วย เรียก ติดเบ็ด ซึ่งเบ็ดมีหลายชนิดและหลายประเภทตามชนิดและขนาดของปลา ในชุมชนโพหักมีชนิดเบ็ดที่ใช้อยู่ด้วยกัน 4 ประเภท คือ

(1) เบ็ดล่อ แบ่งเป็น 2 ชนิด ได้แก่

1. เบ็ดที่ใช้ลูกเขียดเป็นเหยื่อล่อ ปลาที่จับได้คือปลาช่อน
2. เบ็ดล่อที่ใช้ลูกปลาเป็นเหยื่อ ปลาที่จับได้มีทั้งปลาช่อน ปลาชะโด ปลากระสง ปลาแลงๆ เป็นต้น

(2) เบ็ดตกปลา แบ่งเป็น 4 ชนิด ดังนี้

1. เบ็ดสำหรับตกปลาผิวน้ำ โดยทั่วไปเรียก เบ็ดเข็ม ปลาที่ได้คือ ปลาแก้มช้ำ ปลาแปบ ปลาสร้อย ปลากระแห ปลากระหมัง
2. เบ็ดสำหรับตกปลาในน้ำระดับลึกปานกลาง ปลาที่ได้คือปลาหมอกลม ปลาแขยง
3. เบ็ดสำหรับตกปลาน้ำลึก เช่น ปลาช่อน ปลาทราย ปลาฉลาม ปลาหมอตากลับ เป็นต้น
4. เบ็ดชนิดคันเดียวแต่ใช้เบ็ดหลายตัว ปลาที่ได้คือ ปลากดคัง ปลาแขยง ปลาดุก เป็นต้น

(3) เบ็ดปัก แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ

1. เบ็ดสำหรับปลาตัวใหญ่ เช่น ปลาช่อน
2. เบ็ดสำหรับตกปลาหลายตัวจึงมีหลายเบ็ดในคันเดียว ซึ่งปลาที่ได้คือ ปลาตะเพียน ปลากระแห ปลาแก้มช้ำ และปลากระหมัง

(4) เบ็ดราว เป็นเบ็ดที่ใช้การชิงราวเบ็ดขวางทางน้ำ ปลาที่มักได้คือ ปลาดุก ปลาหมอ ปลากด ปลาเค้า ปลาเนื้ออ่อน ปลาแขยง เป็นต้น

จ. คุณภาพน้ำทางกายภาพและชีวภาพในอดีตและปัจจุบัน

คุณภาพน้ำทางกายภาพและชีวภาพในอดีต

ในสมัยก่อนน้ำในลำคลองโพหักยังใสสะอาดสามารถใช้ได้ทั้งการอุปโภคและบริโภค มีสัตว์น้ำมากพอให้คนในชุมชนจับมาเป็นอาหาร เช่น ปลาหมอ ปลากด ปลาทราย ปลาสร้อย ปลาชะโด มีพืชน้ำมากมายที่สามารถกินได้ เช่น บัวสาย ผักบุ้ง ผักกระเฉด โสน นับเป็นแหล่งอาหารอันอุดม นอกจากนี้ยังใช้คลองในการสัญจรไปมาหาสู่กันเนื่องจากคลองเชื่อมต่อได้ถึงอำเภอดำเนินสะดวก โพธาราม และจังหวัดนครปฐม คลองโพหักจึงมีคุณูปการอย่างสูงแก่ชุมชนที่นี่

คุณภาพน้ำทางกายภาพและชีวภาพปัจจุบัน

สภาพและคุณภาพน้ำในปัจจุบันแตกต่างจากอดีตโดยสิ้นเชิง ด้วยมีสีเขียวคล้ำ มีกลิ่นเหม็น และมีขยะ จนบางครั้งไม่สามารถนำไปใช้ได้ ประกอบกับชุมชนเริ่มมีน้ำประปาใช้ทำให้เห็นความสำคัญของคลองน้อยลง ปล่อยปละละเลย ไม่มีการดูแลน้ำในคลอง น้ำจึงเริ่มมีสภาพแย่ลง ซึ่งสรุปสาเหตุได้ว่า

- สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป มีบ้านเรือนมากขึ้นและประชากรก็มากขึ้น
- อาชีพที่ปรับเปลี่ยนไป เช่น ทำเกษตร เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงหมู เป็นต้น มีการใช้สารเคมีเข้าร่วมด้วย และปล่อยน้ำเสียจากกิจกรรมลงสู่ลำคลอง
- มีการทิ้งน้ำเสียและขยะสิ่งปฏิกูลต่างๆ จากครัวเรือนลงสู่ลำคลอง

เมื่อสภาพน้ำในลำคลองเปลี่ยนไปในทางที่แย่ลง ก็ส่งผลกระทบต่อชุมชนเนื่องจากมีกลิ่นเหม็น ไม่สามารถลงเล่นได้ กิจกรรมประเพณีเกี่ยวข้องกับน้ำที่เคยเฟื่องฟูถูกลดการให้ความสนใจจากทั้งคนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง ที่สำคัญคือไม่สามารถนำมาใช้กับอาชีพของตนได้ เช่น รดน้ำพืชผัก ทำนาทุ่ง เป็นต้น จึงถึงจุดหักเหให้คนหันกลับมามองน้ำในคลอง และเกิดความอยากให้น้ำกลับมาเป็นเหมือนเดิม

ผลจากระบวนการ

- เกิดการระดมความคิดเห็น และแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้ในการกำหนดประเด็นการสัมภาษณ์ เป็นการเตรียมความพร้อม/ซักซ้อมความเข้าใจร่วมกันในการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้สามารถได้ข้อมูลที่ตอบโจทย์วิจัยชัดเจน ตรงจุด
- ทีมวิจัยเกิดการเรียนรู้ในการประสานความร่วมมือ นัดหมายทีมวิจัย และชุมชนกลุ่มเป้าหมายในการพูดคุยให้ข้อมูล (ผู้รู้ในชุมชนแต่ละยุคแต่ละสมัย)
- ข้อมูลองค์ความรู้ชุมชนท้องถิ่นที่ได้มานั้น ทำให้ทีมวิจัยและชาวบ้านได้เห็นภาพร่วมกันของการเปลี่ยนแปลงระหว่างความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชาวโพหักกับลำน้ำคลองโพหักตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน
- ชุมชน (ผู้เฒ่า/ผู้รู้ในท้องถิ่น ชุมชนในแต่ละสาขาอาชีพ และทีมวิจัย: ครูและนักเรียน) ได้ร่วมแสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ร่วมกัน ได้คุยกันมากขึ้น ทำให้รู้จักกันมากขึ้น อันจะสะท้อนให้เห็นตัวตนของชุมชนท้องถิ่นตนเองมากขึ้น (ความผูกพันของวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ฯลฯ)

ปัญหาอุปสรรค

- อุปสรรคคือในการออกเก็บข้อมูลต้องใช้เวลาในช่วงเย็นเพราะคนในชุมชนไปประกอบอาชีพทำให้ต้องใช้เวลาลายวัน

- คนในชุมชนบางส่วนยังไม่เข้าใจในการทำวิจัยของโรงเรียนนี้ว่าจะมาจับผิดก็ไม่ค่อยให้ความร่วมมือแต่เมื่อทีมวิจัยอธิบายวัตถุประสงค์ของงานวิจัยให้ฟังพอเข้าใจจึงให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

สรุป

ทีมวิจัยได้ข้อมูลจากการจัดกิจกรรมในระดับหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากความคลางแคลงใจของชุมชนว่าทีมวิจัยจะมาเก็บข้อมูลไปทำอะไร จึงยังไม่ได้ให้ความร่วมมือในการตอบคำถามดีเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามก็ดีขึ้นรับทราบมากขึ้นว่าขณะนี้โรงเรียนร่วมกับทีมวิจัยซึ่งเป็นชาวบ้านส่วนหนึ่งกำลังเก็บข้อมูลเพื่อทำงานวิจัย ในขณะที่กิจกรรมที่แล้ว (นักเรียนลงเก็บตัวอย่างน้ำในลำคลอง) จะมีเฉพาะชาวบ้านริมคลองเท่านั้นที่ตั้งข้อสงสัยว่านักเรียนกำลังทำอะไร และได้ทราบข้อมูลเบื้องต้นว่า “ไม่ใช่วิชาเรียน” แต่เป็นการทำงานวิจัย

การลงพื้นที่จึงเป็นการอธิบายทำความเข้าใจโครงการ และได้ข้อมูลจากแบบสอบถาม ซึ่งแบบสอบถามดังกล่าวมีคำถามที่ยังไม่ครอบคลุมวัตถุประสงค์ (มุ่งเน้นเฉพาะความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพน้ำในอดีต/ปัจจุบัน และผลกระทบที่ได้รับ) ไม่ได้บ่งชี้ลักษณะการใช้ น้ำในแต่ละอาชีพ

เป็นไปได้ว่าการจะเก็บข้อมูลของทีมยังไม่เชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ อาจเป็นเพราะยังขาดประสบการณ์

4) ชื่อกิจกรรม ประชุมทีมวิจัยเพื่อวิเคราะห์ข้อมูล

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อให้ทราบข้อมูลในอดีตจนถึงปัจจุบันเกี่ยวกับคุณภาพน้ำทั้งทางกายภาพและชีวภาพ
- (2) เพื่อให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพกับการใช้น้ำและภูมิปัญญาของชุมชนในการใช้น้ำ
- (3) เพื่อให้ทราบข้อมูลด้านอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำและสภาพน้ำในปัจจุบันกับผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- จัดประชุมทีมวิจัยเพื่อช่วยกันวิเคราะห์และสรุปผลข้อมูล
- ระดมสมองนักวิจัยนักเรียนช่วยกันเรียบเรียงและเขียนรายงาน
- ทีมวิจัยครูแบ่งงานกันไปเรียบเรียงและพิมพ์รายงาน

เครื่องมือที่ใช้

- ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์
- แผนที่

กระบวนการทำกิจกรรม

- กำหนดวันเวลาในการประชุม
- จัดทำหนังสือเชิญประชุม เตรียมสถานที่ในการประชุมพร้อมทั้งอาหาร
- รวบรวมข้อมูลที่ได้จากการออกสำรวจเพื่อนำเสนอในที่ประชุม
- จัดประชุมทีมวิจัย เพื่อช่วยกันระดมสมองในการคิด วิเคราะห์ข้อมูล

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- ทีมวิจัยชุมชนจำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิจัยครูจำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิจัยนักเรียนจำนวน 30 คน

สถานที่/เวลาในการทำกิจกรรม

- ห้องประชุมโรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”
- ใช้เวลาทั้งหมด 5 วัน

ผลจากการทำกิจกรรม

- ทีมวิจัยได้ทราบถึงข้อมูลคุณภาพน้ำในอดีตจนถึงปัจจุบันร่วมกัน
- ทีมวิจัยได้ทราบถึงข้อมูลของผลการดำเนินงานตามแผนของโครงการและร่วมสรุป และแสดงความคิดเห็นในปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานตลอดจนคิดวิเคราะห์ข้อมูลในการนำไปวางแผนดำเนินกิจกรรมในช่วงต่อไป

ผลจากกระบวนการ

- เกิดการระดมความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน จากฐานข้อมูลการสำรวจในกิจกรรมที่ผ่านมา (มีการใช้แผนที่เสริมความเข้าใจให้กับข้อมูล ทำให้มองเห็นภาพร่วมกัน)
- ทีมวิจัยเกิดทักษะในด้านการบริหารจัดการ (การจัดประชุม การประสานงาน การประชุม สถานที่ประชุม อาหาร การเงิน เป็นต้น) และการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการดำเนินการประชุมเพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ตามแผนฯ พร้อมทั้งจะดำเนินกิจกรรมขั้นต่อไป
- สถานที่ในการจัดประชุมเป็นห้องประชุมของโรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์” นับเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด คือ รับใช้ราชการ และรับใช้ชาวบ้าน (ทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่เคยมองว่าเป็นสถานที่สำหรับราชการเท่านั้น)

ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาในการจัดประชุมเนื่องจากทีมวิจัยมีทั้งนักเรียนครูและทีมวิจัยชุมชนต่างก็มีภาระหน้าที่มันการทำงานทำให้มีเวลาไม่ตรงกัน จึงเป็นการยากที่จะจัดประชุมพร้อมๆ กัน บางครั้งก็ใช้วิธีการพูดจาปรึกษาเป็นกลุ่มย่อย ทำให้การดำเนินงานไม่เสร็จทันตามกำหนดเวลา

สรุป

ไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์เท่าที่ควร เนื่องจากทีมวิจัยไม่สามารถเข้าร่วมพูดคุยพร้อมๆ กันในแต่ละครั้งได้ การประชุมจึงเป็นการเล่าข้อมูลที่เก็บมาได้สัปดาห์มากกว่าจะร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลอย่างจริงจัง แต่อย่างไรก็ดีการเก็บข้อมูลทั้งในกิจกรรมที่ 2 และ 3 ก็ได้ผ่านการวิเคราะห์ในเบื้องต้นมาบ้างแล้ว นอกจากนี้การประชุมแต่ละครั้งยังคงเป็นการเสริมความเข้าใจและทำความเข้าใจกันในพื้นที่เกี่ยวกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการทำวิจัยตลอดถึงกิจกรรมที่จะทำต่อไปตามที่ได้ระบุไว้ในแผนปฏิบัติการ

5) ชื่อกิจกรรม เวทีศึกษาประวัติศาสตร์สายน้ำ

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อให้ทราบถึงสภาพน้ำของลำคลองโพหักในอดีต วิถีชีวิตของคนในชุมชนแต่เดิม
- (2) เพื่อให้ได้ข้อเปรียบเทียบของสภาพน้ำในอดีตกับปัจจุบัน
- (3) เพื่อให้ทราบประวัติความเป็นมาในอดีตของชาวโพหัก
- (4) เพื่อตรวจสอบข้อมูลต่างๆ ที่ทีมวิจัยได้ทำการศึกษา
- (5) เพื่อหาแนวทางร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์น้ำในลำคลอง

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- จัดเสวนาและระดมความคิดเห็นจากผู้อาวุโสและผู้รู้ในชุมชนโพหัก

กระบวนการทำกิจกรรม

- จัดประชุมทีมวิจัยเพื่อซักซ้อมความเข้าใจในการจัดเวทีเสวนา และหัวข้อในการเสวนา
- กำหนดเวลา สถานที่ ในการเสวนา
- เชิญผู้อาวุโส และผู้รู้ในชุมชนโพหักมาร่วมเสวนา

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- ทีมวิจัย 44 คน
- ผู้สูงอายุในชุมชนจำนวน 80 คน

สถานที่/เวลาที่ทำกิจกรรม

- ศาลาวัดใหญ่โพหัก
- วันที่ 20 มิถุนายน 2545

ผลจากการทำกิจกรรม

- ผลจากการเสวนาผู้สูงอายุได้พูดเป็นเสียงเดียวกันว่าสภาพน้ำทางกายภาพและชีวภาพน้ำในลำคลองใสสะอาด มีสัตว์น้ำหลากหลายชนิดจำนวนมาก ซึ่งต่างกับในปัจจุบันน้ำในลำคลองมีสีเขียวคล้ำ สัตว์น้ำที่มีในอดีตลดน้อยลงและบางชนิดหายไปจากสายน้ำแห่งนี้แล้ว

- ผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนใช้ชีวิตผูกพันกับสายน้ำโดยใช้น้ำในการอุปโภค บริโภค ทำการเกษตร คมนาคม ปัจจุบันผู้คนในชุมชนได้รับประโยชน์จากน้ำน้อยลงมากเนื่องจากมีน้ำประปา มีถนนในการคมนาคม ทำให้เห็นความสำคัญของลำคลองลดลง จนไม่ได้นึกถึงการอนุรักษ์น้ำในลำคลอง
- จากเวทีการศึกษาประวัติศาสตร์สายน้ำนี้ มีความเห็นตรงกันว่า ควรที่จะอนุรักษ์น้ำในลำคลองให้มีสภาพที่ใสสะอาด หรือไม่ให้มีสภาพที่เสียไปกว่าปัจจุบัน

ผลจากกระบวนการ

- เกิดการระดมความคิด และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างทีมวิจัยและชาวบ้าน เป็นการตรวจสอบข้อมูลร่วมกัน (เติมส่วนขาด ตัดส่วนเกิน) รวมทั้งการเกิดความตระหนักร่วมกันเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์น้ำในลำคลองโพหัก อันจะเป็นพลังสำคัญในการประสานความร่วมมือต่อไป
- ทีมวิจัยเกิดทักษะในการจัดการและการวางแผนการจัดเวที มีการเตรียมความพร้อม ชักชวน และแบ่งบทบาทหน้าที่กันอย่างชัดเจน

ปัญหาอุปสรรค

ไม่มี

สรุป

การประชุมในวันนี้ตามวัตถุประสงค์คือการเก็บข้อมูลในมิติประวัติศาสตร์ จากผู้สูงอายุในชุมชน แต่เราต้องเล่าให้ฟังก่อนว่าเรากำลังทำอะไร จึงเท่ากับเป็นการนำเสนอข้อมูลที่ทีมวิจัยเก็บมา (ในกิจกรรมที่ 2 และ 3 และสรุปในกิจกรรมที่ 4) นำเสนอต่อที่ประชุม ซึ่งผู้เข้าร่วมไม่ได้มีเฉพาะผู้สูงอายุ แต่ยังมีคนอื่น ๆ ในชุมชนที่ที่ความรู้ความสามารถ เรื่องที่พูดคุยจึงเหมือนการปรับทุกข์ถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากน้ำเสียกันมากกว่า และจากการประชุมวันนี้ทำให้คนในชุมชนเริ่มตระหนักร่วมกันถึงความสำคัญในการอนุรักษ์น้ำในคลองตำบลโพหักแห่งนี้

6) ชื่อกิจกรรม เวทีแสวงหาความร่วมมือ (แทน เวทีตรวจสอบวิเคราะห์ข้อมูล).

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อทราบข้อมูลการแก้ไขปัญหาน้ำเสียของเกษตรกร ยกตัวอย่างเกษตรกรในชุมชนที่ดำเนินการบำบัดน้ำเสียหรือของเสียอยู่
- (2) เพื่อนำเสนอข้อมูลของทีมวิจัย
- (3) เพื่อตรวจสอบข้อมูลของทีมวิจัยได้ทำการศึกษา
- (4) เพื่อหาแนวทางร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์น้ำในลำคลอง

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- จัดเวทีเสวนาและระดมความคิดเห็น

กระบวนการทำกิจกรรม

- ประชุมทีมวิจัย
- เชิญกลุ่มอาชีพในโพหักที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำ ผู้นำชุมชน คนในชุมชน และพระสงฆ์
- จัดทำป้ายรณรงค์อนุรักษ์น้ำในลำคลองตำบลโพหัก

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- กลุ่มอาชีพ ผู้นำ คนในชุมชน พระสงฆ์ จำนวน 44 คน
- ทีมวิจัย 44 คน

สถานที่/เวลาที่ทำกิจกรรม

- ศาลาวัดใหญ่โพหัก
- วันที่ 24 กรกฎาคม 2545

ผลการทำกิจกรรม

- การทำให้น้ำมีคุณภาพดีขึ้นในอดีตคงเป็นไปได้ยาก แต่ถ้าทุกคนช่วยกันคงพอจะให้น้ำมีคุณภาพที่ดีขึ้น โดยควบคุมการปล่อยน้ำลงในลำคลองของระบบ อุตสาหกรรม ไม่ทิ้งซากสัตว์ มีบ่อบำบัดน้ำ การทำสวนลดการใช้สารเคมี การศึกษาวิจัยน่าจะเป็นผลดีกับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน ซึ่งมีตัวอย่างของเกษตรกรในชุมชนที่ดำเนินการบำบัดน้ำเสีย

- ทีมวิจัยได้นำเสนอข้อมูลคุณภาพของน้ำในลำคลอง โดยผู้ร่วมในเวทีเสนอว่าจะดีหรือไม่ในส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับ การปล่อยน้ำของชลประทาน ดังนั้นการตรวจสอบน้ำตามจุดนั้น ควรตรวจสอบที่ชลประทานปิดและเปิดน้ำเพื่อทำการศึกษเปรียบเทียบ
- ผู้ร่วมในเวทีเห็นด้วยกับสภาพน้ำที่เปลี่ยนไปจากอดีต
- ผู้ร่วมในเวทีมีความต้องการปลูกจิตสำนึกให้คนโพหักช่วยกันอนุรักษ์น้ำในลำคลอง
- ตัวอย่างเกษตรกรผู้ประกอบการเลี้ยงกุ้งอธิบายถึงปริมาณออกซิเจนที่มีอยู่ในน้ำมีความสำคัญมากต่อการเลี้ยงกุ้ง การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ทำการศึกษาเฉพาะในเขตของตำบลโพหัก ได้มีการตรวจสอบคุณภาพน้ำตั้งแต่รอยต่อทั้งเข้าและออกจากตำบลโพหัก เพื่อเปรียบเทียบคุณภาพน้ำเพื่อที่จะได้ทราบว่า น้ำเสียที่เกิดขึ้นในลำคลองตำบลโพหักหรือไม่ถ้าไม่ใช่ทั้งหมดต้องมีการขยายเขตการอนุรักษ์น้ำทางต้นสายน้ำไปพร้อม ๆ กันต่อไป

ผลจากกระบวนการ

- เกิดการระดมความคิด และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างทีมวิจัยและชาวบ้านที่มีการประกอบอาชีพผูกพันอยู่กับสายน้ำ เป็นการตรวจสอบข้อมูลร่วมกัน (เติมส่วนขาด ตัดส่วนเกิน) รวมทั้งเป็นการระดมวิธีการ/แนวทางการแก้ไขปัญหา น้ำเสียและการอนุรักษ์น้ำในลำคลองโพหัก อันจะเป็นข้อมูลองค์ความรู้สำคัญในการประสานความร่วมมือที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น
- เกิดการประสานความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาและการอนุรักษ์น้ำลำคลองโพหัก พร้อมทั้งทิศทางการดำเนินงานในขั้นต่อไป

สรุป

การประชุมในกิจกรรมนี้ไม่ได้เป็นไปตามแผนคือเวทีตรวจสอบวิเคราะห์ข้อมูลตามระยะเวลากิจกรรมที่กำหนดไว้ หากแต่คือการประชุมแกนชุมชน และผู้ประกอบอาชีพต่างๆ ในชุมชนที่เคยถูกชุมชนกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำให้น้ำเสีย การประชุมเน้นเพื่อหาแนวร่วมในการอนุรักษ์น้ำอย่างจริงจังมากขึ้น ซึ่งทีมได้ข้อมูลอื่นๆ สนับสนุนงานว่าจริงแล้ว คนเหล่านี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของผู้ทำให้น้ำเสีย เพราะยังมีการปิดเปิดน้ำจากชลประทานอีกประการหนึ่ง

การปิดเปิดน้ำของชลประทานซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนด้วย เช่น อาชีพการสัญจรทางน้ำ และอื่นๆ จนนำมาสู่คำพูดที่ว่า “เราจะมีน้ำใช้หรือเปล่านั้นอยู่กับเขา ถ้าเขาปิดน้ำตอนหน้าแล้งพอดีเราก็ลำบากหน่อยซัก 3-4 เดือน แต่เดี๋ยวเขาก็ปล่อยมา แล้วก็พอดีฝนตกด้วย” อันย้อนไปสู่ข้อมูลในกิจกรรมที่ 2 การตรวจสอบสภาพน้ำ ที่ได้กล่าวข้างต้นว่าน้ำมีผล

คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เพราะปริมาณออกซิเจนต่ำกว่าที่เห็นสภาพด้วยตาเปล่า ทีมวิจัย
จึงคิดว่าควรเพิ่ม ขั้นตอนการสำรวจในช่วงฤดูแล้ง (อยู่ในช่วงมกราคม-เมษายน 2546)
อีกขั้นตอนหนึ่ง ซึ่งจะศึกษาทั้งช่วงที่ชลประทานปิดและเปิดน้ำ เพื่อความต้องการศึกษา
เปรียบเทียบค่า DO และ BOD อันส่งผลให้ต้องขยายเวลาการวิจัยออกไปอีก 6 เดือน

นอกจากนี้เพื่อให้ทราบการใช้น้ำของแต่ละอาชีพจึงต้องเพิ่มเวทีการพูดคุยขึ้นอีก เช่น
กลุ่มผู้ทำนาแก้ง กลุ่มผู้ทำนาข้าว เป็นต้น

7) ชื่อกิจกรรม เขียนรายงานความก้าวหน้า

วัตถุประสงค์

- เพื่อจัดทำรายงานความก้าวหน้านำเสนอต่อ สกว.

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- ประชุมเขียนรายงาน
- ประชุมหลังจากได้รับ Comment 15 มกราคม 2546 โดยมีผู้เข้าร่วมจำนวน 10 คน และจัดการกระจายงานกันปรับข้อมูล

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- ทีมวิจัย (ครู นักเรียน ชาวบ้าน) ประมาณ 10 คน

ผลการทำกิจกรรม

- เกิดเวทีการระดมสมอง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน บนพื้นฐานข้อมูลที่มีอยู่
- ทีมวิจัยแบ่งบทบาทหน้าที่และกระจายงานตามความเหมาะสม
- เกิดความรู้ความเข้าใจในการจัดทำรายงานร่วมกันในระดับหนึ่ง คือ เรียนรู้จากแนวการจัดทำรายงานของทางศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลางและภาคตะวันตก และผสมผสานกับความเข้าใจของทีมวิจัยฯ เอง

ผลจากกระบวนการ

- เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างทีมวิจัยด้วยตนเองในการเรียบเรียงข้อมูลองค์ความรู้ที่ได้จากการลงพื้นที่ การสัมภาษณ์ การพูดคุย และการจัดเวที ทำให้ทีมวิจัยเกิดทักษะในการจัดลำดับข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นต้น
- ทีมวิจัย เกิดทักษะในการเขียนงานเพื่อถ่ายทอดกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นแบบฉบับโพหัก

8) ชื่อกิจกรรม สำรวจสภาพน้ำช่วงฤดูแล้ง

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อให้ทราบค่า pH, DO และ BOD ในฤดูแล้ง
- (2) เพื่อให้ทราบลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของน้ำ
- (3) เพื่อเปรียบเทียบ ค่า pH, DO และ BOD ในฤดูแล้งและฤดูฝน

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- ทีมวิจัยออกเก็บตัวอย่างน้ำตรวจวัดค่า pH, DO และ BOD สำรวจสภาพกายภาพ ชีวภาพของน้ำในลำคลองตำบลโพหัก โดยกำหนดไว้ 7 จุดเดิมที่ได้เก็บตัวอย่างในฤดูฝน
- ใช้วิธีตรวจสอบน้ำ 3 วิธีเช่นเดิมคือ การใช้วิธีทางชีวภาพ (นักสืบสายน้ำ) , การตรวจทางกายภาพ และการตรวจทางเคมี

เครื่องมือที่ใช้

- อุปกรณ์ในการเก็บตัวอย่างน้ำ
- ชุดคู่มือสัตว์เล็กน้ำจืด
- อุปกรณ์ในการบันทึกภาพ

กระบวนการทำกิจกรรม

- แบ่งทีมนักเรียนวิจัยออกไปตามจุดที่สำรวจ
- เก็บตัวอย่างน้ำเพื่อส่งน้ำไปตรวจวิเคราะห์คุณภาพที่น้ำที่ศูนย์อนามัยสิ่งแวดล้อมเขต 4 จังหวัดราชบุรี
- นำผลการตรวจวิเคราะห์จากศูนย์อนามัยมาเป็นข้อมูลในการสรุปผลสภาพน้ำ
- เมื่อได้ข้อมูลแต่ละจุดแล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์สรุปผลรวมกันเป็นสภาพน้ำในลำคลองตำบลโพหักในช่วงฤดูแล้ง
- เปรียบเทียบข้อมูลระหว่างฤดูแล้งและฤดูฝน

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- ทีมวิจัยของชุมชน จำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิจัยครู จำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิจัยนักเรียนจำนวน 30 คน

สถานที่/เวลาที่ทำการกิจกรรม

- ลำคลองในตำบลโพหัก จำนวน 7 จุด เป็นเวลา 3 วัน

จุดสำรวจบริเวณลำคลองในตำบลโพหัก 7 จุด

จุดสำรวจที่ 1 รอยต่อตำบลโพหัก-ดอนสาส์	จุดสำรวจที่ 2 คลองรางบางบัว
จุดสำรวจที่ 3 สะพานหมู่ 3 หมู่ 4	จุดสำรวจที่ 4 คลองสามคง
จุดสำรวจที่ 5 สนามแข่งเรือ	จุดสำรวจที่ 6 คลองรางเหมือง
จุดสำรวจที่ 7 ศาลาวัดสามัคคีธรรม	

ผลการทำการกิจกรรม

- การใช้วิธีทางชีวภาพ (นักสืบสายน้ำ) สรุปได้ว่า คุณภาพน้ำอยู่ในระดับพอใช้ เนื่องจากมีสัตว์ที่ต้องการน้ำสะอาดอยู่บ้าง ทนน้ำสกปรกได้บ้างและทนน้ำสกปรกได้ดี โดยมีสัตว์ที่ทนน้ำสกปรกได้บ้างโดดเด่น คือมีจำนวนมาก ดังตาราง

สรุปผลการตรวจคุณภาพน้ำทางชีวภาพ โดยวิธีของนักสืบสายน้ำ

ชื่อสัตว์	จำนวน	ตัวบ่งชี้
ตัวอ่อนแมลงปอสี	1 ตัว	ต้องการน้ำสะอาด
ตัวอ่อนแมลงปอเข็ม	22 ตัว	
ตัวอ่อนแมลงปอเลิ่ทหางเดียว	1 ตัว	
หอยกาบ	2 ตัว	ต้องการน้ำสะอาด
หอยหมวกเจ๊ก	1 ตัว	ต้องการน้ำสะอาด
ตัวอ่อนซีปะขาวว่ายน้ำ	1 ตัว	ทนน้ำสกปรกได้บ้าง
กิ้งกือ	5289 ตัว	ทนน้ำสกปรกได้บ้าง
หอยฝาเดียวอื่นๆ	2217 ตัว	ทนน้ำสกปรกได้บ้าง
หนอนร่านน้ำจืดแดง	210 ตัว	ทนน้ำสกปรกได้ดี
ไส้เดือนน้ำเสีย	344 ตัว	ทนน้ำสกปรกได้ดี
ไส้เดือนปลอกแดง	13 ตัว	
ลูกปลา	62 ตัว	
ปู	35 ตัว	
มวนวน	374 ตัว	
ด้วงตัง	148 ตัว	
มวนกรรเชียง	210 ตัว	
จิ้งจอกน้ำ	101 ตัว	

มวนงาน	10 ตัว	
ท่อนดัดงาไหล	1 ตัว	
ปลิง	2 ตัว	
มวนแมงป่องน้ำ	13 ตัว	

- การตรวจทางกายภาพ สรุปได้ดังนี้

สรุปผลการตรวจคุณภาพน้ำทางกายภาพ

รายการ	จุดสำรวจที่							สรุปผล การสำรวจ
	1	2	3	4	5	6	7	
1.ความเร็ว ของกระแสน้ำ	เร็วพอใช้	ช้ามาก	เร็วพอใช้	ช้ามาก	ช้า	เร็วพอใช้	ช้า	ช้า
2.ฝั่งซ้าย	ไม่ดี	ไม่ดี	พอใช้ได้	ดี	ไม่ดี	พอใช้ได้	ดี	พอใช้ได้
3.ฝั่งขวา	พอใช้ได้	ดี	ดีมาก	ดี	ไม่ดี	ดี	ดีมาก	ดี
4.ลักษณะลำ น้ำ	หลาก หลายพ ระ มาณ	หลาก หลายพ ระ มาณ	หลาก หลายพ ระ มาณ	หลาก หลายพ ระ มาณ	ไม่ค่อย หลาก หลาย	หลาก หลายพ ระ มาณ	หลาก หลายดี	หลากหลาย พอประมาณ
5.พื้นที่ได้น้ำ	พอใช้	ไม่ดี	ดี	ไม่ดี	พอใช้	พอใช้	พอใช้	พอใช้
6.สำรวจขยะ	ดี	พอใช้ได้	ไม่ดี	ไม่ดี	ไม่ดี	ดี	พอใช้ได้	พอใช้ได้
7.ลักษณะน้ำ	ไม่ดี	ไม่ดี	ไม่ดี	ดีพอใช้	ไม่ดี	ดีพอใช้	ไม่ดี	ไม่ดี

อันหมายถึง ผลการสำรวจลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของน้ำในลำคลอง
ตำบลโพหักในฤดูแล้งอยู่ในระดับ ไม่ดี

- การตรวจทางเคมี จากผลการตรวจวิเคราะห์คุณภาพน้ำ จากศูนย์อนามัย
สิ่งแวดล้อมเขต 4 จังหวัดราชบุรี โดยจัดเก็บตัวอย่างน้ำส่งตรวจวิเคราะห์ 2
ครั้ง ครั้งที่ 1 ในช่วงที่ชลประทานปิดประตูกันน้ำ (เป็นน้ำนอนคลอง) และ
ครั้งที่ 2 ช่วงที่ชลประทานปล่อยน้ำ พบว่า

DO ครั้งที่ 1 อยู่ระหว่าง 1.1 – 4.0
ครั้งที่ 2 อยู่ระหว่าง 2.1 – 6.0
BOD ครั้งที่ 1 อยู่ระหว่าง 3.36 – 8.42
ครั้งที่ 2 อยู่ระหว่าง 1.74 – 6.82

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างฤดูฝนและฤดูแล้ง ได้ข้อเปรียบเทียบว่า ในช่วงที่ชลประทาน
ปิดน้ำแม้จะอยู่ในช่วงฤดูฝนค่า BOD หรือ ปริมาณออกซิเจนที่แบคทีเรียในน้ำ
ต้องการใช้ในการสลายสารอินทรีย์ที่มีอยู่ในน้ำยังคงต่ำอยู่ ในขณะที่ปริมาณ
ออกซิเจนที่ละลายในน้ำ หรือ ค่า DO จะมีมากในช่วงที่ชลประทานเปิดน้ำ ไม่ว่าจะเป็น
เป็นช่วงฤดูแล้งหรือฝน ดังตาราง

สรุปผลการตรวจค่า DO และ BOD ในช่วงฤดูฝน และ ฤดูแล้ง
ฤดูฝน

จุดสำรวจ	ช่วงชลประทานปิดน้ำ 26 มิถุนายน 2545		ช่วงชลประทานเปิดน้ำ 17 กรกฎาคม 2545	
	DO	BOD	DO	BOD
1. รอยต่อตำบลโพหัก-ดอนสาส์	1.4	>5.12	4.8	1.20
2. คลองรางบางบัว	1.2	>5.11	3.4	3.60
3. สะพานหมู่ 3 หมู่ 4	2.0	>5.96	3.8	4.15
4. คลองสามคง	4.8	>6.15	7.8	13.00
5. สนามแข่งเรือ	2.4	>5.25	3.3	2.16
6. คลองรางเหมือง	1.8	>3.50	2.9	2.09
7. ศาลาวัดสามัคคีธรรม	1.9	>5.16	1.4	2.77

ฤดูแล้ง

จุดสำรวจ	ช่วงชลประทานปิดน้ำ 16 ธันวาคม 2545		ช่วงชลประทานเปิดน้ำ 13 มกราคม 2546	
	DO	BOD	DO	BOD
1. รอยต่อตำบลโพหัก-ดอนสาส์	3.0	4.66	5.5	6.82
2. คลองรางบางบัว	4.0	8.42	6.0	1.74
3. สะพานหมู่ 3 หมู่ 4	3.0	4.36	5.4	2.15
4. คลองสามคง	2.1	4.44	2.1	5.27
5. สนามแข่งเรือ	2.9	4.56	4.9	2.38
6. คลองรางเหมือง	2.2	3.36	4.5	2.14
7. ศาลาวัดสามัคคีธรรม	1.1	3.58	3.3	1.89

ผลจากกระบวนการ

- จากการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับลำน้ำคลองโพหัก ทำให้ต้องคำนึงถึงปัจจัยหลายอย่างเพื่อทำการสำรวจ/วิจัย เช่น สภาพดินฟ้าอากาศ/ช่วงเวลาที่เหมาะสม และระยะจุดสำรวจที่จะเป็นพื้นที่ตัวแทนการวิจัย เป็นต้น จึงทำให้ทีมวิจัยเกิดการเตรียมความพร้อม มีการวางแผนการดำเนินงานวิจัยอย่างเป็นขั้นเป็นตอน และมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบกันของทีมวิจัย
- เกิดการมีส่วนร่วมระหว่างทีมวิจัย (ครู, นักเรียน) และชาวบ้านในพื้นที่วิจัย รวมทั้งทำให้ทีมวิจัยรู้จักช่องทางในการประสานความร่วมมือจากหน่วยงานองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยท้องถิ่น
- เมื่อนำข้อมูลสภาพน้ำแต่ละจุดมาต่อเชื่อมกันแล้ว จึงทำให้ทีมวิจัยฯ รับรู้ข้อมูลสภาพน้ำในช่วงฤดูแล้ง อันจะเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์เปรียบเทียบสภาพน้ำจากกิจกรรมในช่วงฤดูฝนและสามารถนำผลที่ได้ไปเป็นข้อมูลในการดำเนินการวิจัยตามแผนการขั้นต่อไป

9) ชื่อกิจกรรม **เวทีประชุมการใช้น้ำของแต่ละกลุ่มอาชีพ**

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อทราบข้อมูลการใช้และแนวทางการอนุรักษ์น้ำของแต่ละกลุ่มอาชีพ

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- ประชุม

กระบวนการทำกิจกรรม

- ประชุมที่มวิชัย
- เชิญกลุ่มอาชีพในโพหักที่เกี่ยวกับการใช้น้ำ

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- ทีมวิจัยของชุมชน จำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิจัยครู จำนวน 7 ท่าน
- ทีมวิจัยนักเรียนจำนวน 30 คน
- กลุ่มผู้ประกอบอาชีพเลี้ยงปลา เลี้ยงกุ้ง ทำนา และ ทำสวน

สถานที่/เวลาที่ทำกิจกรรม

- ห้องประชุมโรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”
- ใช้เวลาทั้งหมด 2 วัน
- คือ วันที่ 11 มีนาคม 2546 เชิญกลุ่มผู้เลี้ยงกุ้งและเลี้ยงปลา
- และ วันที่ 17 มีนาคม 2546 เชิญกลุ่มผู้ทำนาและทำสวน

ผลการศึกษาสรุปเป็นรายเวที

เวทีผู้เลี้ยงกุ้งเลี้ยงปลา

วันที่ 11 มีนาคม 2546

การเลี้ยงกุ้งในเขตตำบลโพหัก ปัจจุบันจะเลี้ยงกึ่งระบบเปิด เรียกว่า การเลี้ยงระบบใหม่ ใช้อาหารเม็ดล้วน ปล่อยุ้ง 13,000 ตัว / ไร่ ปรับค่า pH ด้วยแคลเซียมคาร์บอเนต 7- 8 เป็นการเลี้ยงกึ่งแบบอนุรักษ์การใช้น้ำ (ถ้าเลี้ยงแบบ CP จะต้องมีบ่อบำบัด แต่เกษตรกรไม่ค่อยนิยม เพราะเสียคายนื้อที่) การเลี้ยงแบบระบบใหม่ เมื่อเลี้ยงได้ ประมาณ 1-

2 เดือน จะเริ่มแยกอนุบาลต่อ 4 เดือน จับตัวเมียขาย เหลือตัวผู้ขุน ประมาณ 6 เดือน จับขาย ได้ 13-15 ตัว/กิโลกรัม ประมาณ 7 เดือน จับหมดบ่อ แล้วปล่อยน้ำลงคลอง ปริมาณการใช้ น้ำ 2,400 ลูกบาศก์เมตร/ไร่ ส่วนการเลี้ยงระบบเก่า มีอาหารสด ปล่อย ไม่ต่ำกว่า 100,000 ตัว / ไร่ ไม่มีการปรับค่า pH ปล่อยน้ำออกจากบ่อบ่อย ของเสียมีมากจากอาหาร เหลือ น้ำจะเสียมาก การเลี้ยงประมาณ 4 เดือน จะเริ่มลากกุ้ง ลากทุกเดือนจนกว่าจะหมด อยู่ ในระหว่าง 7-12 เดือน ปัจจุบันระบบเก่าเลี้ยงไม่ได้ เนื่องจากน้ำในลำคลองจะไม่ดี และของ เสียมีมาก กุ้งจากการเลี้ยงระบบเก่า ผู้บริโภคจะแยเพราะมีสารตกค้างได้จากอาหาร, ยา(ไม่มี ย.) ถ้าเลี้ยงระบบใหม่ จะปล่อยกุ้งบาง ๆ ประมาณ 12,000 - 13,000 ตัว / ไร่ จึงไม่ ต้องใช้ยา พื้นที่เลี้ยงกุ้งปัจจุบัน 20,000 ไร่ ประมาณ 400 ราย ส่วนใหญ่จะเลี้ยงระบบใหม่

ปัญหาในการเลี้ยงกุ้ง ถ้าปล่อยตัวผู้ล้วนๆ จะมีปัญหาหาตัวผู้ไม่ได้ จึงแก้ปัญหาโดย หันมาเลี้ยงกุ้งอนุบาลแล้วแยกตัวผู้ไปเลี้ยงขุนส่วนตัวเมียขายก่อน แต่ถ้าหากจะให้อยู่รอด เกษตรกรต้องแบ่งงานกันทำในกลุ่มผู้เลี้ยง โดยแบ่งเป็น 4 กลุ่มย่อย ๆ และประสานกันผลิต ร่วมกันเป็นวงจร มีกลุ่มเพาะพันธุ์ กลุ่มอนุบาล กลุ่มอนุบาลต่อเพื่อคัดตัวผู้ และกลุ่มผู้เลี้ยงตัว ผู้ชาย

สรุป การเลี้ยงกุ้งแบบระบบใหม่ จะช่วยอนุรักษ์น้ำในลำคลอง เพราะไม่ต้องปล่อย น้ำบ่อย (การเลี้ยงระบบเก่า ปล่อยน้ำทั้ง 10 เท่าของระบบใหม่)

เวทีกลุ่มผู้ทำนาทำสวน

วันที่ 17 มีนาคม 2546

กลุ่มผู้ทำนา

การทำนาในตำบลโพหัก ทำในหมู่ 2,4 และ 6 อาศัยการใช้น้ำในลำคลองเป็นหลัก การทำนาในแต่ละปี จะเริ่มท่วมนในเดือนมิถุนายน แล้วรอฝน อีกประมาณ 1 เดือน สูบน้ำ จากคลองเข้านา ในการทำนาไม่มีการปล่อยน้ำเสียลงคลอง ผลผลิตเฉลี่ยของตำบลอยู่ที่ 51 ถัง / ไร่ ถ้าต่ำกว่านี้จะขาดทุน พันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวหอมมะลิ 105 ไม่ใช้ยา การทำนาหาก จะให้ได้ผลดี ผู้แทนชาวนาบอกว่าต้องทำเองทุก

ขั้นตอน

ปัญหาของการทำนาในเขตตำบลโพหัก คือปัญหาการขายหน้าดิน ฝนไม่ตกต้องตาม ฤดูกาล แลปัญหานกพิราบที่มีมากจะกินเมล็ดข้าวที่ท่วมนไว้

ความต้องการการสนับสนุน ต้องการให้รัฐบาลสนับสนุนโรงสีข้าวขนาดเล็กประจำ ท้องถิ่น เป็นโรงสีหลวง จัดตั้งสหกรณ์การเกษตรตำบล และกลุ่มผู้ปลูกยาง

10) ชื่อกิจกรรม เวทีตรวจสอบวิเคราะห์ข้อมูล

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อนำเสนอข้อมูลของทีมวิจัย
- (2) เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่ทีมวิจัยได้ทำการศึกษา
- (3) เพื่อหาแนวทางร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์น้ำในลำคลอง

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- จัดเวทีเสวนาและระดมความคิดเห็น

กระบวนการทำกิจกรรม

- ประชุมทีมวิจัย
- เชิญกลุ่มอาชีพในโพหักที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำ ผู้นำชุมชน คนในชุมชน และพระ

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- กลุ่มอาชีพ ผู้นำ คนในชุมชน พระ ตัวแทนชลประทานและหน่วยราชการอื่นๆ
- ทีมวิจัย 44 คน

สถานที่/เวลาที่ทำกิจกรรม

- ศาลาวัดใหญ่โพหัก
- วันที่ 5 สิงหาคม 2546

ผลการทำกิจกรรม

เวทีตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล

5 สิงหาคม 2546

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเพื่อ รวบรวมข้อมูล ทาสาเหตุของปัญหา และสร้างจิตสำนึกให้กับคนในชุมชนในการอนุรักษ์น้ำในลำคลอง ในการทำวิจัยเราได้ข้อมูลเบื้องต้นของสาเหตุของน้ำเสียลูกหลานชาวโพหักมีความสามารถ กล้าแสดงออกมากขึ้น

ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากเวทีเสวนา

สมัยก่อนน้ำในลำคลองโพหัก ช่วงเข้าพรรษาน้ำจะเต็มลำคลอง ใส่สะอาด สถานการณ์ของน้ำในลำคลองโพหักขณะนี้ สามารถใช้เลี้ยงสัตว์น้ำได้ แต่ไม่ดี ไม่สามารถนำมาใช้อุปโภคและบริโภคได้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของชาวโพหัก ดังนั้นถ้าเราไม่มีงานวิจัยนี้ขึ้นมา พวกเราจะไม่ทราบสถานการณ์ของน้ำบ้านเราว่าอยู่ในขั้นวิกฤต ปัจจุบันค่าใช้จ่ายของชาวโพหักเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะค่าน้ำดื่ม ซึ่งแต่ก่อนเราไม่จำเป็นต้องซื้อน้ำดื่ม

สภาพลำคลองที่เดือดร้อน คือคลองซอย อยากให้ชลประทานปล่อยน้ำใส่น้ำเสียเนื้อที่ประมาณ 400-500 ไร่ น้ำจะเสียมากช่วง เดือนกรกฎาคม - สิงหาคม ตัวอย่างเช่น คลองรางตาเพชรเขตติดต่อตำบลโพหักกับตำบลหัวโพ อยากให้ไปช่วยดูแล

ตัวแทนของหน่วยชลประทานกล่าวเสริม คลองโพหัก เป็นเขตที่ประกาศเป็นของชลประทาน แต่คลองซอยต่างๆ เป็นหน้าที่ของตำบล และน้ำที่ไม่พอใช้ เนื่องจากน้ำต้องไหลจากที่สูงสู่ที่ต่ำ ซึ่งชลประทานได้สร้างประตูน้ำให้ 4 ประตู จุดประสงค์ เพื่อยกระดับน้ำให้สูงขึ้น ชุมชนโพหักเปลี่ยนการประกอบอาชีพจากการทำนา เป็นเลี้ยงกุ้ง จึงเปิดประตูน้ำ เพราะถ้าไม่เปิดจะทำให้น้ำเสีย แต่เมื่อเปิดประตูน้ำ ทำให้น้ำไหลไปหมด น้ำจึงไม่พอใช้ ในความจริง โพหักมีคลองมากน้ำพอใช้ แต่ชาวโพหักควรหาวิธีจัดการน้ำ

ผู้นำในท้องถิ่นต้องเป็นผู้นำและจัดการบริหาร พัฒนาลำคลอง เพราะจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น มีความสะดวกสบายมากขึ้น ทำให้คนส่วนใหญ่ละเลยน้ำในลำคลอง น้ำเสียไม่สามารถจะถ่ายเทได้ คนโพหักต้องช่วยกัน เพราะมีทรัพยากรเดียวที่เหลืออยู่

ตัวแทนเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นโพหัก เสนอโครงการพัฒนาเชื่อมโยงกิจกรรมองค์กรชุมชน โดยมีกิจกรรมกำจัดวัชพืช ลอกคลอง ร่องน้ำ ชยะ, เสริมสร้างสิ่งแวดล้อมด้วยการปลูกต้นไม้ประดับเพิ่มเติม, จัดหางบประมาณเพิ่มเติมเพื่อการอนุรักษ์ด้วยการจัดตั้งกองทุนอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นบ้านโพหัก

ข้อเสนอแนะ การแก้ปัญหาในลำคลองที่น้ำใช้ไม่ได้ ไม่เป็นห่วงที่สภาพน้ำจะเสีย เพราะมีชลประทานช่วย การอนุรักษ์น้ำในลำคลองน่าจะทำเพื่อเป็นประโยชน์กับเกษตรกร ไม่ควรจะทำให้สะอาดเพื่อโชว์ ส่วนน้ำในการบริโภคหาจากที่อื่นได้

ประโยชน์ของการวิจัยที่เปิดโอกาสให้คนโพหักได้พูดถึงเรื่องของตัวเอง ในเรื่องของน้ำดูเหมือนว่าคลองในชุมชนโพหักมีปัญหาทุกคลอง ในอดีตฝายคลองให้เทวดาดูแล ปัจจุบันชลประทานช่วยเทวดาดูแล ต่อมาชลประทานดูแลไม่ไหว พวกเราต้องช่วยดูแลน้ำของเราเองทุกคน ถ้าไม่ช่วยกันอนุรักษ์น้ำในลำคลอง คนโพหักอาจจะย้ายหนี และคนอื่นอาจจะเข้าครอบครองโพหักแทน

ผลจากกระบวนการ

- เกิดเวทีการประสานความร่วมมือ การระดมความคิดเห็น และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ระหว่าง “บวร” คือ บ้าน (ชุมชน) วัด โรงเรียน และ

หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ทำให้เห็นภาพแนวทางการปฏิบัติการแก้ไขปัญห
ที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

- เวทีการตรวจสอบดังกล่าวทำให้ข้อมูลองค์ความรู้ ภูมิปัญญา รวมทั้งประเด็น
ปัญหา ศักยภาพ เจือจาง และข้อจำกัดได้ถูกวิเคราะห์ร่วมกันอีกครั้ง เพื่อให้เห็น
เหตุ ปัจจัย อันจะนำไปสู่กระบวนการแก้ไขปัญหได้ในอนาคต

สรุป

เวทีนี้มีผู้เข้าร่วมจำนวนมาก และทราบได้ว่าคนในชุมชนตระหนักว่าน้ำในคลองเสีย
จากการที่หลายคนพยายามแสดงความคิดเห็น

11) ชื่อกิจกรรม สรุปและประมวลผล

วัตถุประสงค์

- (1) ได้ความรู้เกี่ยวกับการใช้น้ำ และแนวทางการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนและชุมชนในการอนุรักษ์น้ำในลำคลอง

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- ประชุมทีมวิจัย

กระบวนการทำกิจกรรม

- ประชุมทีมวิจัย

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- ทีมวิจัย 44 คน

สถานที่/เวลาที่ทำกิจกรรม

- ห้องประชุมโรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”

ผลการทำกิจกรรม

รายงานฉบับสมบูรณ์

ผลจากกระบวนการ

- ทีมวิจัยเกิดทักษะในด้านการสรุป วิเคราะห์ และการประมวลผลข้อมูลในการถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้รับรู้และเข้าใจผ่านการเรียบเรียงเป็นเอกสารรายงานฉบับสมบูรณ์
- ทีมวิจัย (ครู นักเรียน ชาวบ้าน) ได้แลกเปลี่ยนทัศนคติ วิธีการ และแนวทางการถ่ายทอดข้อมูลองค์ความรู้ผ่านตัวหนังสือที่เป็นงานเขียนเชิงวิชาการและผสมผสานกับภาษาชาวบ้านที่พยายามถ่ายทอดให้เข้าใจได้ไม่ยากจนเกินไป

12) ชื่อกิจกรรม จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์นำเสนอต่อ สกว.สำนักงานภาค

วิธีการดำเนินกิจกรรม

- ประชุมทีมวิจัย ระดมความคิดเห็น บันทึกและเรียบเรียงเนื้อหาตามรายกิจกรรม

กระบวนการทำกิจกรรม

- ประชุมทีมวิจัย ระดมความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วม แบ่งบทบาทหน้าที่โดยมีผู้ดำเนินเวที ผู้บันทึกและเรียบเรียงเนื้อหาตามรายกิจกรรม

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

- ทีมวิจัย

สถานที่/เวลาที่ทำกิจกรรม

- ห้องประชุมโรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์” และที่อื่นๆ ตามสะดวกในการใช้เครื่องมือในการจัดทำรายงาน

ผลการทำกิจกรรม

รายงานฉบับสมบูรณ์

ผลจากกระบวนการ

- ทีมวิจัยเกิดทักษะในการจัดทำสรุปวิเคราะห์ผลการจัดทำกิจกรรมการวิจัย และสามารถลำดับข้อมูล และจัดเรียงให้เป็นระบบ เพื่อดำเนินทอดให้ผู้อ่านได้เข้าใจและเห็นถึงขั้นตอนและกระบวนการทำงานเป็นลำดับโดยง่าย
- แม้ว่าทีมวิจัยจะมีปัญหาด้านการเขียนงานอยู่บ้าง แต่ก็มีกระบวนการระดมความคิดเห็นร่วมกัน จึงทำให้เกิดแนวทางการเขียนงานที่ผสมผสานระหว่างความเป็นวิชาการ ภาษาชาวบ้าน และความคิดสร้างสรรค์จากเด็กนักเรียน ทำให้รายงานฉบับสมบูรณ์สำเร็จบรรลุตามวัตถุประสงค์ในที่สุด

สรุป

แม้ว่ารายงานฉบับสมบูรณ์จะสำเร็จลงได้นั้น แต่กระบวนการที่ได้มานับว่าเกิดปัญหาอย่างมาก โดยเฉพาะความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบการเขียนรายงาน การใช้ภาษา การ

ลำดับเนื้อหา ซึ่งไม่ว่าจะเป็นนักวิจัยที่เป็นชาวบ้าน นักวิจัยที่เป็นนักพัฒนา นักวิจัยที่เป็นนักวิชาการ/ครู-อาจารย์ และนักเรียน ล้วนเขียนไม่ออกบอกไม่ถูก เพราะเป็นงานวิจัยรูปแบบใหม่ ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการดำเนินการเขียน/เรียบเรียงค่อนข้างมาก โครงการฯ จึงได้มีการขอย้ายระยะเวลาในการปรับแก้ตามข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะของทาง สกว.สำนักงานภาค ซึ่งท้ายที่สุดที่วิจัยเห็นว่าทางออกของการเขียนรายงานที่ดีน่าจะเป็นการเขียนตามข้อมูลที่เกิดขึ้นจริง ส่วนรูปแบบนั้นก็แล้วแต่ว่าจะนำเสนอแบบไหน โดยให้เห็นภาพในสิ่งที่ได้ทำไปทั้งหมด และชี้ให้เห็นว่าข้อมูลที่ได้นั้นตอบโจทย์วิจัยได้มากน้อยเพียงใด อย่างไร ด้วยแนวความคิดดังกล่าวที่วิจัยจึงได้จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์บรรลุผลสำเร็จได้ในที่สุด

4.2 ผลจากการดำเนินงานวิจัยในภาพรวม

ส่วนใหญ่สามารถเป็นไปตามแผนงานและวัตถุประสงค์ของงานแต่เนื่องจากได้ทราบข้อเท็จจริงจากเวทีตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล ว่านอกเหนือสาเหตุด้านอื่นๆ แล้ว การปล่อยน้ำของชลประทานเป็นตัวแปรสำคัญที่มีผลต่อระดับของคุณภาพน้ำ จึงได้ขอปรับกิจกรรมในแผนการทำงาน ดังนี้

- 1) สำรวจสภาพน้ำ ในช่วงฤดูแล้ง แบ่งเป็นตรวจ 2 ครั้ง
 - ช่วงชลประทานปิดน้ำ
 - ช่วงชลประทานปล่อยน้ำ
- 2) เพิ่ม กิจกรรมจัดเวทีตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล เพิ่มอีก 1 ช่วง หลังจากสำรวจสภาพน้ำ เพื่อรายงานผลการสำรวจสภาพน้ำ ให้ผู้เข้าร่วมในเวทีตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหาน้ำเสียและอนุรักษ์น้ำในลำคลองตำบลโพหัก

ที่วิจัยได้ขอขยายเวลา เพื่อให้สอดคล้องกับระยะเวลาของการปิดและปล่อยน้ำของชลประทาน ดังแผนที่เสนอข้างต้นและต้องปรับกิจกรรมอื่นๆ เพื่อให้เกิดความสอดคล้อง เช่น ต้องสรุปผล 2 ครั้งเนื่องจาก มีการปรับแผนในกิจกรรมที่ 6 ซึ่งถือเป็นการสรุปภาพรวมในแผนเดิม แต่เมื่อต้องขยายเวลาและเพิ่มกิจกรรม กิจกรรมที่ 6 จึงถือเป็นการสรุปกิจกรรมในช่วงที่ 1

นอกจากนี้ จากกิจกรรมที่ 6 ที่ประชุมมีความต้องการทราบลักษณะการใช้้ำของแต่ละอาชีพตั้งแต่เดิมระบุไว้ในแผนปฏิบัติการ แต่ไม่สามารถปฏิบัติตามแผนได้ตามกิจกรรมนั้นๆ จึงต้องขยายมาจัดตากหากในช่วงที่สองของการดำเนินงาน

- 3) การวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยมีผลต่อชุมชนและชาวบ้าน ในการจะได้ใช้กระบวนการวิจัยในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเอง แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้มีระบบ

ที่เน้นการมีส่วนร่วม ในการลงปฏิบัติในชุมชนในบางพื้นที่จะมีปัญหาเนื่องจากต้องไปเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทำให้มีปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการวิจัย

4) การมีส่วนร่วมของทีมวิจัยและชาวบ้านยังไม่เต็มที่เท่าที่ควร เพราะมีปัญหาในเรื่องของเวลา ระยะทาง ภาระงาน และการประกอบอาชีพ

5) การตรวจสอบภาพน้ำทางชีวภาพ(วิธีของนักสืบสายน้ำ) ทางกายภาพ และทางเคมี ได้ผลไม่แตกต่างกัน แต่การใช้ทั้งสามวิธีนั้นเป็นการยืนยันผลการศึกษา นอกจากนี้ยังจะทำให้ นักเรียนได้ประสบการณ์ในการตรวจวัดคุณภาพน้ำหลาย ๆ วิธี แต่อย่างไรก็ดี วิธีการของนักสืบสายน้ำจะสามารถอธิบายกับชุมชนได้ง่ายกว่า ทางเคมีที่ต้องมีความรู้ทางด้านหลักเกณฑ์การวัดค่าอยู่ก่อน แต่ถ้าหากได้ศึกษาก็สามารถเข้าใจได้โดยไม่ยาก

4.3 ผลกระทบทั้งเชิงบวกและเชิงลบจากการดำเนินงานวิจัย

1) ผลกระทบเชิงบวก

(1) ทีมวิจัยของโรงเรียน

1. มีความรู้เรื่องงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เน้นการมีส่วนร่วม เป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำหลักการวิจัยมาทำการศึกษาวิจัย เพื่อที่จะได้ใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

2. ได้เรียนรู้เทคนิควิธีการการศึกษาคุณภาพของน้ำในลำคลอง ทั้งทางวิธีการทางกายภาพ ทางชีวภาพ และทางเคมี รวมถึงการใช้วิธีของนักสืบสายน้ำในการเฝ้าระวังคุณภาพของลำน้ำ ซึ่งดำเนินการได้ง่าย โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง ๆ

3. ทีมวิจัยของโรงเรียนที่ประกอบด้วยครูและนักเรียน ได้ศึกษาในเรื่องของสิ่งแวดล้อมในสภาพจริงลงมือปฏิบัติจริงซึ่งสอดคล้องกับการปฏิรูปการศึกษา และผลที่ได้จากการศึกษาสามารถใช้เป็นข้อมูลไปพัฒนาท้องถิ่นของนักเรียนเอง

4. โรงเรียนและชุมชนมีการใกล้ชิดกันมากขึ้น เนื่องจากได้มีโอกาสพูดคุย ทำการศึกษาในเรื่องสภาพของน้ำ ร่วมกันหาสาเหตุ และวิธีการแก้ไขสภาพของน้ำร่วมกัน

(2) ทีมวิจัยชุมชน

1. ได้เรียนรู้ลักษณะงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งเกิดจากการมองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน และร่วมกันศึกษาและนำผลที่ได้จากการศึกษาไปพัฒนาชุมชนของตนเอง

2. ได้เรียนรู้เทคนิควิธีการศึกษาคุณภาพน้ำในลำคลอง และสามารถมีความรู้ในการเฝ้าระวังคุณภาพของน้ำในลำคลองด้วยตนเอง และสามารถถ่ายทอดความรู้ให้ชาวบ้านในชุมชนต่อไปได้

3. ตระหนักถึงปัญหาของสภาพน้ำในลำคลอง และร่วมกันแก้ไข

(3) ชาวบ้าน

1. ตระหนักและเห็นความสำคัญในปัญหาของสภาพน้ำในลำคลอง และร่วมมือกันแก้ไข

2. เกิดความรู้สึกรักและหวงแหนลำคลอง ต้องการให้มีสภาพน้ำในลำคลองกลับคืนมาเหมือนในอดีต

(4) ชุมชน

1. ชุมชนเริ่มมีการตื่นตัวและเห็นคุณค่าของลำคลอง มีแนวคิดและปรับตัวเองบางกรณีที่จะรักษาสภาพแวดล้อมของลำคลองให้ดียิ่งขึ้น

2. ชุมชนเกิดการตื่นตัวในปัญหาน้ำเสีย และมีผลกระทบต่อการประกอบอาชีพ

3. ชุมชนเกิดความตระหนักและอยากมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาน้ำเสีย

4. เกิดการประสานงานกับหน่วยงานและองค์กรต่างๆ เช่น เทศบาล ชลประทาน เกษตรอำเภอ หน่วยงานสาธารณสุข ศูนย์อนามัยสิ่งแวดล้อมเขต 4 และกลุ่มต่างๆ ของชาวบ้าน ทำให้ได้ร่วมในกระบวนการเรียนรู้

2) ผลกระทบในเชิงลบ

โครงการไม่ก่อให้เกิดผลในเชิงลบใดๆ ต่อบุคคลและชุมชน

4.4 สรุปผลการดำเนินงานกิจกรรม

จากการดำเนินงานสามารถสรุปผลการดำเนินงานตามรายวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับน้ำในลำคลองโพหักตำบลโพหักในมิติการเปลี่ยนแปลงจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งในด้านคุณภาพน้ำ ความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพกับการใช้น้ำและภูมิปัญญาของชุมชนในการใช้น้ำ รวมทั้งศึกษาสภาพน้ำในปัจจุบันกับผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

ผลที่ได้เป็นดังนี้

1) ด้านคุณภาพน้ำ

คุณภาพน้ำทางกายภาพและชีวภาพในอดีต

ในสมัยก่อนน้ำในลำคลองโพหักยังใสสะอาดสามารถใช้ได้ทั้งการอุปโภคและบริโภค มีสัตว์น้ำมากพอให้คนในชุมชนจับมาเป็นอาหาร เช่น ปลาหมอ ปลากด ปลาทราย ปลาสร้อย ปลาชะโด มีพืชน้ำมากมายที่สามารถกินได้ เช่น บัวสาย ผักบุ้ง ผักกระเฉด โสน นับเป็นแหล่งอาหารอันอุดม นอกจากนี้ยังใช้คลองในการสัญจรไปมาหาสู่กันเนื่องจากคลองเชื่อมต่อได้ถึงอำเภอดำเนินสะดวก โพธาราม และจังหวัดนครปฐม คลองโพหักจึงมีคุณภาพการอย่างสูงแก่ชุมชนที่นี่

คุณภาพน้ำทางกายภาพและชีวภาพในปัจจุบัน

สภาพและคุณภาพน้ำในปัจจุบันแตกต่างจากอดีตโดยสิ้นเชิง ด้วยมีสีเขียวคล้ำ มีกลิ่นเหม็น และมีขยะ จนบางครั้งไม่สามารถนำไปใช้ได้ ประกอบกับชุมชนเริ่มมีน้ำประปาใช้ทำให้เห็นความสำคัญของคลองน้อยลง ปล่อยปละละเลย ไม่มีการดูแลน้ำในคลอง น้ำจึงเริ่มมีสภาพแย่ลง ซึ่งสรุปสาเหตุได้ว่า

- สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป มีบ้านเรือนมากขึ้นและประชากรก็มากขึ้น
- อาชีพที่ปรับเปลี่ยนไป เช่น ทำเกษตร เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงหมู เป็นต้น มีการใช้สารเคมีเข้าร่วมด้วย และปล่อยน้ำเสียจากกิจกรรมลงสู่ลำคลอง
- มีการทิ้งน้ำเสียและขยะสิ่งปฏิกูลต่างๆ จากครัวเรือนลงสู่ลำคลอง

เมื่อสภาพน้ำในลำคลองเปลี่ยนไปในทางที่แย่ลง ก็ส่งผลกระทบต่อชุมชนเนื่องจากมีกลิ่นเหม็น ไม่สามารถลงเล่นได้ กิจกรรมประเพณีเกี่ยวข้องกับน้ำที่เคยเฟื่องฟูถูกลดการให้ความสนใจจากทั้งคนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง ที่สำคัญคือไม่สามารถนำมาใช้กับอาชีพของตนได้ เช่น รดน้ำพืชผัก ทำนาทุ่ง เป็นต้น จึงถึงจุดหักเหให้คนหันกลับมาสนใจน้ำในคลอง และเกิดความอยากให้น้ำกลับมาเป็นเหมือนเดิม

2) ความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพกับการใช้น้ำและภูมิปัญญาของชุมชนในการใช้น้ำ

ด้านเศรษฐกิจชุมชน

(1) การเลี้ยงสัตว์น้ำ

การเลี้ยงปลา มีทั้งการเลี้ยงเพื่อบริโภคเองและจำหน่าย เช่น ปลาช่อน ปลาดู ปลาตะเพียน ปลาสร้อย และปลาสวยงาม เป็นต้น ขณะนี้ชุมชนโพหักใช้เนื้อที่ในการเลี้ยงปลาประมาณ 4,000 ไร่

การเลี้ยงกุ้งก้ามกราม เริ่มมีการเลี้ยงกันมากขึ้นเนื่องจากสามารถให้รายได้สูง แต่ผู้เลี้ยงมักประสบปัญหาทางด้านการลงทุน เนื่องจากต้องใช้ต้นทุนสูงและต้องการการเอาใจใส่ในการเลี้ยงดูเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องราคากุ้งอยู่มาก อย่างไรก็ตามชุมชนโพหักใช้เนื้อที่ 20,000 ไร่ เพื่อการเลี้ยงกุ้งในปัจจุบัน

การเลี้ยงกุ้งในเขตตำบลโพหัก ปัจจุบันจะเลี้ยงกึ่งระบบเปิด เรียกว่า การเลี้ยงระบบใหม่ ใช้อาหารเม็ดล้วน ปล่อกุ้ง 13,000 ตัว / ไร่ ปรับค่า pH ด้วยแคลเซียมคาร์บอเนต 7- 8 เป็นการเลี้ยงกึ่งแบบอนุรักษ์การใช้น้ำ (ถ้าเลี้ยงแบบ CP จะต้องมีบ่อบำบัด แต่เกษตรกรไม่ค่อยนิยม เพราะเสียตายนั่นเอง) การเลี้ยงแบบระบบใหม่ เมื่อเลี้ยงได้ ประมาณ 1- 2 เดือน จะเริ่มแยกอนุบาลต่อ 4 เดือน จับตัวเมียขาย เหลือตัวผู้ขุน ประมาณ 6 เดือน จับขายได้ 13-15 ตัว/กิโลกรัม ประมาณ 7 เดือน จับหมดบ่อ แล้วปล่อยน้ำลงคลอง ปริมาณการใช้น้ำ 2,400 ลูกบาศก์เมตร/ ไร่ ส่วนการเลี้ยงระบบเก่า มีอาหารสด ปล่อกุ้ง ไม่ต่ำกว่า 100,000 ตัว / ไร่ ไม่มีการปรับค่า pH ปล่อกุ้งออกจากบ่อบ่อย ของเสียมีมากจากอาหารเหลือ น้ำจะเสียมาก การเลี้ยงประมาณ 4 เดือน จะเริ่มลากกุ้ง ลากทุกเดือนจนกว่าจะหมด อยู่ระหว่าง 7-12 เดือน ปัจจุบันระบบเก่าเลี้ยงไม่ได้ เนื่องจากน้ำในลำคลองจะไม่ดี และของเสียมีมาก กุ้งจากการเลี้ยงระบบเก่า ผู้บริโภคจะแย่นเพราะมีสารตกค้างได้จากอาหาร, ยา(ไม่มีขาย) ถ้าเลี้ยงระบบใหม่ จะปล่อกุ้งบาง ๆ ประมาณ 12,000 - 13,000 ตัว / ไร่ จึงไม่ต้องใช้ยา พื้นที่เลี้ยงกุ้งปัจจุบัน 20,000 ไร่ ประมาณ 400 ราย ส่วนใหญ่จะเลี้ยงระบบใหม่

ปัญหาในการเลี้ยงกุ้ง ถ้าปล่อยตัวผู้ล้วนๆ จะมีปัญหาหาตัวผู้ไม่ได้ จึงแก้ปัญหาโดยหันมาเลี้ยงกุ้งอนุบาลแล้วแยกตัวผู้ไปเลี้ยงขุนส่วนตัวเมียขายก่อน แต่ถ้าหากจะให้อยู่รอดเกษตรกรต้องแบ่งงานกันทำในกลุ่มผู้เลี้ยง โดยแบ่งเป็น 4 กลุ่มย่อย ๆ และประสานกันผลิตร่วมกันเป็นวงจร มีกลุ่มเพาะพันธุ์ กลุ่มอนุบาล กลุ่มอนุบาลต่อเพื่อคัดตัวผู้ และกลุ่มผู้เลี้ยงตัวผู้ขาย

สรุป การเลี้ยงกุ้งแบบระบบใหม่ จะช่วยอนุรักษ์น้ำในลำคลอง เพราะไม่ต้องปล่อยน้ำบ่อ (การเลี้ยงระบบเก่า ปล่อยน้ำทิ้ง 10 เท่าของระบบใหม่)

(2) กลุ่มผู้ทำนา

การทำนาในตำบลโพหัก ทำในหมู่ 2, 4 และ 6 อาศัยการใช้น้ำในลำคลองเป็นหลัก การทำนาในแต่ละปี จะเริ่มหว่านในเดือนมิถุนายน แล้วรอฝน อีกประมาณ 1 เดือน ฝนน้ำจากคลองเขานา ในการทำนาไม่มีการปล่อยน้ำเสียลงคลอง ผลผลิตเฉลี่ยของตำบลอยู่ที่ 51 ถัง / ไร่ ถ้าต่ำกว่านี้จะขาดทุน พันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวหอมมะลิ 105 ไม่ใช่น้ำ การทำนาหากจะให้ได้ดี ผู้แทนชาวนาบอกว่าต้องทำเองทุกขั้นตอน

ปัญหาของการทำนาในเขตตำบลโพหัก คือปัญหาการขาดน้ำดิน ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล แลปัญหานกฟิราบที่มีมากจะกินเมล็ดข้าวที่หว่านไว้

ความต้องการการสนับสนุน ต้องการให้รัฐบาลสนับสนุนโรงสีข้าวขนาดเล็กประจำท้องถิ่น เป็นโรงสีหลวง จัดตั้งสหกรณ์การเกษตรตำบล และกลุ่มผู้ปลูก

(3) กลุ่มผู้ทำสวน

ในเขตตำบลโพหักส่วนใหญ่ มีการทำสวนในหมู่ 5 , 10 และ 11 เขาที่ผู้อื่นทำ เป็นสวนแบบผสมผสาน แบบมีร่องน้ำ ปลูกมะนาว มะม่วง ละมุด ส้มโอ กล้วย และผักพวกแตงกวา พริก ถั่ว โดยจะเก็บผลผลิตขายได้ตลอด ร่องน้ำในสวนปล่อยปลานิล ปลาตะเพียน มีสวนที่สามารถเป็นตัวอย่างได้ คือสวนของคุณสมัย เพชรลือ การใช้น้ำ จะสูบน้ำจากคลองเขาร่องน้ำในสวนวันเว้นวัน ครั้งละครึ่งวัน โดยไม่มีการปล่อยน้ำลงคลอง

ด้านการนันทนาการ

การละเล่นและกีฬาพื้นบ้านของชาวโพหักที่มีความสัมพันธ์กับน้ำ

เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นตั้งแต่ในอดีต เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินของคนในชุมชน เป็นการส่งเสริมความสามัคคีและเป็นการเสริมสร้างสุขภาพพลานามัยของประชาชน ในชุมชนโพหักมีการละเล่นพื้นบ้านที่เล่นในเทศกาลต่างๆ ในฤดูเกี่ยวข้าว นวดข้าว ตรุษสงกรานต์ และออกพรรษา เป็นต้น เช่น การละเล่นพื้นบ้าน เพลงเกี่ยวข้าว เพลงพวงมาลัย เพลงเรือ เป็นต้น

(1) กีฬาพื้นบ้าน เพื่อการออกกำลังกายและการพักผ่อน ได้แก่ การแข่งเรือ

การแข่งเรือของชาวโพหักเกิดจากสภาพพื้นที่ของชุมชนเป็นพื้นที่ราบน้ำท่วมถึง จนมีคำกล่าวว่า เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง เดือนสิบสองน้ำทรง เดือนอ้ายน้ำลง เดือนยี่น้ำแห้ง ในเทศกาลออกพรรษาเป็นช่วงที่มีน้ำเต็มคลอง นอง บึง และเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการประกอบอาชีพเนื่องจากเป็นของการรอคอยการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากการทำนา หนุมๆ ชาวโพหักจึงใช้ช่วงเวลานี้ฝึกซ้อมพายเรือเพื่อเข้าแข่งขันในวันทอดกฐินของวัดใหญ่โพหัก ที่ถือปฏิบัติสืบมาตรงกับวันแรม 7 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี (ปัจจุบันเลื่อนไปให้ตรงกับวันเสาร์หรือวันอาทิตย์) มีการแต่งเพลงเรือตลอดจนจัดเตรียมอุปกรณ์ดนตรี เช่น ฉิ่ง ฉาบ และกลอง เป็นต้น เทศกาลกฐินจึงเป็นช่วงเวลาแห่งความสนุกสนานและการรอคอยของชาวโพหักนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

(2) ประเพณีการแข่งขันเรือยาวของชาวโพหัก

ในเดือนเช้าของวันทอดกฐิน เรือทุกลำที่จะเข้าแข่งขันจะทำพิธีบวงสรวงแม่ย่านางเรือ โดยการตกแต่งเรือให้สวยงาม ผูกผ้าแพรเชือกไม้หลากสี มีการจัดบายศรีปากชาม ข้าวปากหม้อ ไข่ขวัญ กล้วยน้ำว่าสุก มะพร้าวอ่อน ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ดอกไม้ธูปเทียน แป้งหอมน้ำมันหอม และประทัด เป็นต้น

จากนั้น หนุ่มๆ จะช่วยกันตกแต่งเรือให้สวยงาม สำหรับให้สาว ๆ ใช้พายในการขุดเรือพระและเรือองค์กฐิน สำหรับสถานที่ในการแข่งขันเรื่อนั้นจะใช้บริเวณคลองโพหัก โดยเริ่มต้นจากหมู่ที่ 2 ตำบลโพหัก ไปสิ้นสุดที่หน้าโรงเรียนชุมชนวัดใหญ่โพหัก นอกจากนี้ยังมีการประกวดตกแต่งเรือประเภทต่างๆ และแข่งกีฬาทางน้ำอีกมากมายเพื่อความสนุกสนานอีกด้วย

ปัจจุบัน การแข่งขันเรือยาวนอกจากจะมีเรือของชาวโพหักแล้วยังมีเรือจากต่างอำเภอและจังหวัดที่มีชื่อเสียงเข้าร่วมด้วย เช่น เรือศรีโพธิ์ชัย เรือเทพศรทอง เรือระฆังทอง เรือวีรารณ เรือจามเทวี และเรือขวัญใจ เป็นต้น และในปี พ.ศ.2543 ชาวโพหักได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์พระราชทานถ้วยรางวัลของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เป็นถ้วยรางวัลชนะเลิศในการแข่งขันเรือยาวของชาวโพหัก

ด้านภูมิปัญญาชุมชน

การจับสัตว์น้ำของชาวโพหัก

วิถีชีวิตของชาวโพหักผูกพันกับการทำนา ทำไร่ และจับสัตว์น้ำ เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบที่น้ำสามารถท่วมถึงและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำ ทำให้การจับสัตว์น้ำเป็นของคู่กับคนโพหัก เห็นได้จากจะมีอุปกรณ์ดักจับสัตว์น้ำอยู่แทบทุกครัวเรือน และที่รู้จักกันเป็นอย่างดี คือ เบ็ด

เบ็ด คือเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่งที่ใช้เหยื่อล่อให้ปลามากิน และเมื่อปลามากินเหยื่อก็จะติดตะขอเล็กๆ นั้นด้วย เรียก ติดเบ็ด ซึ่งเบ็ดมีหลายชนิดและหลายประเภทตามชนิดและขนาดของปลา ในชุมชนโพหักมีชนิดเบ็ดที่ใช้คู่กัน 4 ประเภท คือ

1.เบ็ดล่อ แบ่งเป็น 2 ชนิด ได้แก่

1.1 เบ็ดที่ใช้ลูกเหยื่อเป็นเหยื่อล่อ ปลาที่จับได้คือปลาช่อน

1.2 เบ็ดล่อที่ใช้ลูกปลาเป็นเหยื่อ ปลาที่จับได้มีทั้งปลาช่อน ปลาชะโด ปลากระสง ปลาแลงกู่ เป็นต้น

2.เบ็ดตกปลา แบ่งเป็น 4 ชนิด ดังนี้

2.1 เบ็ดสำหรับตกปลาผิวน้ำ โดยทั่วไปเรียก เบ็ดเข็ม ปลาที่ได้คือ ปลาแก้มช้ำ ปลาแปบ ปลาสร้อย ปลากระทะ ปลากระหมัง

- 2.2 เบ็ดสำหรับตกปลาในน้ำระดับลึกปานกลาง ปลาที่ได้คือปลาหมอกลม ปลาแขยง
- 2.3 เบ็ดสำหรับตกปลาน้ำลึก เช่น ปลาช่อน ปลาทราย ปลานิล ปลาหมอตากลับ เป็นต้น
- 2.4 เบ็ดชนิดคันเดียวแต่ใช้เบ็ดหลายตัว ปลาที่ได้คือ ปลาตกคัง ปลาแขยง ปลาตุก เป็นต้น
- 3.เบ็ดปัก แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ
 - 3.1 เบ็ดสำหรับปลาตัวใหญ่ เช่น ปลาช่อน
 - 3.2 เบ็ดสำหรับตกปลาหลายตัวจึงมีหลายเบ็ดในคันเดียว ซึ่งปลาที่ได้คือ ปลาตะเพียน ปลากะแห ปลาแก้มช้ำ และปลากะหมิง
- 4.เบ็ดราว เป็นเบ็ดที่ใช้การชิงราวเบ็ดขวางทางน้ำ ปลาที่มักได้คือ ปลาตุก ปลาหมอก ปลากด ปลาเค้า ปลาเนื้ออ่อน ปลาแขยง เป็นต้น

การจับปลาอ้าว

ถ้าพูดถึงชุมชนโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี ในสมัยก่อนการหาปลาเป็นอาชีพหนึ่งของชุมชน เริ่มจากคำกล่าวที่ว่า “น้ำมาปลากินมด น้ำลตมดกินปลา” ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากที่ประชาชนในตำบลเสร็จขั้นตอนการหว่านข้าวเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ต้นข้าวเริ่มโตสูงขึ้นประมาณ 30 - 50 เซนติเมตร (ในนาสุ่มอาจสูงกว่านี้) ซึ่งอยู่ในช่วงประมาณเดือนมิถุนายน - กรกฎาคม น้ำจะเริ่มหลาก (น้ำมาท่วมทุ่ง) สิ่งที่มาพร้อมกับน้ำคือ ปลา หลายหลายชนิด เช่น ปลาแก้มช้ำ ปลากด ปลาตุก ปลาสร้อย ปลานิล ปลากลาย ปลาหมอกลม ปลาหมอตากลับ และช่วงนี้เป็นช่วงที่ปลาจับคู่เตรียมวางไข่

ปลาอ้าวก็เป็นปลาชนิดหนึ่งที่มากับน้ำในช่วงฤดูนี้ และมาวางไข่ที่นี้ด้วย ปลาอ้าวเป็นปลาที่ชอบกินมดกินแมลง หรือสัตว์น้ำเล็กๆ ดังนั้นการที่ปลาอ้าวเติบโตในนาข้าวซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งอาหารจะทำให้มันโตเร็ว และกลายเป็นอาหารอันโอชะของคนในชุมชน การจับปลาอ้าวมีด้วยกันหลายวิธี เช่น ใช้เบ็ดตก โดยมีแมลง ดักแตน ปูนึ่งเป็นเหยื่อล่อ แต่ถ้าหาเบ็ดไม่ได้ก็จะใช้ยาเส้นผสมกับปูนึ่ง ปั้นเป็นก้อนเล็กๆ โยนลงไป ปลาอ้าวจอมตะกละซึ่งคอยจ้องเหยื่ออยู่แล้วจะกระโดดจับทันที ผลก็คือเมายาสูบ (ยาเส้น) เราก็ใช้มือจับได้ทันที อีกวิธีหนึ่งคือการใช้เคียวเกี่ยวข้าวพื้น เมื่อต้นข้าวโตได้ระยะหนึ่งชาวบ้านจะเกี่ยวใบข้าวที่ยาวมาก ๆ ออกบ้างเพื่อต้นข้าวจะได้ส่งอาหารสู่รวงได้เต็มที่ และภายใต้ใบข้าวที่โค้งงออยู่พื้นน้ำก็เป็นพื้นที่ที่ปลาอ้าวมาตกรอ ดังที่กล่าวมาแล้วเบื้องต้นว่าปลาอ้าวชอบกินมด ซึ่งมดก็ชอบเดินบนใบข้าว และบางครั้งก็เผลอหล่นน้ำ ปลาอ้าวที่รอท่าอยู่ก็จะไม่พลาดการซุบเหยื่อที่เผลอเรานั้นเป็นอาหาร มดที่ปลาอ้าวชอบมากคือมดส้ม หรือมดแดงที่เราเห็นกันโดยทั่วไป จากนั้นสัปดาห์ถัดมา นำไปสู่อีกกลเม็ดหนึ่งในการจับปลาอ้าว โดยนักหาปลาอ้าวจะใช้ลอบยื่นตาห่าง 1 เซนติเมตร

ปักหัวลงน้ำ ให้อุ้งมืออยู่สูงจากผิวน้ำประมาณ 10-15 เซนติเมตร ปักหลัก 3 หลักผูกเชือกให้แน่น แล้วฉีกรังมดแดง ีบบางบนอุ้งมือ มดแดงจะแตกอ้อด้วยความตกใจพวกมันจะเดินไปมาหาทางรอดบริเวณอุ้งมือนั้น เพียงเวลาไม่ถึง 10 นาที ปลาอ้าวก็จะมาป่วนเบียดบริเวณรอบๆ อุ้งมือไปหมด เมื่อมดแดงเห็นดังนั้นมันก็จะรีบหนีเข้าที่กำบังที่คิดว่าปลอดภัยที่สุด นั่นคือรังที่แม่จะฉีกขาดแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่พ้นความพยายามของปลาอ้าว ที่จะหาทางเข้าเพื่อไปกินเหล่านมดนั้น และอุ้งมือก็มีทางเข้าที่เรียกว่า งาอุ้งมือ มันเรียงแถวเข้าไปกินมดแดงจนหมดรัง (เวลาตั้งแต่ 8.00 - 12.00 น.) อุ้งมือสำราญแล้วแต่ก็ยังคงอยู่ในนั้น เพราะมันหาทางออกไม่ได้ ตกเที่ยงวันเจ้าช่งอุ้งมือก็จะมาอุ้งมือไป ปลาอ้าวเหล่านี้ก็กลายเป็นอาหารมือเย็นของวันนั้น หากเหลือก็จะย่างตากแดด หรือหมักเกลือเก็บไว้กินในวันต่อๆ ไป เหล่านี้เป็นกรรมวิธีจับปลาอ้าวในสมัยก่อนซึ่งมีอาศัยอยู่มาก แต่ปัจจุบันคนรุ่นหลังไม่รู้จักวิธีการเหล่านี้แล้ว ไม่รู้จักแม้กระทั่งปลาอ้าว เพราะปลาอ้าวคงเหลือแต่ในรูปเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนโพหักเปลี่ยนแปลงไป น้ำในลำคลองเริ่มมีปัญหา ปลาอ้าวจึงต้องอพยพไปหาที่อยู่ใหม่ และไม่มีปลาอ้าวเหลืออยู่ในโพหักอีกเช่นในอดีต

การจับปลาช่อน

น้ำมาปลาหลากหลายชนิด ดังนั้นตำบลโพหักในสมัยก่อนจึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลานานาชนิด ในวัฏจักรของสิ่งมีชีวิต ก็เกิดขึ้น คือ ปลาใหญ่กินปลาเล็ก ในกระบวนการนี้มีปลาช่อนที่เป็นปลาขนาดใหญ่กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร ก็ได้วันโตขึ้น เพราะมีปลาเล็กจำนวนมาก คนในชุมชนโพหักเริ่มออกหาปลาช่อนมาเป็นอาหาร ในอันดับแรก อุปกรณ์ที่ใช้ในการจับปลาช่อนคือ เบ็ดลาว, เบ็ดปัก, เบ็ดล่อ โดยใช้เหยื่อล่อปลาเล็ก ๆ เกี้ยวเบ็ด เป็นตัวล่อ อีกวิธีหนึ่งซึ่งเป็นวิธีที่น่าสนใจมากของคนโบราณ คือ ใช้ ขูดคักปลา ขูดมีลักษณะเหมือนตะกร้อจับหมู ใช้หลายจักเป็นเส้นเล็กนำมาสานตาคล้ายชะลอม แต่สานให้มีลักษณะเหมือนขูดจับหมู จากกันขูดตาเล็กไปจนถึงปากตาจะใหญ่ขึ้นขนาด 10 - 15 ซม. เนื่องจากปลาช่อนในสมัยก่อนในธรรมชาติตัวใหญ่ขนาดตัวละ 1 - 1 1/2 กิโลกรัม นำไปวาง (ดัก) ผูกกับหลักสองหลักปักให้แน่น บนหลังคันนาที่น้ำท่วมขังตลอดเวลา สกัดด้วยหญ้าปักเรียงรายขวางไปตามคันนา ในสมัยโบราณจะมีคำล้อเล่นระหว่างปลาช่อนกับขูดคักปลาวัว (ปลาช่อนหัว) “ไอ้ดาห่างๆ กูจะขอทางไปที” (ขูดคักปลารับ) “ไอ้ปลาตาบอดมึงรอรอดเข้ามาดูที” เมื่อปลาช่อนเข้าไปจะถอยหลังไม่เป็นจะดันหน้าอย่างเดียว จึงทำให้ยิ่งดันเข้าไปในขูดคักปลายิ่งแน่นขึ้นทุกที จนหมดแรงไปเอง อีกวิธีหนึ่ง ในการจับปลาช่อนคือ ใช้ลอบนอนดักตามหลังคันนาที่น้ำท่วมขัง ลึกประมาณ 50 - 60 ซม. โดยวางลอบแต่ละลูกห่างกันประมาณ 5-7 เมตร ส่วนใหญ่ลอบนอนจะได้ปลาหลายชนิด เช่น ปลาสง ปลาน้ำจืด กุ้งก้ามกราม เต่า หอยโข่ง ปู

การจับปลาสร้อยหัวแข็ง

เมื่อพูดถึงท้องทุ่งนาของตำบลโพหัก น้ำใสสะอาดมองเห็นพื้นดิน หลังจากชาวบ้านทำนาหว่านเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ชาวทุกคน ขึ้นสะพานเดิมท้องทุ่งนาเขียวขจี สูงประมาณ 10-15 ซม. เสมอกัน ถึงฤดูน้ำหลาก น้ำที่มาจากหมู่บ้านโพหัก จะมาจากประตูน้ำคลองตาตอ อ.โพธาราม มาตามคลองน้ำธรรมชาติ ผ่าน อ.บางแพ วัดท่าราบ ดอนใหญ่ ดอนสาส์ คอนมะขามเทศ เข้าโพหัก ทุกปีน้ำมากจะล้นแม่น้ำแม่กลอง ชาวบ้านเรียกว่า น้ำหลากบ่าล้นล้นตามทุ่งทางสะพานข้ามหมู่บ้านรางเพื่อ เข้าท่วมทุ่งนาโพหัก ดังนั้นสิ่งที่ตามมากับน้ำคือ ปลาหลากหลายชนิด รวมถึงปลาสร้อยไส้ตัน ปลาสรายนกเขา ปลาเบือ เริ่มแพร่พันธุ์จำนวนมาก เติบโตในท้องทุ่งนา

คนในสมัยก่อนได้กล่าวว่า “เดือน 11 น้ำนอง เดือน 12 น้ำทรง เดือนอ้าย เดือนยี่ น้ำส่ำไหลลง” คนในชุมชนโพหักเริ่มหาที่ทำเลเหมาะๆ ลงกระบังลึงเผือก โดยจะมองไปที่ท้องนาอยู่ใกล้ลำราง เช่น รางบังบัว รางระแแตกรางทอง รางเหมือง วิธีการคือ นำเผือกมาปักขวางทางเดินของปลา จากท้องนาลงสู่ลำคลองใหญ่ ซึ่งจะเปิดช่องเล็กๆ เป็นระยะ เอาไว้วางลอบยื่น เพื่อดักปลาที่ลงมาจากท้องนา “ลมลง” ลมหนาวเริ่มพัดมา ปลาต่างๆ ที่อยู่ในท้องนา รู้ดีว่าน้ำกำลังจะลดลง พื้นนากำลังจะมีน้ำแห้ง ปลาทุกชนิดเริ่มออกจากท้องทุ่งนาลงสู่ลำรางต่างๆ เตรียมกลับลงสู่ลำคลองใหญ่ เพื่อกลับแม่น้ำ ปลาสร้อยหัวแข็ง ก็เช่นกัน ออกจากท้องนาลงสู่ลำราง

ในการถูกลอบยื่น โดยทั่วไปจะลงถูกลอบในตอนบ่าย (เวลา 15.00 - 16.00 น.) ของทุกวันได้ ปลาเล็กน้อยจะนำไปทำอาหารเย็นเหลือก็แบ่งขายให้กับเพื่อนบ้านเป็นบางส่วน แต่ถ้าวินไหน “ลมลง” ปลาเดินมากๆ จะเริ่มถูกลอบในเวลาตอนเช้ามืด (6.00 - 7.00 น.) วันนั้นปลาเข้าลอบมากๆ ปลาตื่นหาทางออกจนลอบแตกฉีกขาด จึงต้องมีการถูกลอบเวลา ปลาติดลอบมากๆ เจ้าของกระบังลึงเผือกจะบอกให้ชุมชน แม่ค้าซื้อปลาได้รู้ โดยสังเกตจากเจ้าของจะขึ้นธงผ้าสีแดง หรือผ้าขาวม้าลาย เป็นสัญลักษณ์ แม่ค้าเห็นก็จะได้เข้ามาซื้อปลาถึงกระบัง ซึ่งวันหนึ่งนั้นจะได้ปลาเป็นเกวียนๆ (1 เกวียน = 1000 ถึง 1 ถึง = 20 ลิตร) เสนอราคาขายในขณะนั้นถึงละ 3 - 5 บาท ปลาส่วนใหญ่จะถูกนำส่งไปขายยังโรงทำน้ำปลา ในเขต อ.โพธาราม ชาวนาจะให้เป็นปลาตากแห้ง ปลาต้มควน เก็บไว้กินในฤดูทำนาต่อไป ที่กล่าวมานี้เป็นกระบวนการจับปลาจับปลาสร้อยหัวแข็งในสมัยก่อน น้ำในชุมชนโพหักใสสะอาด ปลาจำนวนมาก ปัจจุบันน้ำเริ่มเสียปลาบางจึงชนิดหายไปจากชุมชน

การจับปลาแปบ

ปลาแปบมีลำตัวแบนยาวประมาณ 10 นิ้ว เมื่อโตเต็มที่ อาหารจานโปรด รำจากข้าวซ้อมมือของคนโบราณ ตามด้วยอุจจาระของสุกร และอาหารเหลือจากการเลี้ยงเป็ดไข่ ในโบราณมีเครื่องมือจับปลาแปบ คือ อีจู้ หรือตุ้ม ซึ่งมีลักษณะคล้ายกระออมใส่ข้าว ปากกว้างกัน

เจาะรูทำงาใช้กระสวยตัวเมียผูกเชือก ยาวถึงปากอีจู้-คัม จุดประสงค์คือ เอาไว้ดึงปิดกัน อีจู้ หรือ คัม ขณะกู ปลาในเวลาดักอีจู้ ใช้ไม้ไผ่ทำหลัก 3 อัน นำอีจู้หรือคัม จุ่มน้ำประมาณ $\frac{1}{2}$ ของ ความยาวอีจู้ ผูกเชือกไว้กับหลัก ปลอยเชือกกะลาให้ลึกลงสมควร ใช้รำโปรยลงไปอีจู้ เป็น เชื้อล่อ ปลาแปบได้กลิ่นรำก็จะมาตอมรอบๆ อีจู้ หากทางเข้าไปกินรำข้าวในอีจู้ หึ่งไว้ประมาณ 2 ชั่วโมง จึงมากูอีจู้ โดยการดึงเชือกที่ผูกกะลาปิดกันอีจู้ แล้วจึงค่อยๆ ยกอีจู้ขึ้นจากน้ำ นี่เป็น การจับปลาแบบสมัยโบราณ

การจับปลาโดยใช้เรือผีหลอก

ที่เคยกล่าวมาแล้วว่าชุมชนโพหัก ในน้ำมีปลาในนามีข้าว สมัยก่อนน้ำใสสะอาด ปลาผีอยู่จำนวนมาก ตั้งแต่ปลาเล็กไปจนปลาใหญ่ การหาปลาหรือการจับปลาผีอยู่หลายวิธี ชาวบ้านจะกล่าวถึงการจับปลาโดยใช้เรือผีหลอก ลักษณะของเรือผีหลอกที่ชาวบ้านเรียกขานกัน นั้น เป็นเรือมดยาว เดียน้ำ ภายนอกห้องเรือจะทาสีขาวต่อปี พาดไว้ที่กาบเรือข้างใดข้างหนึ่ง แล้วแต่ความถนัดของผู้พายเรือหรือเจ้าของเรือ ให้เท่าผิวหน้า ส่วนด้านตรงกันข้าม จะจับปลาใน เวลากลางคืนโดยเฉพาะเวลาเดือนหงาย (เดือนเพ็ญ) จะทำให้แสงดวงจันทร์ส่องสะท้อนสีขาวได้ ดี เวลาพายไปจะใช้ใบพายตีน้ำไป ปลาจะตกใจประกอบกับเห็นสีขาว ก็กระโดดหนีตกลงที่ห้อง ลำเรือ ส่วนใหญ่ที่ได้ปลามานั้นมักจะเป็นปลาเล็กที่อยู่ใต้อ้นหรือใต้น้ำตื้น ซึ่งจะตกใจง่าย ใน ตอนเช้าจะนำไปขายให้กับผู้เลี้ยงเป็ดใช้ในหมู่บ้าน นี่ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ชุมชนโพหักจับปลาเล็ก โดยใช้เรือผีหลอก

3) สภาพน้ำกับผลกระทบต่อคนในชุมชน

สภาพน้ำที่เปลี่ยนแปลงจะมีผลกระทบกับอาชีพของคนในชุมชนมากที่สุด โดยเฉพาะ อาชีพการเลี้ยงกุ้ง ผู้เลี้ยงกุ้งมีความตระหนักรู้ว่าการที่น้ำในคลองเสียหรือมีคุณภาพต่ำจะส่งผลให้ ผลผลิตกุ้งที่ได้ต่ำลงไปด้วย การเลี้ยงกุ้งจะต้องใช้น้ำที่ปล่อยมาจากลำคลองด้วย จาก ปรากฏการณ์ที่ว่าผลผลิตกุ้งต่ำลง ผู้ผลิตจึงพยายามหาสาเหตุว่าเกิดจากอะไร และได้รับความรู้ ว่าสาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากการที่น้ำในลำคลองคุณภาพไม่ดีเท่าที่ควร จึงคิดว่าจะทำอย่างไรดี และท้ายที่สุดจึงได้วิธีการเลี้ยงรูปแบบใหม่ที่เป็นการประหยัดน้ำด้วย ไม่ทำให้น้ำคลองเสียด้วย เนื่องจากการบำบัดก่อน และให้ผลผลิตที่มากขึ้นด้วย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อสร้างความตระหนักแก่คนในชุมชนให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของน้ำในลำคลองตำบลโพหัก

ผลที่ได้เป็นดังนี้

การอนุรักษ์น้ำลำคลองโพหักกลายเป็นประเด็นร่วมที่อยู่ในความสนใจของทั้งทีมงานที่เกี่ยวข้อง และสาธารณชนทั่วไป โดยสิ่งที่ก่อให้เกิดการจุดประกายแรกเริ่มนอกเหนือจากการจัดเวทีสร้างความตระหนักร่วมกันแล้วยังมีเครื่องมือที่เสริมสร้างความเข้าใจที่เป็นรูปธรรม คือ “เทคนิควิธีการตรวจวัดคุณภาพน้ำ” โดยใช้เกณฑ์ตามมาตรฐานที่น่าเชื่อถือ (รายละเอียดดังผลการดำเนินกิจกรรม) และมีกระบวนการดำเนินงานที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วม จึงเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย จนถึงการวางบทบาทของส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น นักวิจัย พี่เลี้ยง และ สกว. ภาค จึงสามารถเอื้อให้งานวิจัย มีคุณภาพ สามารถบรรลุเป้าหมายร่วมกัน คือ ครู นักเรียน และชาวบ้านเก่งขึ้น มีองค์ความรู้ที่สามารถนำไปแก้ปัญหาของพื้นที่ได้ และสามารถนำองค์ความรู้นั้นเป็นเครื่องมือในการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตามผลสรุปจากการดำเนินงานวิจัย เห็นว่ายังใกล้เคียงไปสำหรับการกำหนดวิธีการแก้ไขปัญหาน้ำในภาพรวม เพราะงานวิจัยยังดำเนินการได้เพียงระยะหนึ่งเท่านั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเงื่อนไขข้อจำกัดของระยะเวลาการดำเนินโครงการฯ ซึ่งอาจจะมียุทธศาสตร์ หรือ กิจกรรมต่าง ๆ ภายใน / ภายนอกชุมชนอีกมากมายที่จะเป็นตัวแปรสำคัญของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งในแง่ศักยภาพ/ข้อจำกัด ดังนั้นจะต้องมีการทบทวน โดยเฉพาะในส่วนของการวิจัย หลังจากที่มีการดำเนินงานเสร็จสิ้น โดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง เพื่อกำหนดทิศทาง/วิธีการแก้ไขปัญหาน้ำอย่างมีส่วนร่วมที่แท้จริง

ในที่นี่เห็นว่า เวทีเสวนา น่าจะถูกหยิบยกขึ้นมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความตระหนัก โดยการพูดคุยแลกเปลี่ยนเพื่อระดมสรรพกำลังที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาที่เป็นรูปธรรมและมีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อแสวงหาแนวในการอนุรักษ์น้ำร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงเรียน

ผลที่ได้เป็นดังนี้

สมัยก่อนน้ำในลำคลองโพหัก ช่วงเช้าพรพาน้ำจะเต็มลำคลอง ใสสะอาด สถานการณ์ของน้ำในลำคลองโพหักขณะนี้ สามารถใช้เลี้ยงสัตว์น้ำได้ แต่ไม่ดี ไม่สามารถนำมาใช้อุปโภคและบริโภคได้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของชาวโพหัก ดังนั้นถ้าเราไม่มีงานวิจัยนี้ขึ้นมา พวก

เราจะไม่ทราบสถานการณ์ของน้ำบ้านเราว่าอยู่ในขั้นวิกฤต ปัจจุบันค่าใช้จ่ายของชาวโพหักเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะค่าน้ำดื่ม ซึ่งแต่ก่อนเราไม่จำเป็นต้องซื้อน้ำดื่ม

การจะทำให้เรามีคุณภาพดีขึ้นในอดีตคงเป็นไปได้ยาก แต่ถ้าทุกคนช่วยกันคงพอจะทำให้เรามีคุณภาพที่ดีขึ้น โดยควบคุมการปล่อยน้ำลงในลำคลองของระบบ อุตสาหกรรม ไม่ทิ้งซากสัตว์ มีบ่อบำบัดน้ำ การทำสวนลดการใช้สารเคมี การศึกษาวิจัยน่าจะเป็นผลดีกับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน ซึ่งมีตัวอย่างของเกษตรกรในชุมชนที่ดำเนินการบำบัดน้ำเสีย

สำหรับสภาพลำคลองที่เค็ดร่อน คือคลองซอย ที่มีวิจัยอยากให้ชลประทานปล่อยน้ำใส่น้ำเสียเนื้อที่ประมาณ 400-500 ไร่ น้ำจะเสียมากช่วง เดือนกรกฎาคม - สิงหาคม ตัวอย่างเช่น คลองรวดตาเพชรเขตติดต่อตำบลโพหักกับตำบลหัวโพ อยากให้ไปช่วยดูแล ซึ่งทางตัวแทนของหน่วยชลประทานได้นำเสนอว่า คลองโพหัก เป็นเขตที่ประกาศเป็นของชลประทาน แต่คลองซอยต่างๆ เป็นพื้นที่ของตำบล และน้ำที่ไม่พอใช้ เนื่องจากน้ำต้องไหลจากที่สูงสู่ที่ต่ำ ซึ่งชลประทานได้สร้างประตูน้ำให้ 4 ประตู จุดประสงค์ เพื่อยกระดับน้ำให้สูงขึ้น ชุมชนโพหักเปลี่ยนการประกอบอาชีพจากการทำนา เป็นเลี้ยงกุ้ง จึงเปิดประตูน้ำ เพราะถ้าไม่เปิดจะทำให้ น้ำเสีย แต่เมื่อเปิดประตูน้ำ ทำให้น้ำไหลไปหมด น้ำจึงไม่พอใช้ ในความจริง โพหักมีคลองมากน้ำพอใช้ แต่ชาวโพหักควรหาวิธีจัดการน้ำ

โดยผู้นำในท้องถิ่นต้องเป็นผู้นำและจัดการบริหาร พัฒนาลำคลอง เพราะจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น มีความสะดวกสบายมากขึ้น ทำให้คนส่วนใหญ่ละเลยน้ำในลำคลอง น้ำเสียไม่สามารถจะถ่ายเทได้ คนโพหักต้องช่วยกัน เพราะมีทรัพยากรเดียวที่เหลืออยู่

ทั้งนี้ตัวแทนเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นโพหัก ได้เสนอโครงการพัฒนาเชื่อมโยงกิจกรรมองค์กรชุมชน โดยมีกิจกรรมกำจัดวัชพืช ลอกคลอง ร่องน้ำ ขยะ, เสริมสร้างสิ่งแวดล้อมด้วยการปลูกต้นไม้ประดับเพิ่มเติม, จัดหางบประมาณเพิ่มเติมเพื่อการอนุรักษ์ด้วยการจัดตั้งกองทุนอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นบ้านโพหัก

ประโยชน์ของการวิจัยนับเป็นการเปิดโอกาสให้คนโพหักได้พูดถึงเรื่องของตัวเอง ในเรื่องของน้ำดูเหมือนว่าคลองในชุมชนโพหักมีปัญหาทุกคลอง ในอดีตฝากคลองให้เทวดาดูแล ปัจจุบันชลประทานช่วยเทวดาดูแล ต่อมาชลประทานดูแลไม่ไหว พวกเราต้องช่วยดูแลน้ำของเราเอง และแม้ว่าผลสรุปจากการดำเนินงานวิจัย จะยังไกลเกินไปสำหรับการกำหนดวิธีการแก้ไขปัญหาน้ำในภาพรวม แต่อย่างน้อยก็ได้สร้างให้ทีมวิจัย (ครูอาจารย์ นักเรียน ชาวบ้าน) ได้มีความรู้เรื่องงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เน้นการมีส่วนร่วม เป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำหลักการวิจัยมาทำการศึกษาวิจัย เพื่อที่จะได้ใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป รวมทั้งได้เรียนรู้เทคนิควิธีการการศึกษาคุณภาพของน้ำในลำคลอง ทั้งทางวิธีการทางกายภาพ ทางชีวภาพ และทางเคมี รวมถึงการใช้วิธีของนักสืบสายน้ำในการเฝ้าระวังคุณภาพของลำน้ำ ซึ่งดำเนินการได้ง่าย โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง ๆ

นอกจากนี้ทีมวิจัย โดยเฉพาะกลุ่มครูอาจารย์ และนักเรียน ยังได้ศึกษาในเรื่องของสิ่งแวดล้อมในสภาพจริงลงมือปฏิบัติจริงซึ่งสอดคล้องกับการปฏิรูปการศึกษา และผลที่ได้จาก

การศึกษาสามารถใช้เป็นข้อมูลไปพัฒนาท้องถิ่นของนักเรียนเอง ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวยังเป็นผลให้โรงเรียนและชุมชนมีความใกล้ชิดกันมากขึ้น เนื่องจากได้มีโอกาสพูดคุยทำการศึกษาในเรื่องสภาพของน้ำ ร่วมกันหาสาเหตุ และวิธีการแก้ไขสภาพของน้ำร่วมกัน

สิ่งสำคัญอีกประการคือ ชาวบ้าน เริ่มเกิดความรู้สึกตระหนักและเห็นความสำคัญในปัญหาของสภาพน้ำในลำคลอง เกิดความรู้สึกรักและหวงแหนลำคลอง ต้องการให้มีสภาพน้ำในลำคลองกลับคืนมาเหมือนในอดีต เริ่มมีแนวคิดและปรับตัวเองบางกรณีที่จะรักษาสภาพแวดล้อมของลำคลองให้ดียิ่งขึ้น

ทั้งยังก่อให้เกิดการประสานงานกับหน่วยงานและองค์กรต่างๆ เช่น เทศบาล หน่วยงานชลประทาน เกษตรอำเภอ หน่วยงานสาธารณสุข ศูนย์อนามัยสิ่งแวดล้อมเขต 4 และกลุ่มต่าง ๆ ของชาวบ้าน ได้เข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมแสวงหาทางออก โดยทั้งนี้จะต้องมีการหารือร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และจะนำเสนอให้ทราบต่อไป

บทที่ 5

บทเรียนและองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัยในภาพรวม

5.1 บทเรียนจากการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยในระยะที่ผ่านมาเป็นการพลิกฟื้นภูมิปัญญาของชุมชน ของท้องถิ่นขึ้นมา เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจในการจัดการ สร้างความรู้จากท้องถิ่นของตนเอง ในขณะเดียวกัน ก็มุ่งที่จะขับเคลื่อนสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยสร้างให้เกิดความตระหนัก สร้างให้เกิดสังคมการเรียนรู้ และสร้างคนที่จะเป็นแกนนำในการขับเคลื่อน

ในระยะเริ่มแรกของการทำวิจัย “การสร้างความรู้จากท้องถิ่น” เป็นเรื่องใหม่มาก จึงต้องลองผิดลองถูก ต้องคอยต่อสู้กับกระแสของสังคมที่ถูกครอบงำมานาน กับบุคคลที่หลากหลาย ในขณะเดียวกัน นักวิจัยส่วนมากก็เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นนั้นๆ มีภาระหน้าที่ที่จะต้องให้กับชุมชน จึงไม่แปลกที่นักวิจัยจะหนักใจกับการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งที่ผ่านมาทั้งศูนย์ประสานงานฯ และนักวิจัย จะได้ปรึกษาหารือกันอยู่บ่อย ๆ ก็ตาม แต่ปัญหาก็ก็น่าไขว่คว้าในระดับหนึ่งเท่านั้น ซึ่งสามารถสรุปเป็นบทเรียนหลักได้ดังนี้

1) วิจัย นักวิจัยต้องไปหาแนวทางร่วมกับชุมชนเอง เพื่อหาคำตอบให้กับโจทย์ที่ได้ตั้งไว้ ซึ่งเป็นความท้าทาย ในขณะเดียวกันก็เป็นอุปสรรคที่สำคัญยิ่งต่อการทำงาน

2) ประเด็นวิจัย / ระยะเวลา โครงการฯ เป็นงานวิจัยที่เน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วิถีคิด การปลูกจิตสำนึก และการอนุรักษ์ฟื้นฟู ซึ่งเทียบกับเวลาที่ใช้ในการทำวิจัยเพียง 1 ปี แล้ว ผลที่ได้ อาจจะตอบคำถามวิจัยไม่ได้ทั้งหมด อาจจะในระดับหนึ่งเท่านั้น จึงอาจทำให้ทีมวิจัยกังวลใจเกี่ยวกับการบรรลุวัตถุประสงค์โครงการ หรือการแก้ไขปัญหาให้จงได้

3) ปัญหากระแสจากบุคคลภายนอก กับความเข้าใจในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เมื่อส่วนต่าง ๆ กำลังหาแนวทางให้กับ “การสร้างความรู้จากท้องถิ่น” อีกทั้ง “ระเบียบวิธีวิจัย” ที่ยังไม่ชัดเจน เลยเป็นความหนักใจหนึ่งในการทำงาน ทำให้นักวิจัยต้องคอยอธิบายให้คนหลาย ๆ กลุ่มฟัง หลายครั้งหลายรอบ เข้าใจบ้างก็มี ไม่เข้าใจและแปลเจตนาของการทำงานไปผิด ๆ ก็มีไม่น้อย หยว่าเป็นผู้ปลุกกระดม สร้างกระแสให้ชาวบ้านต่อต้านการประกอบอาชีพ เช่น การทำนาถุ้ง เพราะถูกมองว่าเป็นจำเลยในการเกิดน้ำเสีย จึงเป็นความจำเป็นอย่างมากที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะต้องมีความชัดเจน และสามารถสร้างการยอมรับจากบุคคลภายนอกให้ได้มากขึ้น

4) กระบวนการทำงาน การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีผู้เกี่ยวข้องหลายส่วน ไม่ว่าจะเป็น สกว. ภาค ศูนย์ประสานงาน นักวิจัย และชุมชน ซึ่งที่ผ่านมา การทำงานเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์กันในแนวราบ สำหรับบทบาทของ สกว. ภาค ในฐานะผู้ให้ทุนนั้น ก็มีภาระในการรายงานผลงานวิจัยให้ออกสู่สาธารณชน ซึ่งจะมีผลต่อการทำงานในเชิงนโยบายด้วย ดังนั้นในบางกรณีเพื่อ

ความสะดวกในการบริหารจัดการเชิงคุณภาพ จึงทำให้มีมาตรการหลาย ๆ อย่างออกมากำหนด กระบวนการดำเนินโครงการวิจัยมากขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นความหนักใจหนึ่งในการทำงานของนักวิจัย แต่หากมองในทางที่ดีแล้ว การทำงานภายใต้ความกดดันบ้าง อาจจะทำให้ผลงานที่ออกมามีคุณภาพมากขึ้นก็ได้

5) การเขียนรายงาน ทั้งในส่วนของการรายงานความก้าวหน้า และรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ซึ่งเป็นปัญหาอย่างมากของนักวิจัยเพื่อท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นนักวิจัยที่เป็นชาวบ้าน นักวิจัยที่เป็นนักพัฒนา ครูอาจารย์ และนักเรียน ซึ่งต้องมีการขยายเวลาการเขียนรายงาน แม้จะมีเวทีในการพูดคุยเพื่อช่วยกันหาทางออกมาแล้วก็ตาม แต่การนำไปปฏิบัติก็ยังเป็นเรื่องที่ยากอยู่ จึงต้องเกิดการทบทวนและทำความเข้าใจร่วมกันว่าควรนำเสนอออกมาในรูปแบบใด อย่างไร เพื่อให้สามารถถ่ายทอดกระบวนการทำงานได้อย่างชัดเจน

5.2 องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัย

สำหรับองค์ความรู้ในภาพรวมที่ได้จากการศึกษาวิจัย สามารถสรุปได้ดังนี้

1) สภาพน้ำในลำคลองโพหัก

(1) ด้านคุณภาพน้ำ

คุณภาพน้ำทางกายภาพและชีวภาพในอดีต

ในสมัยก่อนน้ำในลำคลองโพหักยังใสสะอาดสามารถใช้ได้ทั้งการอุปโภคและบริโภค มีสัตว์น้ำมากพอให้คนในชุมชนจับมาเป็นอาหาร เช่น ปลาหมอ ปลากด ปลากray ปลาสร้อย ปลาชะโด มีพืชน้ำมากมายที่สามารถกินได้ เช่น บัวสาย ผักบุ้ง ผักกระเฉด โสน นับเป็นแหล่งอาหารอันอุดม นอกจากนี้ยังใช้คลองในการสัญจรไปมาหาสู่กันเนื่องจากคลองเชื่อมต่อได้ถึงอำเภอดำเนินสะดวก โพธาราม และจังหวัดนครปฐม คลองโพหักจึงมีคุณภาพการอย่างสูงแก่ชุมชนที่นี่

คุณภาพน้ำทางกายภาพและชีวภาพในปัจจุบัน

สภาพและคุณภาพน้ำในปัจจุบันแตกต่างจากอดีตโดยสิ้นเชิง ด้วยมีสีเขียวคล้ำ มีกลิ่นเหม็น และมีขยะ จนบางครั้งไม่สามารถนำไปใช้ได้ ประกอบกับชุมชนเริ่มมีน้ำประปาใช้ทำให้เห็นความสำคัญของคลองน้อยลง ปล่อยปละละเลย ไม่มีการดูแลน้ำในคลอง น้ำจึงเริ่มมีสภาพแย่ลง ซึ่งสรุปสาเหตุได้ว่า

- สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป มีบ้านเรือนมากขึ้นและประชากรก็มากขึ้น
- อาชีพที่ปรับเปลี่ยนไป เช่น ทำเกษตร เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงหมู เป็นต้น มีการใช้สารเคมีเข้าร่วมด้วย และปล่อยน้ำเสียจากกิจกรรมลงสู่ลำคลอง
- มีการทิ้งน้ำเสียและขยะสิ่งปฏิกูลต่างๆ จากครัวเรือนลงสู่ลำคลอง

“เมื่อสภาพน้ำในลำคลองเปลี่ยนไปในทางที่แย่ลง ก็ส่งผลกระทบต่อชุมชนเนื่องจากมีกลิ่นเหม็น ไม่สามารถลงเล่นได้ กิจกรรมประเพณีเกี่ยวข้องกับน้ำที่เคยเฟื่องฟูถูกลดทอนให้ความสนใจจากทั้งคนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง ที่สำคัญคือไม่สามารถนำมาใช้กับอาชีพของตนได้ เช่น รดน้ำพืชผักทำนาทุ่ง เป็นต้น จึงถึงจุดหักเหให้คนหันกลับมามองน้ำในคลอง และเกิดความอยากให้น้ำกลับมาเป็นเหมือนเดิม”

(2) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับน้ำในลำคลองโพหัก

ด้านเศรษฐกิจชุมชน

การเลี้ยงสัตว์น้ำ

การเลี้ยงปลา มีทั้งการเลี้ยงเพื่อบริโภคเองและจำหน่าย เช่น ปลาช่อน ปลาดู ปลาตะเพียน ปลาสลิด และปลาสวายงาม เป็นต้น ขณะนี้ชุมชนโพหักใช้เนื้อที่ในการเลี้ยงปลาประมาณ 4,000 ไร่

การเลี้ยงกุ้งก้ามกราม เริ่มมีการเลี้ยงกันมากขึ้นเนื่องจากสามารถให้รายได้สูง แต่ผู้เลี้ยงมักประสบปัญหาทางด้านการลงทุน เนื่องจากต้องใช้ต้นทุนสูงและต้องการการเอาใจใส่ในการเลี้ยงดูเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องราคากุ้งอยู่มาก อย่างไรก็ตามก็ดีขึ้นชุมชนโพหักใช้เนื้อที่ 20,000 ไร่ เพื่อการเลี้ยงกุ้งในปัจจุบัน (รายละเอียดดังสรุปผลบทที่ 4)

ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่า การเลี้ยงกุ้งแบบระบบใหม่ จะช่วยอนุรักษ์น้ำในลำคลอง เพราะไม่ต้องปล่อยน้ำบ่อย (การเลี้ยงระบบเก่า ปล่อยน้ำทั้ง 10 เท่าของระบบใหม่)

กลุ่มผู้ทำนา

การทำนาในตำบลโพหัก ทำในหมู่ 2, 4 และ 6 อาศัยการใช้น้ำในลำคลองเป็นหลัก การทำนาในแต่ละปี จะเริ่มหว่านในเดือนมิถุนายน แล้วรอฝน อีกประมาณ 1 เดือน สูบน้ำจากคลองเข้านา ในการทำนาไม่มีการปล่อยน้ำเสียลงคลอง ผลผลิตเฉลี่ยของตำบลอยู่ที่ 51 ตัน / ไร่ ถ้าต่ำกว่านี้จะขาดทุน พันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวหอมมะลิ 105 ไม่ใช่ว่า การทำนาหากจะให้ได้ดี ผู้แทนชาวนาบอกว่าต้องทำเองทุกขั้นตอน

ปัญหาของการทำนาในเขตตำบลโพหัก คือปัญหาการขาดน้ำดิน ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล และปัญหานกพิราบที่มีมากจะกินเมล็ดข้าวที่หว่านไว้

ความต้องการการสนับสนุน ต้องการให้รัฐบาลสนับสนุนโรงสีข้าวขนาดเล็กประจำท้องถิ่น เป็นโรงสีหลวง จัดตั้งสหกรณ์การเกษตรตำบล และกลุ่มผู้ปลูก

กลุ่มผู้ทำสวน

ในเขตตำบลโพหักส่วนใหญ่ มีการทำสวนในหมู่ 5 , 10 และ 11 ชาวที่ผู้อื่นทำ เป็นสวนแบบผสมผสาน แบบมีร่องน้ำ ปลูกมะนาว มะม่วง ละมุด ส้มโอ กลิ้ว และผักพวก แตงกวา พริก ถั่ว โดยจะเก็บผลผลิตขายได้ตลอด ร่องน้ำในสวนปล่อยปลาไน ปลาดู ปลาตะเพียน มีสวนที่สามารถเป็นตัวอย่างได้ คือสวนของ

คุณสมัย เพชรล่อ การใช้น้ำ จะสูบน้ำจากคลองเข้าร่องน้ำในสวนวันเว้นวัน ครึ่งละครึ่งวัน โดยไม่มีการปล่อยน้ำลงคลอง

ด้านการันทนาการ

การละเล่นและกีฬาพื้นบ้านของชาวโพหักที่มีความสัมพันธ์กับน้ำ

เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นตั้งแต่ในอดีต เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินของคนในชุมชน เป็นการส่งเสริมความสามัคคีและเป็นการเสริมสร้างสุขภาพพลานามัยของประชาชน ในชุมชนโพหักมีการละเล่นพื้นบ้านที่เล่นในเทศกาลต่างๆ ในฤดูเกี่ยวข้าว หนองข้าว ตรุษสงกรานต์ และออกพรรษา เป็นต้น เช่น การละเล่นพื้นบ้าน เพลงเกี่ยวข้าว เพลงพวงมาลัย เพลงเรือ เป็นต้น

กีฬาพื้นบ้าน เพื่อการออกกำลังกายและการพักผ่อน ได้แก่ การแข่งเรือ

การแข่งเรือของชาวโพหักเกิดจากสภาพพื้นที่ของชุมชนเป็นพื้นที่ราบน้ำท่วมถึง จนมีคำกล่าวว่า เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง เดือนสิบสองน้ำทรง เดือนอ้ายน้ำลง เดือนยี่น้ำแห้ง ในเทศกาลออกพรรษาเป็นช่วงที่มีน้ำเต็มคลอง หนอง บึง และเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการประกอบอาชีพเนื่องจากเป็นของการรอคอยการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากการทำนา หนุ่มๆ ชาวโพหักจึงใช้ช่วงเวลานี้ฝึกซ้อมพายเรือเพื่อเข้าแข่งขันในวันทอดกฐินของวัดใหญ่โพหัก ที่ถือปฏิบัติสืบมาตรงกับวันแรม 7 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี (ปัจจุบันเลื่อนไปให้ตรงกับวันเสาร์หรือวันอาทิตย์) มีการแต่งเพลงเรือตลอดจนจัดเตรียมอุปกรณ์ดนตรี เช่น ฉิ่ง ฉาบ และกลอง เป็นต้น เทศกาลกฐินจึงเป็นช่วงเวลาแห่งความสนุกสนานและการรอคอยของชาวโพหักนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ประเพณีการแข่งเรือยาวของชาวโพหัก

ในตอนเช้าของวันทอดกฐิน เรือทุกลำที่จะเข้าแข่งขันจะทำพิธีบวงสรวงแม่ย่านางเรือ โดยการตกแต่งเรือให้สวยงาม ผูกผ้าแพรเยื่อไม้หลากสี มีการจัดบายศรีปากชาม ข้าวปากหม้อ ไข่ขวัญกล้วยน้ำว้าสุก มะพร้าวอ่อน ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ดอกไม้ธูปเทียน แป้งหอม น้ำมันหอม และประทัด เป็นต้น

จากนั้น หนุ่มๆ จะช่วยกันตกแต่งเรือให้สวยงาม สำหรับให้สาวๆ ใช้พายในการชดเรือพระและเรือองค์กฐิน สำหรับสถานที่ในการแข่งขันเรื่อนั้นจะใช้บริเวณคลองโพหัก โดยเริ่มต้นจากหมู่ที่ 2 ตำบลโพหัก ไปสิ้นสุดที่หน้าโรงเรียนชุมชนวัดใหญ่โพหัก นอกจากนี้จะยังมีการประกวดตกแต่งเรือประเภทต่างๆ และแข่งกีฬาทางน้ำอีกมากมายเพื่อความสนุกสนานอีกด้วย

ปัจจุบัน การแข่งขันเรือยาวนอกจากจะมีเรือของชาวโพหักแล้วยังมีเรือจากต่างอำเภอและจังหวัดที่มีชื่อเสียงเข้าร่วมด้วย เช่น เรือศรีโพธิ์ชัย เรือเทพศรทอง เรือระฆังทอง เรือวีรวรรณ เรือจามเทวี และเรือขวัญใจ เป็นต้น และในปี พ.ศ.2543 ชาวโพหักได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระราชทานถ้วยรางวัลของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เป็นถ้วยรางวัลชนะเลิศในการแข่งขันเรือยาวของชาวโพหัก

ด้านภูมิปัญญาชุมชน

การจับสัตว์น้ำของชาวโพหัก

วิถีชีวิตของชาวโพหักผูกพันกับการทำนา ทำไร่ และจับสัตว์น้ำ เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบที่น้ำสามารถท่วมถึงและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำ ทำให้การจับสัตว์น้ำเป็นของคู่กับคนโพหัก เห็นได้จากจะมีอุปกรณ์ดักจับสัตว์น้ำอยู่แทบทุกครัวเรือน และที่รู้จักกันเป็นอย่างดี คือ เบ็ด

เบ็ด คือเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่งที่ใช้เหยื่อล่อให้ปลามากิน และเมื่อปลามากินเหยื่อก็จะติดตะขอเล็กๆ นั้นด้วย เรียก ติดเบ็ด ซึ่งเบ็ดมีหลายชนิดและหลายประเภทตามชนิดและขนาดของปลา ในชุมชนโพหักมีชนิดเบ็ดที่ใช้อยู่ด้วยกัน 4 ประเภท คือ

1.เบ็ดล่อ แบ่งเป็น 2 ชนิด ได้แก่

1.1 เบ็ดที่ใช้ลูกเหยื่อเป็นเหยื่อล่อ ปลาที่จับได้คือปลาช่อน

1.2 เบ็ดล่อที่ใช้ลูกปลาเป็นเหยื่อ ปลาที่จับได้มีทั้งปลาช่อน ปลาชะโด ปลากระสง ปลาแรด เป็นต้น

2.เบ็ดตกปลา แบ่งเป็น 4 ชนิด ดังนี้

2.1 เบ็ดสำหรับตกปลาผิวน้ำ โดยทั่วไปเรียก เบ็ดเข็ม ปลาที่ได้คือ ปลาแก้มช้ำ ปลาแปบ ปลาสร้อย ปลากระแห ปลากระมัง

2.2 เบ็ดสำหรับตกปลาในน้ำระดับลึกลงไป ปลาที่ได้คือปลาหมอกลม ปลาแขยง

2.3 เบ็ดสำหรับตกปลาน้ำลึก เช่น ปลาช่อน ปลากาย ปลาฉลาม ปลาหมอตาหลับ เป็นต้น

2.4 เบ็ดชนิดคันเดียวแต่ใช้เบ็ดหลายตัว ปลาที่ได้คือ ปลากดคัง ปลาแขยง ปลาดุก เป็นต้น

3.เบ็ดปัก แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ

3.1 เบ็ดสำหรับปลาตัวใหญ่ เช่น ปลาช่อน

3.2 เบ็ดสำหรับตกปลาหลายตัวจึงมีหลายเบ็ดในคันเดียว ซึ่งปลาที่ได้คือ ปลาตะเพียน ปลากระแห ปลาแก้มช้ำ และปลากระมัง

4.เบ็ดราว เป็นเบ็ดที่ใช้การชิงราวเบ็ดขวางทางน้ำ ปลาที่มักได้คือ ปลาดุก ปลาหมอ ปลากด ปลาเค้า ปลาเนื้ออ่อน ปลาแขยง เป็นต้น

การจับปลาอ้าว

ถ้าพูดถึงชุมชนโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี ในสมัยก่อนการทำปลาเป็นอาชีพหนึ่งของชุมชน เริ่มจากคำกล่าวที่ว่า “น้ำมาปลากินหมด น้ำลดมดกินปลา” ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากที่ประชาชนในตำบลเสร็จขั้นตอนการทอผ้าเป็นที่ยี่สิบร้อยแล้ว ต้นข้าวเริ่มโตสูงขึ้นประมาณ 30 - 50 เซนติเมตร (ในนาสุ่มอาจสูงกว่านี้) ซึ่งอยู่ในช่วงประมาณเดือนมิถุนายน - กรกฎาคม น้ำจะเริ่มหลาก (น้ำมาท่วมทุ่ง) สิ่งที่มาพร้อมกับน้ำคือ ปลา หลากหลายชนิด เช่น ปลา

แก้มข้าว ปลาสด ปลาตุ๋น ปลาสุวาย ปลาฉลัด ปลาเกลาย ปลาหมอกลม ปลาหมอตากลับ และช่วงนี้เป็นช่วงที่ปลาจับคู่เตรียมวางไข่

ปลาอ้าวก็เป็นปลาชนิดหนึ่งที่มากับน้ำในช่วงฤดูนี้ และมาวางไข่ที่นี้ด้วย ปลาอ้าวเป็นปลาที่ชอบกินมดกินแมลง หรือสัตว์น้ำเล็กๆ ดังนั้นการที่ปลาอ้าวเติบโตในนาข้าวซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งอาหารจะทำให้มันโตเร็ว และกลายเป็นอาหารอันโอชะของคนในชุมชน การจับปลาอ้าวมีด้วยกันหลายวิธี เช่น ใช้เบ็ดตก โดยมีแมลง ตั๊กแตน ปูนึ่งเป็นเหยื่อล่อ แต่ถ้าหาเบ็ดไม่ได้ก็จะใช้ยาเส้นผสมกับปูนึ่ง ปั่นเป็นก้อนเล็กๆ โยนลงไป ปลาอ้าวจอมตะกละซึ่งคอยจ้องเหยื่ออยู่แล้วจะกระโดดจับทันที ผลก็คือเมายาสูบ (ยาเส้น) เราก็ใช้มือจับได้ทันที อีกวิธีหนึ่งคือการใช้เคียวเกี่ยวข้าว ฟัน เมื่อต้นข้าวโตได้ระยะหนึ่งชาวบ้านจะเกี่ยวข้าวที่ยาวมาก ๆ ออกบ้างเพื่อต้นข้าวจะได้ส่งอาหารสู่รวงได้เต็มที่ และภายใต้ใบข้าวที่โค้งงอสูบน้ำก็เป็นพื้นที่ที่ปลาอ้าวมาตกรอ ดังที่กล่าวมาแล้วเบื้องต้นว่าปลาอ้าวชอบกินมด ซึ่งมดก็ชอบเดินบนใบข้าวและบางครั้งก็ผลอหล่นน้ำ ปลาอ้าวที่รอทำอยู่ก็จะไม่พลาด การลอบเหยื่อที่ผลอเรานั้นเป็นอาหาร มดที่ปลาอ้าวชอบมากคือมดส้ม หรือมดแดงที่เราเห็นกัน โดยทั่วไป จากนิสัยดังกล่าวนำไปสู่อีกกลเม็ดหนึ่งในการจับปลาอ้าว โดยนักหาปลาอ้าวจะใช้ลอบยื่นตาห่าง 1 เซนติเมตร ปักหัวลอบลงน้ำ ให้น้ำลอบอยู่สูงจากผิวน้ำประมาณ 10-15 เซนติเมตร ปักหลัก 3 หลัก ผูกเชือกให้แน่น แล้วฉีกริมมดแดง ธิวบางบนท้ายลอบ มดแดงจะแตกฮือออกด้วยความตกใจ พวกมันจะเดินไปมาหาทางรอดบริเวณท้ายลอบนั้น เพียงเวลาไม่ถึง 10 นาที ปลาอ้าวก็จะมาป้วนเปี้ยนบริเวณรอบๆ ลอบเต็มไปหมด เมื่อมดแดงเห็นดังนั้นมันก็จะรีบหนีเข้าที่กำบังที่คิดว่าปลอดภัยที่สุด นั่นคือรังที่มันจะฉีกขาดแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่พ้นความพยายามของปลาอ้าว ที่จะหาทางเข้าเพื่อไปกินเหล่ามดนั้น และลอบก็มีทางเข้าที่เรียกว่า งามลอบ มันเรียงแถวเข้าไปกินมดแดงจนหมดรัง (เวลาตั้งแต่ 8.00 - 12.00 น.) อิ่มหนำสำราญแล้วแต่ก็ยังคงอยู่ในนั้น เพราะมันหาทางออกไม่ได้ ตกเที่ยงวันเจ้าของลอบก็จะมาถูลอบไป ปลาอ้าวเหล่านี้ก็กลายเป็นอาหารมื้อเย็นของวันนั้น หากเหลือก็จะย่างตากแดด หรือหมักเกลือเก็บไว้กินในวันต่อๆ ไป

เหล่านี้เป็นกรรมวิธีจับปลาอ้าวในสมัยก่อนซึ่งมีอาศัยอยู่มาก แต่ปัจจุบันคนรุ่นหลังไม่รู้จักวิธีการเหล่านี้แล้ว ไม่รู้จักแม้กระทั่งปลาอ้าว เพราะปลาอ้าวคงเหลือแต่ในรูปเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนโพหักเปลี่ยนแปลงไป น้ำในลำคลองเริ่มมีปัญหา ปลาอ้าวจึงต้องอพยพไปหาที่อยู่ใหม่ และไม่มีปลาอ้าวเหลืออยู่ในโพหักอีกเช่นในอดีต

การจับปลาช่อน

น้ำมาปลาหลากหลายชนิด ดังนั้นตำบลโพหักในสมัยก่อนจึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลานานาชนิด ในวัฏจักรของสิ่งมีชีวิต ก็เกิดขึ้น คือ ปลาใหญ่กินปลาเล็ก ในกระบวนการนี้มีปลาช่อนที่เป็นปลาขนาดใหญ่กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร ก็โตวันโตคืน เพราะมีปลาเล็กจำนวนมาก คนในชุมชนโพหักเริ่มออกหาปลาช่อนมาเป็นอาหาร ในอันดับแรก อุปกรณ์ที่ใช้ในการจับปลาช่อน คือ เบ็ดลาว, เบ็ดปัก, เบ็ดล่อ โดยใช้เหยื่อล่อปลาเล็กๆ เกี่ยวเบ็ด เป็นตัวล่อ อีกวิธีหนึ่งซึ่งเป็นวิธีที่น่าสนใจมากของคนโบราณคือ ใช้ ขูดดักปลา ขูดมีลักษณะเหมือนตะกร้อจับหมู ใช้หลายจึกเป็นเส้นเล็กนำมาสานตาคล้ายชะลอม แต่สานให้มีลักษณะเหมือนขูดจับหมู จากกันขูดตาเล็กไปจนถึงปากตาจะใหญ่ขึ้นขนาด 10 - 15 ซม.

เนื่องจากปลาช่อนในสมัยก่อนในธรรมชาติตัวใหญ่น้ำหนักตัวละ 1 - 1 1/2 กิโลกรัม นำไปวาง (ดัก) ผูกกับหลักสองหลักปักให้แน่น บนหลังคันทนาที่น้ำท่วมขังตลอดเวลา สกัดด้วยหญ้าปักเรียงรายขวางไปตามคันทนา ในสมัยโบราณจะมีคำล้อเล่นระหว่างปลาช่อนกับชุดดักปลาว่า (ปลาช่อนทำ) “ไ้ตาห่างๆ กูจะขอทางไปที” (ชุดดักปลารับ) “ไ้ปลาตาบอดมึงรอรอดเข้ามาดูที” เมื่อปลาช่อนเข้าไปจะถอยหลังไม่เป็นจะคันทนาอย่างเดียวยิ่งทำให้ยังดันเข้าไปในชุดดักปลาแน่นขึ้นทุกที จนหมดแรงไปเอง อีกวิธีหนึ่ง ในการจับปลาช่อนคือ ใช้ลอบนอนดักตามหลังคันทนาที่น้ำท่วมขัง ลึกประมาณ 50 - 60 ซม. โดยวางลอบแต่ละลูกห่างกันประมาณ 5-7 เมตร ส่วนใหญ่ลอบนอนจะได้ปลาหลายชนิด เช่น ปลาสง ปลาน้ำจืด กุ้งก้ามกราม เต่า หอยโข่ง ปู

การจับปลาสร้อยหัวแข็ง

เมื่อพูดถึงท้องทุ่งนาของตำบลโพหัก น้ำใสสะอาดมองเห็นพื้นดิน หลังจากชาวบ้านทำนาหว่านเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ชาวทุกต้น ขึ้นสระพริ้งเต็มท้องทุ่งนาเขียวขจี สูงประมาณ 10-15 ซม. เสมอกัน ถึงฤดูน้ำหลาก น้ำที่มาจากหมู่บ้านโพหัก จะมาจากประตูน้ำคลองตาคด อ.โพธาราม มาตามคลองน้ำธรรมชาติ ผ่าน อ.บางแพ วัดท่าราบ ดอนใหญ่ ดอนสาสี่ คอนมะขามเทศ เข้าโพหัก ทุกปีน้ำมากจะล้นแม่น้ำแม่กลอง ชาวบ้านเรียกว่า น้ำหลากบ่าล้นลัดตามทุ่งทางสะพานดำผ่านหมู่บ้านรางเพื่อเข้าท่วมทุ่งนาโพหัก ดังนั้นสิ่งที่ตามมากับน้ำคือ ปลาหลากหลายชนิด รวมถึงปลาสร้อยไส้ตัน ปลาสร้อยนกเขา ปลาเปี้ย เริ่มแพร่พันธุ์จำนวนมาก เติบโตในท้องทุ่งนา

คนในสมัยก่อนได้กล่าวว่า “เดือน 11 น้ำนอง เดือน 12 น้ำทรง เดือนอ้าย เดือนยี่ น้ำล้นไหลลง” คนในชุมชนโพหักเริ่มหาที่ทำเลเหมาะๆ ลงกระบังลึงเผือก โดยจะมองไปที่ท้องนาอยู่ใกล้ลำราง เช่น รางบังบัว รางแระแฉกรางทอง รางเหมือง วิธีการคือ นำเผือกมากั้นขวางทางเดินของปลาจากท้องนาลงสู่ลำคลองใหญ่ ซึ่งจะเปิดช่องเล็กๆ เป็นระยะ เอาไว้วางลอบยื่น เพื่อดักปลาที่ลงมาจากท้องนา “ลมลง” ลมหนาวเริ่มพัดมา ปลาต่างๆ ที่อยู่ในท้องนาปรับตัวว่าน้ำกำลังจะลดลง พื้นนากำลังจะมีน้ำแห้ง ปลาทุกชนิดเริ่มออกจากท้องทุ่งนาลงสู่ลำรางต่างๆ เตรียมกลับลงสู่ลำคลองใหญ่ เพื่อกลับแม่น้ำ ปลาสร้อยหัวแข็ง ก็เช่นกัน ออกจากท้องนาลงสู่ลำราง

ในการกู้ลอบยื่น โดยทั่วไปจะลงกู้ลอบในตอนบ่าย (เวลา 15.00 - 16.00 น.) ของทุกวันได้ ปลาเล็กน้อยจะนำไปทำอาหารเย็นเหลือก็แบ่งขายให้กับเพื่อนบ้านเป็นบางส่วน แต่ถ้าวันไหน “ลมลง” ปลาเดินมากๆ จะเริ่มกู้ลอบในเวลาตอนเช้านี้ (6.00 - 7.00 น.) วันนั้นปลาเข้าลอบมาก ปลาเดินหาทางออกจนลอบแตกฉีกขาด จึงต้องมีการกู้ตลอดเวลา ปลาติดลอบมาก เจ้าของกระบังลึงเผือกจะบอกให้ชุมชน แม่ค้าซื้อปลาได้รู้ โดยสังเกตจากเจ้าของจะขึ้นธงผ้าสีแดง หรือผ้าขาวม้าลาย เป็นสัญลักษณ์ แม่ค้าเห็นก็จะได้เข้ามาซื้อปลาถึงกระบัง ซึ่งวันหนึ่งนั้นจะได้ปลาเป็นเกวียนๆ (1 เกวียน = 1000 ถึง 1 ถึง = 20 ลิตร) เสนอราคาขายในขณะนั้นถึงละ 3 - 5 บาท ปลาส่วนใหญ่จะถูกนำไปขายยังโรงทำน้ำปลา ในเขต อ.โพธาราม ชาวนาจะทำเป็นปลาตากแห้ง ปลาสมควัน เก็บไว้กินในฤดูทำนาต่อไป ที่กล่าวมานี้ เป็นกระบวนการจับปลาจับปลาสร้อยหัวแข็งในสมัยก่อน น้ำในชุมชนโพหักใสสะอาด ปลาจำนวนมาก ปัจจุบันน้ำเริ่มเสียปลาบางจึงชนิดหายไปจากชุมชน

การจับปลาแปบ

ปลาแปบมีลำตัวแบนยาวประมาณ 10 นิ้ว เมื่อโตเต็มที่ อาหารจานโปรด รำจากข้าว ซ่อมมือของคนโบราณ ตามด้วยอุจจาระของสุกร และอาหารเหลือจากการเลี้ยงเป็ดไข่ ในโบราณมีเครื่องมือจับปลาแปบ คือ อีจู้ หรือตุ้ม ซึ่งมีลักษณะคล้ายกระอมใส่ข้าว ปากกว้างกันเจาะรูทำงาใช้ กระสาตัวเมียผูกเชือก ยาวถึงปากอีจู้-ตุ้ม จุดประสงค์คือ เอาไว้ดึงปิดกัน อีจู้ หรือตุ้ม ขณะกู ปลาในเวลาตกอีจู้ ใช้ไม้ไผ่ทำหลัก 3 อัน นำอีจู้หรือตุ้ม จุ่มน้ำประมาณ $\frac{1}{2}$ ของความยาวอีจู้ ผูกเชือกไว้กับหลัก ปล่อยเชือกกะลาให้ลึกลงสมควร ใช้รำโปรยลงไปในอีจู้ เป็นเหยื่อล่อ ปลาแปบได้กลิ่นรำก็จะมาตอมรอบๆ อีจู้ หากทางเข้าไปกินรำข้าวในอีจู้ ทั้งไว้ประมาณ 2 ชั่วโมง จึงมากูอีจู้ โดยการดึงเชือกที่ผูกกะลาปิดกันอีจู้ แล้วจึงค่อยๆ ยกอีจู้ขึ้นจากน้ำ นี่เป็นการจับปลาแปบสมัยโบราณ

การจับปลาโดยใช้เรือผีหลอก

ที่เคยกล่าวมาแล้วว่าชุมชนโพหัก ในน้ำมีปลาในนามีข้าว สมัยก่อนน้ำใสสะอาด ปลามีอยู่จำนวนมาก ตั้งแต่ปลาเล็กไปจนปลาใหญ่ การหาปลาหรือการจับปลามีอยู่หลายวิธี ชาวเจ้าจะกล่าวถึงการจับปลาโดยใช้เรือผีหลอก ลักษณะของเรือผีหลอกที่ชาวบ้านเรียกขานกันนั้น เป็นเรือมอดยาว เดียน้ำ ภายนอกท้องเรือจะทาสีขาวต่อปี พาดไว้ที่กาบเรือข้างใดข้างหนึ่งแล้วแต่ความถนัดของผู้พายเรือหรือเจ้าของเรือ ให้เท่ามิวน้ำ ส่วนด้านตรงกันข้าม จะจับปลาในเวลากลางคืนโดยเฉพาะเวลาเดือนหงาย (เดือนเพ็ญ) จะทำให้แสงดวงจันทร์ส่องสะท้อนสีขาวได้ดี เวลาพายไปจะใช้ใบพายตีน้ำไป ปลาจะตกใจประกับกับเห็นสีขาว ก็กระโดดหนีตกลงที่ท้องลำเรือ ส่วนใหญ่ที่ได้ปลามานั้นมักจะเป็นปลาเล็กที่อยู่ตื้นผิวน้ำหรือน้ำตื้น ซึ่งจะตกใจง่าย ในตอนเช้าจะนำไปขายให้กับผู้เลี้ยงเป็ดไข่ในหมู่บ้าน นี่ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ชุมชนโพหักจับปลาเล็กๆ โดยใช้เรือผีหลอก

(3) สภาพน้ำกับผลกระทบต่อคนในชุมชน

สภาพน้ำที่เปลี่ยนแปลงจะมีผลกระทบกับอาชีพของคนในชุมชนมากที่สุด โดยเฉพาะอาชีพการเลี้ยงกุ้ง ผู้เลี้ยงกุ้งมีความตระหนักว่าการที่น้ำในคลองเสียหรือมีคุณภาพต่ำจะส่งผลให้ผลผลิตกุ้งที่ได้นั้นต่ำลงไปด้วย การเลี้ยงกุ้งจะต้องใช้น้ำที่ปล่อยมาตามลำคลองด้วย จากปรากฏการณ์ที่ว่าผลผลิตกุ้งต่ำลง ผู้ผลิตจึงพยายามหาสาเหตุว่าเกิดจากอะไร และได้รับความรู้ว่าสาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากการที่น้ำในลำคลองคุณภาพไม่ดีเท่าที่ควร จึงคิดว่าจะทำอย่างไรดี และท้ายที่สุดจึงได้วิธีการเลี้ยงรูปแบบใหม่ที่เป็นการประหยัดน้ำด้วย ไม่ทำให้น้ำคลองเสียด้วยเนื่องจากการบำบัดก่อน และให้ผลผลิตที่มากขึ้นด้วย

2) การสร้างความตระหนักให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าและความสำคัญของน้ำในลำคลองตำบลโพหัก

การอนุรักษ์น้ำลำคลองโพหักกลายเป็นประเด็นร่วมที่อยู่ในความสนใจของทั้งทีมงานที่เกี่ยวข้องและสาธารณชนทั่วไป โดยสิ่งที่ก่อให้เกิดการจุดประกายแรกเริ่มนอกเหนือจากการจัดเวทีสร้างความตระหนักร่วมกันแล้วยังมีเครื่องมือที่เสริมสร้างความเข้าใจที่เป็นรูปธรรม คือ “เทคนิควิธีการตรวจวัดคุณภาพน้ำ” โดยใช้เกณฑ์ตามมาตรฐานที่น่าเชื่อถือ (รายละเอียดดังผลการดำเนินกิจกรรม) และมีกระบวนการดำเนินงานที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วม จึงเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย จนถึงการวางบทบาทของส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น นักวิจัย พี่เลี้ยง และ สกว.ภาค จึงสามารถเอื้อให้งานวิจัยฯ มีคุณภาพ สามารถบรรลุเป้าหมายร่วมกัน คือ ครู นักเรียน และชาวบ้านเก่งขึ้น มีองค์ความรู้ที่สามารถนำไปแก้ปัญหาของพื้นที่ได้ และสามารถนำองค์ความรู้นั้นเป็นเครื่องมือในการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตามผลสรุปจากการดำเนินงานวิจัยฯ เห็นว่ายังไกลเกินไปสำหรับการกำหนดวิธีการแก้ไขปัญหาน้ำในภาพรวม เพราะงานวิจัยยังดำเนินการได้เพียงระยะหนึ่งเท่านั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเงื่อนไขข้อจำกัดของระยะเวลาการดำเนินโครงการฯ ซึ่งอาจจะมีปัจจัย หรือกิจกรรมต่าง ๆ ภายใน / ภายนอกชุมชนอีกมากมายที่จะเป็นตัวแปรสำคัญของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งในแง่ศักยภาพ/ข้อจำกัด ดังนั้นจะต้องมีการทบทวน โดยเฉพาะในส่วนของการวิจัยฯ หลังจากที่มีการดำเนินงานเสร็จสิ้นโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง เพื่อกำหนดทิศทาง/วิธีการแก้ไขปัญหาน้ำอย่างมีส่วนร่วมที่แท้จริง

ในที่นี่เห็นว่า เวทีเสวนา น่าจะถูกหยิบยกขึ้นมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความตระหนัก โดยการพูดคุยแลกเปลี่ยนเพื่อระดมสรรพกำลังที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาน้ำที่เป็นรูปธรรมและมีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืนต่อไป

3) แนวทางในการอนุรักษ์น้ำอย่างมีส่วนร่วม

อดีตน้ำในลำคลองโพหัก ช่วงเข้าพรรษาน้ำจะเต็มลำคลอง ไส้สะอาด สถานการณ์ของน้ำในลำคลองโพหักขณะนี้ สามารถใช้เลี้ยงสัตว์น้ำได้ แต่ไม่ดี ไม่สามารถนำมาใช้อุปโภคและบริโภคได้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของชาวโพหัก

การจะให้น้ำมีคุณภาพดีเช่นในอดีตคงเป็นไปได้ยาก แต่ถ้าทุกคนช่วยกันคงพอจะทำให้มีคุณภาพที่ดีขึ้น โดยควบคุมการปล่อยน้ำลงในลำคลองของระบบ อุตสาหกรรม ไม่ทิ้งซากสัตว์ มีบ่อบำบัดน้ำ การทำสวนลดการใช้สารเคมี การศึกษาวิจัยน่าจะเป็นผลดีกับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน ซึ่งมีตัวอย่างของเกษตรกรในชุมชนที่ดำเนินการบำบัดน้ำเสีย

ซึ่งทางตัวแทนของหน่วยชลประทานได้นำเสนอว่า คลองโพหัก เป็นเขตที่ประกาศเป็นของชลประทาน แต่คลองย่อยต่าง ๆ เป็นพื้นที่ของตำบล และน้ำที่ไม่พอใช้ เนื่องจากน้ำต้องไหลจากที่สูงสู่ที่ต่ำ ซึ่งชลประทานได้สร้างประตูน้ำให้ 4 ประตู จุดประสงค์ เพื่อยกระดับน้ำให้สูงขึ้น ชุมชนโพหักเปลี่ยนการประกอบอาชีพจากการทำนา เป็นเลี้ยงกุ้ง จึงเปิดประตูน้ำ เพราะถ้าไม่เปิดจะทำให้ น้ำเสีย แต่เมื่อเปิดประตูน้ำ ทำให้น้ำไหลไปหมด น้ำจึงไม่พอใช้ ในความจริง โพหักมีคลองมากน้ำพอใช้ แต่ชาวโพหักควรหาวิธีจัดการน้ำ โดยผู้นำในท้องถิ่นต้องเป็นผู้นำและจัดการบริหาร พัฒนาลำคลอง เพราะ

จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น มีความสะดวกสบายมากขึ้น ทำให้คนส่วนใหญ่ละเลยน้ำในลำคลอง น้ำเสียไม่สามารถจะถ่ายเทได้ คนโพหักต้องช่วยกัน เพราะมีทรัพยากรเดียวที่เหลืออยู่

ทั้งนี้ตัวแทนเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นโพหัก ได้เสนอโครงการพัฒนาเชื่อมโยงกิจกรรมองค์กรชุมชน โดยมีกิจกรรมกำจัดวัชพืช ลอกคลอง ร่องน้ำ ชยะ, เสริมสร้างสิ่งแวดล้อมด้วยการปลูกต้นไม้ประดับเพิ่มเติม, จัดหางบประมาณเพิ่มเติมเพื่อการอนุรักษ์ด้วยการจัดตั้งกองทุนอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นบ้านโพหัก

ประโยชน์ของการวิจัยนับเป็นการเปิดโอกาสให้คนโพหักได้พูดถึงเรื่องของตัวเอง ในเรื่องของน้ำ ดูเหมือนว่าคลองในชุมชนโพหักมีปัญหาทุกคลอง ในอดีตฝากคลองให้เทวดาดูแล ปัจจุบันชลประทานช่วยเทวดาดูแล ต่อมาชลประทานดูแลไม่ไหว พวกเราต้องช่วยดูแลน้ำของเราเอง และแม้ว่าผลสรุปจากการดำเนินงานวิจัย จะยังไกลเกินไปสำหรับการกำหนดวิธีการแก้ไขปัญหาน้ำในภาพรวม แต่อย่างน้อยก็ได้สร้างให้ทีมวิจัย (ครูอาจารย์ นักเรียน ชาวบ้าน) ได้มีความรู้เรื่องงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เน้นการมีส่วนร่วม เป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำหลักการวิจัยมาทำการศึกษาวิจัย เพื่อที่จะได้ใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป รวมทั้งได้เรียนรู้เทคนิควิธีการการศึกษาคุณภาพของน้ำในลำคลอง ทั้งทางวิธีการทางกายภาพ ทางชีวภาพ และทางเคมี รวมถึงการใช้วิธีของนักสืบสายน้ำในการเฝ้าระวังคุณภาพของลำน้ำ ซึ่งดำเนินการได้ง่าย โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง ๆ

นอกจากนี้ทีมวิจัย โดยเฉพาะกลุ่มครูอาจารย์ และนักเรียน ยังได้ศึกษาในเรื่องของสิ่งแวดล้อมในสภาพจริงลงมือปฏิบัติจริงซึ่งสอดคล้องกับการปฏิรูปการศึกษา และผลที่ได้จากการศึกษาสามารถใช้เป็นข้อมูลไปพัฒนาท้องถิ่นของนักเรียนเอง ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวยังเป็นผลให้โรงเรียนและชุมชนมีความใกล้ชิดกันมากขึ้น เนื่องจากได้มีโอกาสพูดคุยทำการศึกษาในเรื่องสภาพของน้ำ ร่วมกันหาสาเหตุและวิธีการแก้ไขสภาพของน้ำร่วมกัน

สิ่งสำคัญอีกประการคือ ชาวบ้าน เริ่มเกิดความตระหนักและเห็นความสำคัญในปัญหาของสภาพน้ำในลำคลอง เกิดความรู้สึกรักและหวงแหนลำคลอง ต้องการให้มีสภาพน้ำในลำคลองกลับคืนมาเหมือนในอดีต เริ่มมีแนวคิดและปรับตัวเองบางกรณีที่จะรักษาสภาพแวดล้อมของลำคลองให้ดียิ่งขึ้น

ทั้งนี้ยังก่อให้เกิดการประสานงานกับหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ เช่น เทศบาล หน่วยงานชลประทาน เกษตรอำเภอบ้านโพหัก หน่วยงานสาธารณสุข ศูนย์อนามัยสิ่งแวดล้อมเขต 4 และกลุ่มต่าง ๆ ของชาวบ้าน ได้เข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมแสวงหาทางออก โดยทั้งนี้จะต้องมีการหารือร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และจะนำเสนอให้ทราบต่อไป

อย่างไรก็ตามแนวทางหนึ่งอันเป็นผลจากกระบวนการจัดเวทีระดมความคิดเห็น และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์จากชุมชนท้องถิ่นในแต่ละสาขาอาชีพที่มีความผูกพันกับการใช้น้ำ จึงทำให้พบว่าวิธีวิธีการที่จะสามารถช่วยลดมลภาวะที่ก่อให้เกิดปัญหาน้ำเน่าเสียได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นวิธีการที่ใช้ได้กับวิถีชีวิตและวิถีอาชีพการงานของชุมชนท้องถิ่น ทั้งยังก่อให้เกิดประโยชน์ในแง่ของรายได้เพิ่ม และการลดต้นทุนในระยะยาว ทั้งยังเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอีกแนวทางหนึ่ง ดังนี้

(1) การเลี้ยงกุ้งก้ามกรามโดยไม่ใช้สารเคมี

พื้นที่การเลี้ยงกุ้ง

พื้นที่เดิมเป็นนาข้าว เริ่มมีการเลี้ยงกุ้งเมื่อประมาณ 20 ปีมาแล้ว โดยมีคนเลี้ยงไม่มากนัก แรงจูงใจให้มีการ เลี้ยงกันมาก คือมีรายได้ทุกเดือน และรายได้ดีมาก ปัจจุบันในเขตอำเภอบางแพ มีพื้นที่การเลี้ยงกุ้งกว่า 20,000 ไร่

ข้อได้เปรียบของตำบลโพหักในการเลี้ยงกุ้ง

คือ เรืองน้ำ (เป็นน้ำตื้นด้วย) ซึ่งไหลเกือบตลอดปี เนื่องจากเป็นพื้นที่ต้นน้ำทั้งไปต้นน้ำเค็มที่อำเภอดำเนินสะดวก

พันธุ์กุ้ง

ได้จากชายฝั่งเพชรบุรี เพาะจากหน่วยราชการ และ แหล่งเพาะจังหวัดสุพรรณบุรี

การเตรียมบ่อ

ถ้าติดคลอง ทำคันบ่อโดยใช้รถไถดันดินขึ้นมา ถ้าทางจะต้องขุดคลอง ขนาดบ่อไม่ควรเกิน 4 ไร่ ใช้ปูนขาวปรับเป็นความเป็นกรดต่าง ปูนมาร์ลเพิ่มคาร์บอนेटช่วยให้กุ้งที่มาจากฟาร์มปรับตัวได้เร็ว ใช้เกลือสมุทรช่วยปรับความเค็ม ประมาณ 2 ppm. ซึ่งถ้าน้ำปกติค่าความเค็ม เท่ากับ 0 กุ้งจะตาย การใช้เกลือสมุทรเพราะมีแร่ธาตุมากซึ่งกุ้งจะใช้ประมาณ 20 กวาชนิต

การเพาะเลี้ยง

พันธุ์กุ้ง ได้จากเพาะ 25-30 วัน หลังจากคว่ำแล้วปล่อยในบ่ออนุบาล จำนวน 100 ตัว/ตารางเมตร เลี้ยงต่อไปประมาณ 2-4 เดือนขนาดของกุ้งจะได้ 50 ตัว/กิโลกรัม จะคัดแยกตัวผู้ขุนในบ่อต่างหาก ส่วน

ตัวเมียโตช้า เนื่องจากมีกิจกรรมการออกไข่ สืบพันธุ์ จะช้าก่อน เป็นการตัดต้นทุนที่จะสูญเสีย

ปัญหาจากการเลี้ยงกุ้ง มีมาก เกิดจากลูกพันธุ์ไม่แข็งแรง เนื่องจากแม่พันธุ์บ่อเดิมไม่มีการพัฒนาสายพันธุ์ เมื่อผู้เลี้ยงมาเลี้ยงต้องโช้ยา ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อคนกิน ส่งออกไม่ได้ พื้นที่บ่อเสียเร็ว ทำให้น้ำเสีย ทำให้ผู้เลี้ยงลงทุนมาก

ผลตอบแทนจากการเลี้ยงกุ้งสูง ทำได้โดย

1. อัดอากาศลงน้ำ ช่วยให้กุ้งอยู่สบาย
2. หาตัวช่วยสันดาปหรือช่วยย่อย เป็นการช่วยลดปริมาณอาหาร
3. ต้องรู้ว่ากุ้งในบ่อมีปริมาณเท่าใด เพื่อช่วยในการให้อาหารพอดีไม่ให้มีอาหารเหลือตกค้างและเป็นการลดต้นทุน

(2) การผลิตก๊าซชีวภาพจากมูลสัตว์

ก๊าซชีวภาพคืออะไร

ก๊าซชีวภาพ คือ ก๊าซที่เกิดจากมูลสัตว์ หรือสารอินทรีย์ต่าง ๆ ถูกย่อยสลายโดยเชื้อจุลินทรีย์ในสภาพไม่มีอากาศทำให้เกิดก๊าซขึ้น ซึ่งก๊าซที่เกิดขึ้นเป็นก๊าซที่ผสมกันระหว่างก๊าซชนิดต่าง ๆ ได้แก่ ก๊าซมีเทน(CH_4) ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์(CO_2) ก๊าซไนโตรเจน(N_2) ก๊าซไฮโดรเจน(H_2) และก๊าซไฮโดรเจนซัลไฟด์(H_2S) แต่ส่วนใหญ่แล้วจะประกอบด้วยก๊าซมีเทนเป็นหลัก ซึ่งมีคุณสมบัติติดไฟได้

เหตุที่ต้องมีระบบบ่อก๊าซชีวภาพ

ปัจจุบันการเลี้ยงสัตว์มีการขยายตัวสูง เพื่อสนองต่อความต้องการบริโภค แต่การขยายตัวของกิจการเลี้ยงสัตว์ดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาตามมาคือ มลพิษที่มีผลต่อสภาพแวดล้อม อันเนื่องมาจากมูลสัตว์และของเสียต่าง ๆ ที่ได้จากระบบฟาร์มซึ่งไม่สามารถหาวิธีกำจัดของเสียเหล่านี้ได้ถูกต้องเหมาะสม ทำให้เกิดมลภาวะทั้งภายในฟาร์มและชุมชนใกล้เคียงในเรื่องของกลิ่น แอมโมเนีย น้ำเสีย โรคภัยต่าง ๆ

การส่งเสริมให้เกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์สร้างบ่อก๊าซชีวภาพ สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี นอกเหนือจากรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมแล้วยังได้ก๊าซชีวภาพมาเป็นแหล่งพลังงานในการหุงต้ม และให้แสงสว่างในครัวเรือน ซึ่งจะช่วยให้ประหยัดการนำเข้าน้ำมันเชื้อเพลิง บ่อก๊าซชีวภาพยังให้ปุ๋ยอินทรีย์ที่สามารถนำมาใช้ปรับปรุงดินเพิ่มผลผลิตพืชได้อีกด้วย หรือนำมาใช้ร่วมกับปุ๋ยเคมี เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพใช้ปุ๋ยเคมีให้เป็นประโยชน์กับพืชมากขึ้น ทำให้ลดการขาดดุลทางการค้าในการส่งปุ๋ยจากต่างประเทศได้อีกทางหนึ่ง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรมีการใช้มูลสัตว์มาผลิตก๊าซชีวภาพให้เป็นพลังงานทดแทนพลังงานจากก๊าซเชื้อเพลิง
2. ควบคุมมลพิษจากของเสียที่ปล่อยจากฟาร์มเลี้ยงสัตว์มาทำลายสิ่งแวดล้อมในชุมชนใกล้เคียง
3. เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรนำกากที่ได้จากการหมักของบ่อก๊าซชีวภาพมาเป็นปุ๋ยบำรุงดิน และเพิ่มผลผลิตพืช

ประโยชน์ที่ได้รับจากระบบก๊าซชีวภาพ

ก. ด้านพลังงาน

ก๊าซชีวภาพจุดติดไฟ และให้ความร้อนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ใช้หุงต้มอาหาร จุดตะเกียงให้แสงสว่าง พลังงานกกลูกหมู เครื่องทำนํ้าอุ่น เครื่องยนต์ เชื้อเพลิงต่าง ๆ

ข. ด้านการป้องกันและรักษาสภาพแวดล้อม

การนำมูลสัตว์ไปหมักในสภาพไร้อากาศในบ่อก๊าซชีวภาพ มูลสัตว์จะถูกย่อยสลายทำให้กลิ่นและสีของแอมโมเนียต่าง ๆ ที่มีอยู่ในมูลสัตว์จะถูกทำลายลงไปในขณะที่มีการหมัก ซึ่งจะทำให้ลดภาวะการระบาดของแอมโมเนียและกลิ่นได้

ค. ให้ปุ๋ยอินทรีย์ในการฟื้นฟูสภาพดิน

จากจากบ่อน้ำประกอบด้วยธาตุอาหารพืชพวกไนโตรเจน ฟอสฟอรัส และโปแตสเซียมที่เป็นประโยชน์กับพืชและอยู่ในรูปที่พืชสามารถนำไปใช้ได้ทันที

ง. ลดปริมาณโรคพืชและการระบาดของวัชพืช

การหมักแบบไร้อากาศ ทำให้ปริมาณของเชื้อโรคที่เป็นสาเหตุของโรคพืชบางชนิดลดลงได้ และยังมีส่วนในการทำลายความงอกงามของเมล็ดวัชพืช เมื่อนำมูลที่ได้จากการหมักไปใช้แล้วไม่ก่อให้เกิดโรคระบาดของวัชพืช

ทั้งนี้แนวทาง/วิธีการลดปัญหามลภาวะทางน้ำและสิ่งแวดล้อมดังกล่าวจะได้นำไปเป็นประเด็นเผยแพร่ขยายแนวความคิดและแรงจูงใจให้กับชุมชนท้องถิ่นได้ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติในการประกอบอาชีพต่อไป

บทที่ 6

ข้อคิดเห็นของทีมวิจัยที่มีต่อศูนย์ประสานงาน และ สกว.สำนักงานภาค

การวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยมีผลต่อชุมชนและชาวบ้าน ในการจะได้ใช้กระบวนการวิจัยในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเอง แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้มีระบบ ที่เน้นการมีส่วนร่วม ในการลงปฏิบัติในชุมชนในบางพื้นที่จะมีปัญหาเนื่องจากต้องไปเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทำให้มีปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการวิจัย และเนื่องจากลักษณะงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นโครงการใหม่ ทีมวิจัยมีข้อเสนอแนะว่า ต้องการให้ทีมผู้ประสานงานช่วยหนุนเสริมในส่วนที่เห็นว่าจะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ได้เต็มที่

บทที่ 7

ภาคผนวก

ประกอบด้วย

ภาคผนวกที่ 1	แผนการดำเนินงานและงบประมาณ
ภาคผนวกที่ 2	การอบรมเชิงปฏิบัติการ การใช้คู่มือนักสืบสายน้ำ
ภาคผนวกที่ 3	ตัวอย่างแบบบันทึก (กิจกรรมที่ 1)
ภาคผนวกที่ 4	ผลการศึกษากิจกรรมสำรวจสภาพน้ำ
ภาคผนวกที่ 5	ประวัติทีมวิจัย
ภาคผนวกที่ 6	เบื้องหลัง - รูปภาพ “กว่าจะมาเป็นนักสืบสายน้ำ” - รายงานการเสวนา “เวทีเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ ลุ่มน้ำภาคตะวันตก”

โครงการ แนวทางการอนุรักษ์น้ำในลำคลองตำบลโพหัก โดยกรมชลประทานร่วมกับโรงเรียน อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

[illegible]

[illegible]

ภาคผนวกที่ 2

การอบรมเชิงปฏิบัติการ การใช้คู่มือนักสืบสายน้ำ

- กำหนดการอบรมเชิงปฏิบัติการ “การใช้คู่มือนักสืบสายน้ำ”
- ภาพกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการ “การใช้คู่มือนักสืบสายน้ำ”

กำหนดการอบรมเชิงปฏิบัติการ การใช้คู่มือนักสืบสายน้ำ

วันที่ 25-26 พฤษภาคม 2545

ณ โรงเรียนโพหัก วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์

เสาร์ที่ 25 พฤษภาคม 2545

08.30-09.00 น.	ลงทะเบียน
09.00-09.30 น.	ระดมสมอง “ล่าคลองโพหัก”
09.30-10.30 น.	การสำรวจคุณภาพน้ำทางกายภาพ
10.30-10.45 น.	พักรับประทานอาหารว่างและเครื่องดื่ม
10.45-11.45 น.	การสำรวจคุณภาพน้ำทางเคมี
11.45-13.00 น.	พักรับประทานอาหารกลางวัน
13.00-14.00 น.	การสำรวจคุณภาพน้ำทางชีวภาพ
14.00-14.30 น.	การชี้แจงเรื่องการสำรวจ
14.30-14.45 น.	พักรับประทานอาหารว่างและเครื่องดื่ม
14.45-16.45 น.	ปฏิบัติการสำรวจคุณภาพน้ำทางกายภาพ เคมี และชีวภาพ
16.45-17.30 น.	สรุปผลการสำรวจคุณภาพน้ำ

อาทิตย์ที่ 26 พฤษภาคม 2545

08.30-09.00 น.	ประเมินคุณภาพน้ำด้วยการอ่านกราฟ
09.00-10.00 น.	ไต่ถาม เรื่อง “การสำรวจคุณภาพน้ำ วิธีใดดีที่สุด”
10.00-10.15 น.	พักรับประทานอาหารว่างและเครื่องดื่ม
10.15-11.15 น.	การกำหนดจุดและการสำรวจชุมชน
11.15-12.00 น.	ความปลอดภัยในการทำกิจกรรม
12.00-13.00 น.	พักรับประทานอาหารกลางวัน
13.00-14.00 น.	ศึกษาอดีตของสายน้ำ “ล่าคลองโพหัก”
14.00-15.00 น.	สรุปผลการศึกษาค้นคว้าของสายน้ำ
15.00-15.15 น.	พักรับประทานอาหารว่างและเครื่องดื่ม
15.15-16.30 น.	ต้นไม้ปัญหาและแผนปฏิบัติการ

หมายเหตุ กำหนดการอบรมสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม

ภาพกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการ “การใช้คู่มือนักสืบสายน้ำ”

ประเมินผลสภาพน้ำจากกราฟ

ระดมความคิด

รับความรู้จากวิทยากร ของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดราชบุรี

สำรวจสภาพน้ำ ช่วงฤดูฝน

เก็บตัวอย่างน้ำส่งตรวจค่า BOD

นักเรียนที่มวิจัยตรวจค่า DO

เฟ่งหลัสัตว์เล็กน้ำจืด-การสำรวจน้ำทางชีวภาพ

สำรวจสภาพน้ำ ช่วงฤดูแล้ง

เก็บตัวอย่างน้ำ ส่งตรวจค่า BOD

← ↑ สำรวจสภาพน้ำทางชีวภาพ

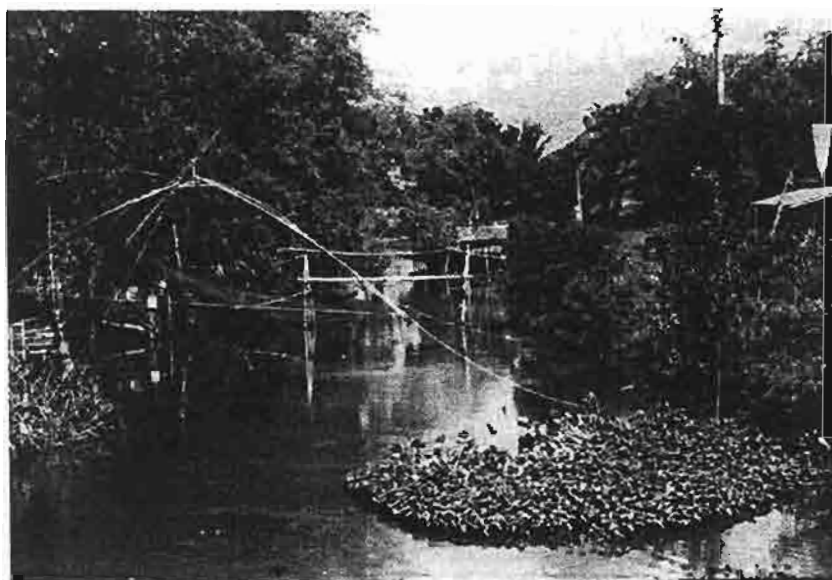
เวทีศึกษาประวัติศาสตร์สายน้ำ

อาจารย์สมา จันทรพวง กล่าวถึงที่มาของโครงการ

ผู้เฒ่าผู้แก่กำลังเล่าอดีตของสายน้ำ

สายน้ำตำนานชีวิตของชาวโพหัก

ภาคผนวกที่ 3
ตัวอย่างแบบบันทึก (กิจกรรมที่ 1)

(ตัวอย่างข้อมูลจากแบบบันทึก)

แบบบันทึก

ข้อมูลความเป็นมาของชุมชนโพหักเรืองน้ำ

วัน/เดือน/ปี	รายการ	หมายเหตุ
วันที่ 4 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2544	ผู้ให้ข้อมูล นายสภา จันทร์พ่วง บ้านเลขที่ 74 หมู่ที่ 6 ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัด ราชบุรี อาชีพ รับราชการ <u>สภาพน้ำในลำคลอง</u> ในอดีต เริ่มจากปี 2510 ได้มีโอกาสเข้ามาอยู่ที่โรงเรียน มัธยมวัดใหญ่โพหัก เป็นครูสอนวิชาหัตถศึกษาและ คณิตศาสตร์ จึงมีโอกาสอยู่ที่บ้านเกิดอย่างเต็มตัว ได้ดูสภาพ ในชุมชนสมัยนั้นซึ่งชุมชนชาวโพหักได้มีการประกอบอาชีพ หลักคือ การทำนาอย่างเดียว ได้แก่ นาหว่าน หรือ นาปี โดย ต้องอาศัยน้ำจากธรรมชาติ เช่น น้ำฝน น้ำจากแม่น้ำแม่ กลอง ในฤดูน้ำหลากจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลานานาชนิด นกกระสา นกกระทง นกช้อนหอย นกกระยาง มองดูชาวเดิม ท้องนา ประชาชนก็สาละวนกับน้ำท่วมพื้นบ้าน ซึ่งก็เตรียม สร้างที่อยู่ชั่วคราวให้กับสัตว์เลี้ยง เช่น วัว สุกร เป็ด ไก่ ใน ระหว่างเดือนกันยายน-ตุลาคม เป็นช่วงที่น้ำเต็มท้องทุ่ง การจับปลาจะมีให้เห็น เช่น การวางข่าย วางเบ็ดราว วาง ลอบปลาอ้าว ลงกระบังลึงเผือกเพื่อชั่งปลาในฤดูน้ำลด ถ้า มองจากฝั้วน้ำระยะประมาณ 1.50 เมตร น้ำใสจนมองเห็น ปลาวายไปมาได้อย่างชัดเจน ซึ่งปลาในท้องถิ่นสมัยนั้นมีอยู่ หลากหลายชนิด เช่น ปลาช่อน ปลาดุก ปลาชะโด ปลาแมง งู ปลากray ปลาเนื้ออ่อน ปลาสร้อย ปลาสาบ ปลาบู่จาก ปลากา ปลาอ้าว ปลาแปบ ปลาชีว ปลาหมู ปลาสร้อย ปลา นกเขา ปลาสร้อยไส้ตัน ปลาเข็ม ปลากด ปลาเบี้ย ปลา แก้มขาว ปลาแขยง ปลาหมอกลม ปลากระดี่ ปลาสลิด กุ้ง ฝอย และสัตว์น้ำเล็กๆ อีกจำนวนมาก ชุมชนสามารถนำน้ำ มาอุปโภคบริโภคได้ตลอดปี แม้ในหน้าแล้ง (เมษายน) มี การเก็บกักน้ำไว้ในบ่อเพื่อการอุปโภคบริโภคยามน้ำขาด แคลน	

วัน/เดือน/ปี	รายการ	หมายเหตุ
	ปัจจุบันสภาพของการประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้มีการเปลี่ยนแปลงไป โดยเลิกจากการทำนาปีมาประกอบอาชีพเลี้ยงกุ้งก้ามกราม ทั้งนี้เนื่องจากการเลี้ยงกุ้งมีรายได้ดีกว่ามาก และทำได้ทั้งปีไม่มีเวลาว่าง ด้วยสาเหตุนี้เองที่ทำให้สภาพของน้ำในลำคลองตำบลโพหักเปลี่ยนแปลงไป จากที่เคยใสสะอาดกลับกลายเป็นขุ่นคล้ำ มีกลิ่น บางครั้งเมื่อลงไปในลำคลอง เมื่อขึ้นมาแล้วจะรู้สึกคันตามร่างกายและมีเม็ดผื่นขึ้น จากการสังเกตด้วยตาพบว่าเกิดจากน้ำทิ้งของผู้ประกอบการเลี้ยงกุ้งก้ามกรามที่ถ่ายเทน้ำจากบ่อกุ้งลงสู่ลำคลอง ซึ่งน้ำที่ถ่ายออกมาคือน้ำเสียจากการเลี้ยงกุ้งนั่นเอง จากสภาพแวดล้อมที่เกิดการเปลี่ยนแปลง ประเพณีต่างๆ ของชุมชนก็เริ่มสูญหายไป เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุ เกิดสาธารณูปโภคมากขึ้นโดยเฉพาะสิ่งอำนวยความสะดวก จากสังคมชุมชนกลายมาเป็นสังคมเมืองมากขึ้น ชาวชนติดสิ่งเสพติดมากขึ้น เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมทางด้านศีลธรรมและวัฒนธรรมควบคู่กับความเจริญของวัตถุ และจากความต้องการดังกล่าวทำให้คนในชุมชนกลายเป็นคนที่เห็นแก่ตัวมากขึ้น <u>จำนวนสิ่งมีชีวิตในน้ำ</u> อดีต เนื่องจากน้ำสะอาดจึงมีสัตว์น้ำนานาชนิดอยู่ในลำคลอง เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา เป็นต้น ปัจจุบัน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงอาชีพของคนในชุมชน สภาพแวดล้อมจึงเปลี่ยนแปลงไปด้วยและสัตว์น้ำไม่สามารถปรับตัวได้จึงเกิดการสูญหาย/สูญพันธุ์ไปจากลำคลองโพหัก เช่น ปลาอ้ว ปลาเข็ม ปลาหมู และปลากา แต่ได้มีปลานิลเข้ามาแทน อนาคต ทุกอย่างจะแก้ไขไม่ได้ถ้าเยาวชนและคนในชุมชนไม่ช่วยกันอนุรักษ์และปกป้องน้ำในลำคลองตำบลโพหัก อันรวมถึงตำบลใกล้เคียงด้วย เพื่อสุขภาพของตนเองในอนาคต	

ภาคผนวกที่ 4

ผลการศึกษากิจกรรมสำรวจสภาพน้ำ

- แผนที่สังเขปการแสดงพื้นที่ศึกษาสภาพน้ำในลำคลองตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
- รูปภาพตัวอย่างสภาพน้ำในลำคลองโพหัก
- สรุปการสำรวจคุณภาพน้ำโดยวิธีของนักสืบสายน้ำ
- ผลการตรวจค่า DO และ BOD
 - การประเมินคุณภาพน้ำ
 - มาตรฐานคุณภาพน้ำในแหล่งผิวดินที่มีใช้ทะเล
 - การแบ่งประเภทแหล่งน้ำผิวดินที่มีใช้ทะเล
 - วิธีการตรวจวัดปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ

สภาพทางภูมิศาสตร์บางส่วน

ประตุน้ำ

คลองซอย

นาุ้ง

เวทีผู้เลี้ยงกุ้งเลี้ยงปลา

ผู้ประกอบการค้าอาหารกุ้งกำลังให้ข้อมูล

อาจารย์ประคอง เกษมสุข เกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้ง อธิบายระบบการเลี้ยง

เวทีตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล
วันที่ 5 สิงหาคม 2546 ณ ศาลาวัดใหญ่โพหัก

คุณทศพล แก้วทิมา และนักเรียนทีมวิจัย เสนอข้อมูลในเวที

คุณฉนวน คล้ายทอง ผู้เสนอโครงการพัฒนาเชื่อมโยงกิจกรรมองค์กรชุมชน
กล่าวถึงโครงการที่จะดำเนินการอนุรักษ์น้ำต่อไป

ตัวอย่างการบำบัดน้ำเสีย

น้ำเสียก่อนบำบัด

บ่อบำบัดน้ำเสีย (ผลิตก๊าซชีวภาพ)

สรุปการสำรวจคุณภาพน้ำโดยวิธีของนักสืบสายน้ำ

จุดสำรวจบริเวณลำคลองโพหัก จำนวน 7 จุด

- จุดสำรวจที่ 1 รอยต่อตำบลโพหัก-ดอนสาส์ จุดสำรวจที่ 2 คลองรางบางบัว
จุดสำรวจที่ 3 สะพานหมู่ 3 หมู่ 4 จุดสำรวจที่ 4 คลองสามคง
จุดสำรวจที่ 5 สนามแข่งเรือ จุดสำรวจที่ 6 คลองรางเหมือง
จุดสำรวจที่ 7 ศาลาวัดสามัคคีธรรม

ตารางสรุปการสำรวจสัตว์เล็กน้ำจืดในน้ำ

ชื่อสัตว์	จำนวน	ตัวบ่งชี้
ตัวอ่อนซีปะขาวชนนง	1 ตัว	ต้องการน้ำสะอาดมาก
ตัวอ่อนแมลงปอเข็ม	10 ตัว	ต้องการน้ำสะอาด
หอยเจดีย์	300 ตัว	ต้องการน้ำค่อนข้างสะอาด
ตัวอ่อนซีปะขาวว่ายน้	6 ตัว	ต้องการออกซิเจนค่อนข้างต่ำ ทนน้ำสกปรกได้บ้าง
กิ้งฟอย	จำนวนมาก (มากกว่า 600 ตัว)	
หอยฝาเดียวอื่นๆ	มากกว่า 400 ตัว	
หนอนรึ้นน้ำจืดแดง	4 ตัว	ต้องการออกซิเจนต่ำ ทนน้ำสกปรกได้ดี
ไส้เดือนน้ำ	จำนวนมาก ไม่สามารถนับได้	
สัตว์อื่นๆ เช่น - ปู - มวนกรรเชียง - มวนวน - ปลิง	50 ตัว จำนวนมาก จำนวนมาก 1 ตัว	

สรุปคุณภาพน้ำ

เนื่องจากมีสัตว์ที่ต้องการน้ำสะอาดมาก ต้องการน้ำสะอาด ทนน้ำสกปรกได้บ้าง และทนน้ำสกปรกได้ดี โดยมีสัตว์ที่สามารถทนน้ำสกปรกได้บ้างโดดเด่น คือ มีจำนวนมาก จึงขอสรุปว่าคุณภาพน้ำอยู่ในระดับพอใช้ค่อนข้างไปในทางไม่ดี

ผลการตรวจค่า DO และ BOD

วันที่ 26 มิถุนายน 2545 “ช่วงชลประทานปิดน้ำ”

จุดสำรวจ \ ค่าที่ตรวจ	ค่า DO	ค่า BOD
1.รอยต่อระหว่างตำบลโพหัก-ดอนสาส์	1.4	> 5.12
2.คลองรางบางบัว	1.2	> 5.11
3. สะพานหมู่ 3 หมู่ 4	2.0	> 5.96
4.คลองสามคอง	4.8	> 6.15
5.สนามแข่งเรือ	2.4	> 5.25
6.คลองรางเหมือง	1.8	> 3.50
7.ศาลาหน้าวัดสามัคคีธรรม	1.9	> 5.16

ผลการตรวจค่า DO และ BOD

วันที่ 17 กรกฎาคม 2545 “ช่วงชลประทานปิดน้ำ”

จุดสำรวจ \ ค่าที่ตรวจ	ค่า DO	ค่า BOD
1.รอยต่อระหว่างตำบลโพหัก-ดอนสาส์	4.8	1.20
2.คลองรางบางบัว	3.4	3.60
3. สะพานหมู่ 3 หมู่ 4	3.8	4.15
4.คลองสามคอง	7.8	13.00
5.สนามแข่งเรือ	3.3	2.16
6.คลองรางเหมือง	2.9	2.09
7.ศาลาหน้าวัดสามัคคีธรรม	1.4	2.77

หมายเหตุ

- 1.ค่า DO หมายถึง ปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ
- 2.ค่า BOD หมายถึง ปริมาณออกซิเจนที่แบคทีเรียในน้ำต้องการใช้ในการสลายสารอินทรีย์ที่มีอยู่ในน้ำ
- 3.รายละเอียดการเทียบค่ามาตรฐาน ในหน้าถัดไป

การประเมินคุณภาพน้ำ

สามารถทำได้ โดยการเปรียบเทียบผลที่ได้กับเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพแหล่งน้ำผิวดินที่มีใช้ทะเล กำหนดโดยกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจากการเปรียบเทียบเกณฑ์คุณภาพน้ำดังกล่าวจะทำให้ทราบว่า แหล่งน้ำบริเวณที่ทำการสำรวจมีคุณภาพอยู่ในประเภทใด เหมาะสำหรับการใช้ประโยชน์อะไรได้บ้าง และควรแจ้งให้ประชาชนทราบทางหอกระจายข่าว หรือทำป้ายแสดงคุณภาพน้ำเพื่อการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเห็นชัดเจนและทั่วถึง นอกจากนี้ข้อมูลคุณภาพน้ำที่ไม่เป็นไปตามเกณฑ์คุณภาพ และทำให้คุณภาพน้ำต่ำกว่าเกณฑ์ สามารถบอกถึงสาเหตุของมลพิษทางน้ำได้คร่าวๆ ว่า อาจจะมาจกแหล่งใด ซึ่งจะเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการกำหนดแนวทาง และมาตรการควบคุมแหล่งกำเนิดปัญหามลพิษทางน้ำ ตลอดจนการประสานงานกับหน่วยงานรับผิดชอบที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการแก้ไขปัญหา

ประเภทของคุณภาพน้ำ เราสามารถแบ่งคุณภาพน้ำออกเป็น 5 ประเภท จากการตรวจวัดค่าออกซิเจนอิสระละลาย (D.O.) เมื่อเปรียบเทียบกับเกณฑ์มาตรฐาน คือ

ตารางค่าออกซิเจนอิสระละลาย (D.O.) เมื่อเปรียบเทียบกับเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพแหล่งน้ำ

คุณภาพแหล่งน้ำ	ค่า ดี.โอ. (D.O.) มิลลิกรัม/ลิตร
ระดับที่ 1 ดีมาก	ธรรมชาติ
ระดับที่ 2 ดี	เท่ากับ/มากกว่า 6
ระดับที่ 3 พอใช้	เท่ากับ/มากกว่า 4
ระดับที่ 4 ไม่ควรใช้	เท่ากับ/มากกว่า 2
ระดับที่ 5 ห้ามใช้	น้อยกว่า 2

มาตรฐานคุณภาพน้ำในแหล่งน้ำผิวดินที่มีใช้ทะเล
ตามประกาศกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและพลังงาน
ปี พ.ศ. 2529

ประเภทและมาตรฐานคุณภาพน้ำในแหล่งน้ำ

พารามิเตอร์	ค่าทางสถิติ	หน่วย	การแบ่งประเภทคุณภาพน้ำ ตามการใช้ประโยชน์ แหล่งน้ำ				
			ประเภท 1	ประเภท 2	ประเภท 3	ประเภท 4	ประเภท 5
ก.คุณสมบัติทางกายภาพและชีววิทยา							
1.อุณหภูมิ (temperature)	-	°C	≤ 30	≤ 30	≤ 30	≤ 30	-
2.ความเป็นกรดด่าง (pH)	-	-	≤ 9	5-9	5-9	5-9	-
3.ออกซิเจนละลาย (DO)	20% ile	มก./ลิตร	≥ 5	ไม่ต่ำกว่า 6	ไม่ต่ำกว่า 4	ไม่ต่ำกว่า 2	-
4.บีโอดี (BOD)	80% ile	มก./ลิตร	≤ 5	ไม่มาก กว่า1.5	ไม่มาก กว่า2.0	ไม่มาก กว่า4.0	-
5.โคลิฟอร์มแบคทีเรีย	80% ile	MPN/100 ml	≤ 5				-
- Total Coliform				ไม่มาก กว่า 5,000	ไม่มาก กว่า 20,000	-	-
- Fecal Coliform				ไม่มาก กว่า 1,000	ไม่มาก กว่า 4,000	-	-

การแบ่งประเภทแหล่งน้ำผิวดินซึ่งมีใช้ทะเล

- ประเภทที่ 1** ได้แก่ แหล่งน้ำที่มีสภาพตามธรรมชาติ โดยปราศจากน้ำทิ้งจากกิจกรรมทุกประเภท และสามารถเป็นประโยชน์เพื่อ
- การอุปโภคและบริโภคโดยต้องผ่านการฆ่าเชื้อโรคตามปกติ
 - การขยายพันธุ์ตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตระดับพื้นฐาน
 - การอนุรักษ์ระบบนิเวศวิทยาของแหล่งน้ำ
- ประเภทที่ 2** ได้แก่ แหล่งน้ำที่ได้รับน้ำทิ้งจากกิจกรรมบางประเภท และสามารถเป็นประโยชน์เพื่อ
- การอุปโภคและบริโภคโดยต้องผ่านการฆ่าเชื้อโรคตามปกติ และผ่านกระบวนการปรับปรุงคุณภาพน้ำทั่วไปก่อน
 - การอนุรักษ์สัตว์น้ำ
 - การประมง
 - การว่ายน้ำและการกีฬาทางน้ำ
- ประเภทที่ 3** ได้แก่ แหล่งน้ำที่ได้รับน้ำทิ้งจากกิจกรรมบางประเภท และสามารถเป็นประโยชน์เพื่อ
- การอุปโภคและบริโภคโดยต้องผ่านการฆ่าเชื้อโรคตามปกติ และผ่านกระบวนการปรับปรุงคุณภาพน้ำทั่วไปก่อน
 - การเกษตรกรรม
- ประเภทที่ 4** ได้แก่ แหล่งน้ำที่ได้รับน้ำทิ้งจากกิจกรรมบางประเภท และสามารถเป็นประโยชน์เพื่อ
- การอุปโภคและบริโภคโดยต้องผ่านการฆ่าเชื้อโรคตามปกติ และผ่านกระบวนการปรับปรุงคุณภาพน้ำเป็นพิเศษก่อน
 - การอุตสาหกรรม
- ประเภทที่ 5** ได้แก่ แหล่งน้ำที่ได้รับน้ำทิ้งจากกิจกรรมบางประเภท และสามารถเป็นประโยชน์เพื่อ
- การคมนาคม

วิธีการตรวจวัดปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ (DO)

การตรวจวัดปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ เป็นการหาปริมาณอากาศที่พืชน้ำ สัตว์น้ำ และสิ่งมีชีวิตในน้ำใช้หายใจ ปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ มีความสำคัญต่อพืชและสัตว์น้ำ ดังนี้

1. เป็นก๊าซที่พืช สัตว์น้ำ นำไปใช้ในการหายใจเพื่อการอยู่รอด
2. เป็นสิ่งที่บอกถึงสภาวะของน้ำที่เหมาะสมต่อการอยู่รอดของพืชและสัตว์น้ำ
3. เมื่อแบคทีเรียย่อยสลายสิ่งสกปรกในน้ำ จะให้ก๊าซออกซิเจนในน้ำไปด้วย ดังนั้นถ้ามีน้ำมีความสกปรกมากแบคทีเรียก็ต้องใช้ออกซิเจนในน้ำมากขึ้นตามไปด้วย ปริมาณออกซิเจนในน้ำก็จะเหลือน้อยลงจนทำให้น้ำเน่าได้

สารเคมีที่ใช้ในการวิเคราะห์

1. แอมกานีสัลเฟต 2. อัลคาไลด์-ไอโอไดด์-เฮไซด์ 3. กรดกำมะถัน (กรดซัลฟูริก)
4. น้ำป้าง 5. สารละลายมาตรฐานโซเดียมไฮโอซัลเฟต เข้มข้น 0.0125 นอร์มัล

อุปกรณ์

1. กระบอกเก็บตัวอย่างน้ำ 2. ขวดบีโอดี ขนาด 300 มล.
3. เข็มฉีดยา ขนาด 10 มล. 4. ขวดรูปชมพู่ ขนาด 250 มล.
5. ขวดวัดปริมาตร ขนาด 100 มล.

วิธีวิเคราะห์

1. นำขวดบีโอดีใส่ลงในกระบอกเก็บตัวอย่างน้ำ หย่อนกระบอกน้ำลงในน้ำที่ระดับความลึกประมาณ 0.5-1.0 เมตร รอจนน้ำเต็ม (สังเกตจากฟองน้ำที่ผุดขึ้นมาหายไป) นำกระบอกเก็บตัวอย่างน้ำขึ้นมา

2. เปิดฝากระบอกตัวอย่างน้ำออก นำจากขวดบีโอดีปิดขวดในขณะที่ขวดอยู่ใต้น้ำ (เพื่อป้องกันน้ำภายในขวดสัมผัสอากาศ)

3. เปิดจากขวดบีโอดีเติมสารแอมกานีสัลเฟต และ อัลคาไลด์-ไอโอไดด์-เฮไซด์ ชนิดละ 1 มล. ตามลำดับ โดยเติมสารละลายลงใต้ผิวน้ำ

4. ปิดจุกขวด กลับขวดไป-มา ประมาณ 15 ครั้ง ตั้งทิ้งไว้ให้ตกตะกอน จะได้ตะกอนสีน้ำตาลประมาณ 2 ใน 3 ส่วน

5. เติมกรดกำมะถัน 1 มล. ปิดจุก กลับขวดไป-มา จนกระทั่งตะกอนสีน้ำตาลละลายหมด จะได้สารละลายสีเหลือง

6. ตวงสารละลายสีเหลือง 100.7 มล. ด้วยขวดวัดปริมาตร ลงในขวดรูปชมพู่

7. ใช้เข็มฉีดยาดูดสารละลายมาตรฐานโซเดียมไฮโอซัลเฟต (ระวังอย่าให้มีฟองอากาศในเข็มฉีดยา) ค่อยๆ หยดลงในขวดรูปชมพู่ที่ละหยด จนสารละลายสีเหลืองจางลง แล้วจึงเติมน้ำแบ่ง 1 มล. เขย่า จะได้สารละลายสีน้ำเงิน

8. หยดสารละลายโซเดียมไฮโอซัลเฟตต่อไปซ้ำๆ ที่ละหยด จนกระทั่งสีน้ำเงินจางหายไป

9. อ่านปริมาตรสารละลายโซเดียมไฮโอซัลเฟตที่ใช้ไปทั้งหมด จะได้เท่ากับปริมาตรออกซิเจนที่ละลายในน้ำ หน่วยเป็น มก. ต่อลิตร

การแปลผลคุณภาพน้ำจากปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ

มากกว่า 7 มก./ล. = ดีเยี่ยม (ประเภทที่ 1)

6 - 7 มก./ล. = ดีมาก (ประเภทที่ 2)

ไม่น้อยกว่า 4 มก./ล. = ดี (ประเภทที่ 3)

ไม่น้อยกว่า 2 มก./ล. = พอใช้ (ประเภทที่ 4)

น้อยกว่า 2 มก./ล. = ห้ามใช้ (ประเภทที่ 5)

ข้อมูลจาก กลุ่มงานเฝ้าระวังฯ ศูนย์อนามัยสิ่งแวดล้อม เขต 4 ราชบุรี

ภาคผนวกที่ 5 ประวัติทีมวิจัย

ทีมวิจัยจากชุมชน

1. นายเกษม ลือกระจ่าง อายุ 40 ปี วัน เดือน ปี เกิด 1 กุมภาพันธ์ 2505
อาชีพ เกษตรกร (เลี้ยงสุกร)
การศึกษา ป.ว.ช. เกษตรกรรม
ที่อยู่ 67 หมู่ที่ 10 ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
โทรศัพท์ 032-387126 , 01-8017828
ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเลี้ยงสุกร เป็นฟาร์มขนาดใหญ่ ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ มีการผสมอาหารด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ และนำมูลสุกรมาทำเป็นแก๊สชีวภาพใช้ในครัวเรือน ตั้งแต่การหุงต้ม การสูบน้ำ การผลิตกระแสไฟฟ้า เป็นการลดมลภาวะและประหยัดค่าใช้จ่ายต่าง ๆ
2. นายเชิยะดั่ง ยุกาสวัสดิ์ อายุ 48 ปี วัน เดือน ปี เกิด 5 ตุลาคม 2497
อาชีพ เกษตรกร (เลี้ยงสุกร)
การศึกษา มัธยมศึกษาปีที่ 6
ที่อยู่ 83 หมู่ที่ 1 ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
โทรศัพท์ 032-387074 , 01-9419262
ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
เป็นผู้ใหญ่บ้าน ประกอบอาชีพเลี้ยงสุกรด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ และนำมูลสุกรมาทำเป็นแก๊สชีวภาพ
3. นายสุพจน์ โพธิ์มี
อายุ 53 ปี วัน เดือน ปี เกิด 2492
อาชีพ ค้าขาย
ที่อยู่ 6/1 หมู่ที่ 2 ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
โทรศัพท์ 032-387079 , 01-3324523
ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย เป็นผู้ใหญ่บ้านเป็นเวลานานนับสิบ ๆ ปี
4. นายเลี่ยม แก้วทิมา อายุ 69 ปี วัน เดือน ปี เกิด พ.ศ. 2476
อาชีพ เกษตรกรรม
การศึกษา ป.4
ที่อยู่ 106 หมู่ที่ 3 ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
โทรศัพท์ 032-387132
ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
อดีตเคยรับราชการเป็นทหารเสนารักษ์ และเป็นแพทย์ประจำตำบล เป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มสหกรณ์ประมง เป็นประธานชมรมผู้สูงอายุของตำบลโพหัก

5. นายเดชา แก้วทิมา อายุ 36 ปี วัน เดือน ปี เกิด พ.ศ. 2509
 อาชีพ เกษตรกร (เลี้ยงกุ้งก้ามกราม)
 การศึกษา วทบ.(เคมี)
 ที่อยู่ 106 หมู่ที่ 3 ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
 โทรศัพท์ 032-387132
 ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
 เคยเป็นผู้บริหารโรงงานการผลิตเครื่องสำอางและอาหาร 10 ปี
 ปัจจุบันเป็นเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งก้ามกรามที่ปลอดสารเคมีและมีระบบการบำบัดน้ำเสียเพื่อรักษา
 คุณภาพน้ำ

6. นายพงศ์ศิริ จันทวาสน์อายุ 43 ปี วัน เดือน ปี เกิด 1 ต.ค. 2502
 อาชีพ รับราชการครู สถานที่ทำงาน โรงเรียนชุมชนวัดใหญ่โพหัก
 การศึกษา ปริญญาตรี บริหารการศึกษา
 กำลังศึกษาระดับปริญญาโทภาควิชาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร
 ที่อยู่ 19/1 หมู่ที่ 7 ตำบลวังเย็น อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
 โทรศัพท์ 032-381056 , 032-349665 , 01-9812251
 ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
 ได้รับการคัดเลือกเป็นผู้มีผลงานด้านจริยศึกษาดีเด่นระดับจังหวัดปีการศึกษา 2543
 เป็นวิทยากรการอบรมวิจัยในชั้นเรียน

7. นายวุฒิไกร วัชรนุชชา
 อายุ 39 ปี วัน เดือน ปี เกิด 14 พฤษภาคม 2506
 อาชีพ เกษตรกร (เลี้ยงสัตว์)
 การศึกษา ปวส.
 ที่อยู่ 3/4 หมู่ที่ 1 ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
 โทรศัพท์ 032-387277 , 01-7522356
 ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
 เป็นเทศมนตรี มา 3 ปี

ทีมวิจัยของโรงเรียน

1. นายสภา จันทรพ่วง อายุ 60 ปี วัน เดือน ปี เกิด 10 ธันวาคม 2485
 อาชีพ รับราชการครู สถานที่ทำงาน โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”
 การศึกษา การศึกษาพิเศษ
 ที่อยู่ 74 หมู่ที่ 6 ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
 โทรศัพท์ 032-387321
 ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
 เป็นครูที่ปรึกษา ช.ก.ท.ระดับจังหวัด ปี 2528 เป็นครูที่ปรึกษาชุมชนและโครงการ
 วิทยาศาสตร์เป็นระยะเวลารวม 40 ปี

2. นางสาวสาวิตรี ประวิติอายุ 40 ปี วัน เดือน ปี เกิด 4 ธันวาคม 2505
 อาชีพ รับราชการครู สถานที่ทำงาน โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”
 การศึกษา ศศ.บ.
 ที่อยู่ บ้านพักครูโรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์” หมู่ที่ 7 ตำบลโพหัก
 อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
 โทรศัพท์ 032-387253 , 01-9368810
 ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
 เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการมาประมาณ 5 ปี

3. นางโชติมณี สมศิลป์ อายุ 33 ปี วัน เดือน ปี เกิด 16 กรกฎาคม 2511
 อาชีพ รับราชการครู สถานที่ทำงาน โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”
 การศึกษา คบ. วิทยาศาสตร์ทั่วไป
 ที่อยู่ 301 หมู่ที่ 1 ตำบลพงสวาย อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี
 โทรศัพท์ 032-322620
 ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
 เป็นอาจารย์หมวดวิทยาศาสตร์ ทำการสอนและเป็นที่ปรึกษาชุมนุมวิทยาศาสตร์
 สิ่งแวดล้อม, โครงการวิทยาศาสตร์
 ศึกษาปัญหาพิเศษ เรื่อง ความเข้มข้นของปุ๋ยยูเรียต่อการเจริญเติบโตของ
 ผักกาดหอม

4. นางจตุพร อาจเอื้อม อายุ 60 ปี วัน เดือน ปี เกิด 25 พฤษภาคม 2514
 อาชีพ รับราชการครู สถานที่ทำงาน โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”
 การศึกษา คบ. วิทยาศาสตร์ทั่วไป
 ที่อยู่ 109 หมู่ที่ 8 ตำบลวัดประดู่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม
 โทรศัพท์ 034-732203
 ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
 เป็นอาจารย์หมวดวิทยาศาสตร์ เป็นที่ปรึกษาชุมนุมวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม
 ศึกษาปัญหาพิเศษ เรื่อง วิธีการเก็บรักษามะนาวมีผลต่อปริมาณวิตามินซี

5. นางวรารัตน์ ปานดารายอายุ 29 ปี วัน เดือน ปี เกิด 15 เมษายน 2515
 อาชีพ รับราชการครู สถานที่ทำงาน โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”
 การศึกษา คบ. ชีววิทยา
 ที่อยู่ 17 หมู่ที่ 1 ตำบลคู้งกระตั้น อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี
 โทรศัพท์ 032-374211
 ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
 เป็นอาจารย์หมวดวิทยาศาสตร์ เคยทำการวิจัยเชิงสำรวจพันธุ์ไม้ใน
 บึงบอระเพ็ด เขต 1

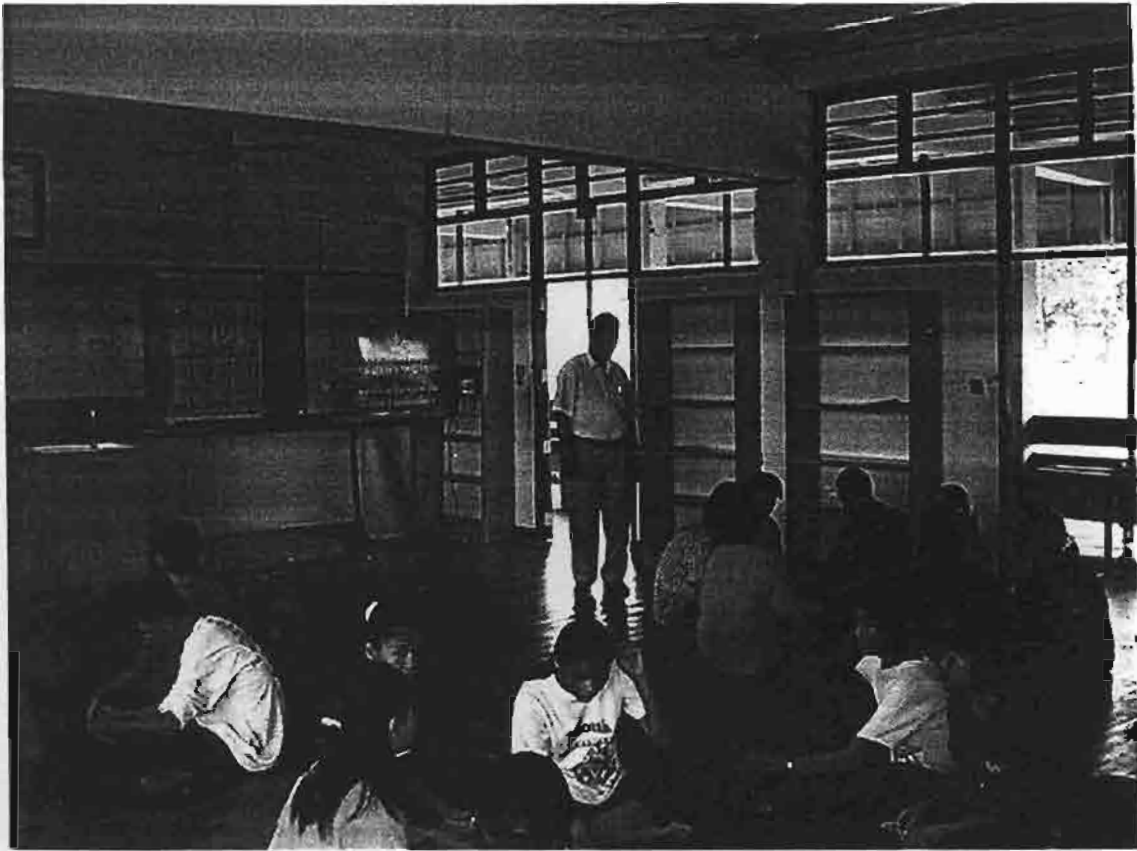
6. นายสรายุธ สุธีรวงศ์ อายุ 34 ปี วัน เดือน ปี เกิด 15 มิถุนายน 2511
 อาชีพ รับราชการครู สถานที่ทำงาน โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”
 การศึกษา คบ. วิทยาศาสตร์ทั่วไป
 ที่อยู่ 43/1 หมู่ที่ 2 ตำบลพัทโพ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
 โทรศัพท์ 032-383052 , 01-7361470
 ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
 เป็นอาจารย์หมวดวิทยาศาสตร์

7. นางสนองภัทร สุธีรวงศ์ อายุ 37 ปี วัน เดือน ปี เกิด 15 มิถุนายน 2511
 อาชีพ รับราชการครู สถานที่ทำงาน โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์”
 การศึกษา กศ.ม. ชีววิทยา
 ที่อยู่ 43/1 หมู่ที่ 2 ตำบลพัทโพ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
 โทรศัพท์ 032-383052 , 01-7361470
 ประวัติการทำงาน หรือการวิจัย
 เป็นอาจารย์หมวดวิทยาศาสตร์ เคยทำการวิจัยเรื่องการหาค่าองค์ประกอบทางเคมีของ
 สารร้ายเกลียวทองที่เพาะเลี้ยงในน้ำขุ่นมึน

เบื้องหลัง
“กล้าจะมาเป็นนักสืบสายน้ำ”

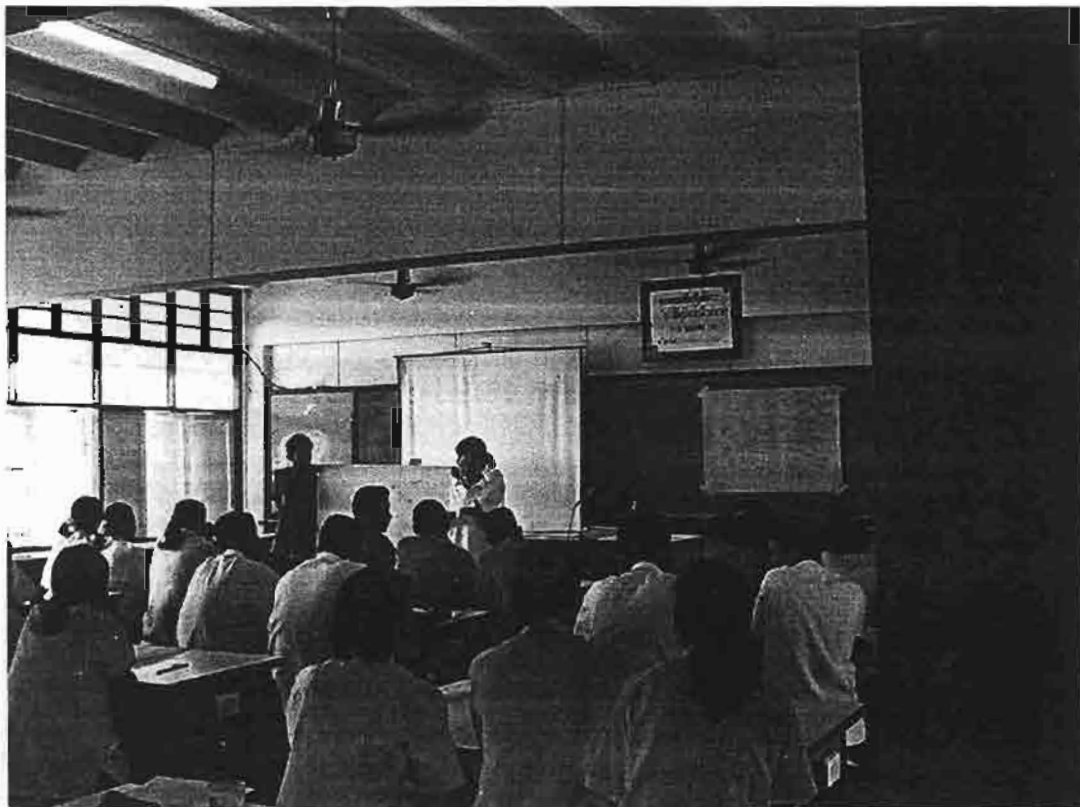
จัดกิจกรรมอบรมนักสืบสายน้ำ

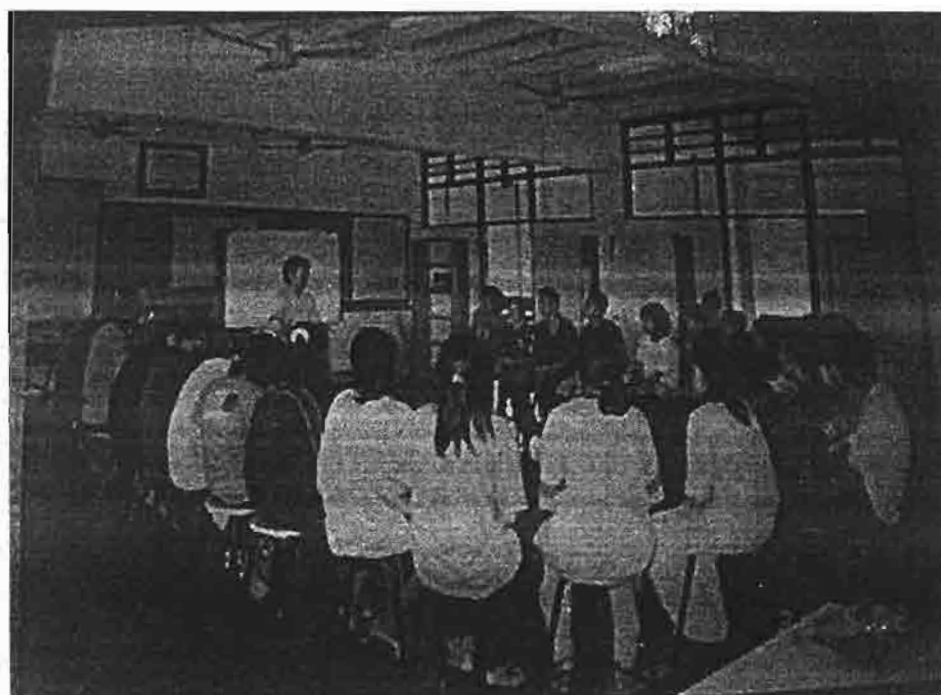
จัดกิจกรรมกลุ่ม

ระดมมันสมอง

นำเสนอผลงานกลุ่ม

วิทยากรสรุปให้ความรู้การใช้คู่มือนักสืบสายน้ำ

รายงานการเสวนา

เวทีเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำภาคตะวันตก

วันอาทิตย์ที่ 30 มีนาคม พ.ศ.2546 เวลา 13.30-18.00 น.

ณ โรงเรียนโพหัก "วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์" ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

เนื่องจากการรวมกลุ่มเวทีเครือข่ายของผู้มีประสบการณ์ทำงานเกี่ยวกับน้ำจากหลายพื้นที่ รวมทั้งผู้เพิ่งมาร่วมฟังใหม่ ช่วงแรกของการเปิดเวทีจึงเป็นการแนะนำที่มาที่ไปของการเกิดเวทีเครือข่ายลักษณะนี้ว่าเกิดจากจิตสำนึกของผู้รักษาน้ำซึ่งพบว่าสภาพแม่น้ำลำคลองที่เคยใสสะอาด สามารถใช้ดื่ม ใช้อาบ และเป็นเส้นทางคมนาคมมาแต่โบราณ บัดนี้เมื่อมีถนนและมีรถใช้ คนรุ่นต่อมาให้ความสำคัญกับถนนมากกว่าน้ำ บ้านที่เคยหันหน้าไปทางน้ำเปลี่ยนหันหน้าเข้าหาถนน แม่น้ำลำคลองกลายเป็นแหล่งรวมของเสีย นานวันเข้าสภาพน้ำที่เคยใสสะอาดกลายเป็นน้ำที่มีสีดำและมีกลิ่นที่ประเหม็นได้ว่าไม่มีคุณภาพพอที่จะใช้ดื่ม ใช้อาบ หรือใช้ประกอบกิจกรรมบางอย่างได้อีก สายน้ำที่เชื่อมต่อกันและมีชื่อเรียกขานต่างกันไปตามพื้นที่ที่ผ่าน เมื่อเกิดภาวะน้ำเน่าขึ้นวิกฤตย่อมมีผลกระทบต่อชุมชนที่อยู่ริม น้ำ และส่งผลกระทบต่อเนื่องไปยังผู้บริโภคสัตว์น้ำซึ่งได้รับสารพิษจากสภาพน้ำเน่าเสียและสารเคมี นอกจากนี้การจัดเวทียังมีจุดมุ่งหมายเพื่อแนะนำงานวิจัยสองโครงการที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)ภาคสนับสนุนอยู่ รวมทั้งทีมงานอื่นๆ ที่ทำงานเกี่ยวกับน้ำซึ่งพบว่าต่างฝ่ายต่างทำ จึงควรจัดให้มีการแลกเปลี่ยนและหาแนวทางทำงานร่วมกัน โดยได้รับความอนุเคราะห์สถานที่จากโรงเรียนโพหัก "วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์"

จากนั้นให้แต่ละกลุ่มแนะนำทีมงานตนเองพร้อมทั้งเล่าประสบการณ์การอนุรักษ์สายน้ำ เริ่มจากตัวแทนจังหวัดราชบุรี จังหวัดอยุธยา จังหวัดสมุทรสาคร จังหวัดนครปฐม และปิดท้ายด้วยการเล่าประสบการณ์เกี่ยวกับลุ่มน้ำแม่กลอง โดยนายสุรจิต ชีรเวทย์ ประธานชมคนรักแม่กลอง ผลการแลกเปลี่ยนข้อมูลของแต่ละทีมงาน สรุปได้ดังนี้

1. กลุ่มอนุรักษ์น้ำจังหวัดราชบุรี

ด้วยทีมงานวิจัย ที่ศึกษาสภาพน้ำในลำคลองโพหักพบว่าเมื่อ 40-50 ปีที่แล้วลำน้ำคลองโพหักเป็นคลองธรรมชาติที่ใสสะอาด สามารถดื่ม ได้ อาบได้ พืชพันธุ์ธัญญาหารในน้ำให้ผลดี ช่วงน้ำหลากจะมีน้ำท่วมบ้าง ผู้ลัดอยู่ริมคลองประสบกับน้ำท่วมสูงจนต้อง ย้ายบ้าน ในลำคลองใกล้

1 ทีมวิจัย ประกอบด้วยอาจารย์โรงเรียนโพหัก "วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์" มีอาจารย์สภา จันทรพวง เป็นหัวหน้าทีม อาจารย์สนองภัทร สุธีวงศ์ เป็นเลขานุการ และครูอีก 6 คนเป็นกรรมการ นอกจากนี้มีหมอเลี่ยม แก้วทิมา และอาจารย์พงศ์ศิริ จันทิวาสัน (อดีตครูโรงเรียนโพหัก ปัจจุบันเป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนบัวงาม อำเภอดำเนินสะดวก) เป็นคณะกรรมการวิจัยของชาวบ้าน ซึ่งทีมวิจัยชาวบ้าน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่เชื้อตั้ง ยุพา ลวลีส์ ผู้ใหญ่สุพจน์ โพธิ์มี นายเกษม ลือกระจาง และ นายทศพล แก้วทิมา เป็นที่ปรึกษาโครงการวิจัย

เคียงก็ได้อาศัยลำน้ำลำคลองโพหักเป็นเครื่องยังชีพ เช่น ทางตอนเหนือคือตำบลดอนสาส์มีการปลูก
องุ่น ทางตอนใต้คือตำบลวังามมีการปลูกสวนองุ่น ส้ม มะละกอ

ผลจากการเลี้ยงกุ้งก้ามกรามแบบธรรมชาติที่อาศัยน้ำคลองเป็นที่เลี้ยงและปล่อยอาหารที่
ตกค้างและน้ำที่เน่าเสียลงคลอง เมื่อมีการขุดคลองชลประทาน สภาพน้ำที่เคยดีเริ่มเปลี่ยนสภาพ
เมื่อประชาชนหนาแน่นขึ้นและการใช้น้ำมีมากขึ้น ส่งผลให้สภาพคลองโพหักเกิดน้ำเน่าเสียจนไม่
สามารถลงอาบได้ดังแต่ก่อน อาชีพเลี้ยงกุ้งที่เคยทำได้มากต้องเลิกไป เมื่อสภาพลำคลองเริ่มเข้าสู่
ภาวะวิกฤตมากขึ้น ผู้ทำงานในที่มวิจัยดังกล่าวซึ่งมีโอกาสร่วมทำประชาคมกับเครือข่ายอนุรักษ์แม่น้ำ
สายอื่นหลายครั้ง รวมทั้งมีโอกาสศึกษางานร่วมกับกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำท่าจีนที่เกิดภาวะน้ำเน่าเสียขั้น
วิกฤตและต่อมากลายเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งในการดำเนินงาน จึงพบว่าการอนุรักษ์สายน้ำควรเริ่มทำที่
บ้านตนเองก่อนโดยเริ่มจากกลุ่มเล็กๆ ที่มีจิตสำนึกและมีใจร่วมกันอนุรักษ์ และเสนอเป็นงานวิจัยเรื่อง
การศึกษาสภาพน้ำในลำคลองโพหักฯ โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย(สกว.)ภาค ผลจากความร่วมมือของทีมงานวิจัยซึ่งประกอบด้วยฝ่ายชาวบ้าน ฝ่ายครู ฝ่าย
เด็กนักเรียน ได้รับความอนุเคราะห์จากกรมชลประทานประมงตามที่ทีมงานร้องขอให้ช่วยปล่อยน้ำ
เพื่อช่วยให้สารเคมีลดความเจือจางลงและส่งผลให้สภาพลำคลองดีขึ้นโดยการปล่อยน้ำจากท่าคัด ท่า
ผา ผ่านบ้านโป่ง ออกทางบางแพเข้าสู่โพหัก และปล่อยต่อลงเขตวังามไปออกที่หนองสองห้อง บ้าน
แพ้ว และจากแยกสามพรานลงไปดำเนินสะดวก

ด้วยการสนับสนุนของอาจารย์ใหญ่โรงเรียนโพหัก ผู้ซึ่งคลุกคลีอยู่กับสภาพน้ำเน่าเสียสมัย
ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ที่จังหวัดสมุทรสงครามเป็นเวลา 18 ปี ผู้ซึ่งเห็นว่าคุณสมบัติ
ประโยชน์ยังยืนมั่นคง ลูกหลานสามารถนำไปปฏิบัติสืบต่อได้ เกิดจากการเรียนรู้สภาพจริง และยังเป็น
การสนองพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่กำหนดให้คลองแสนแสบเป็น
คลองอนุรักษ์ จึงสมควรให้อนุรักษ์แม่น้ำสายอื่นด้วย ดังนั้นจากโครงการเล็กๆ ที่ทำในบริเวณโรงเรียน
โพหักฯ กลายเป็นโครงการที่แพร่กระจายไปเกิดในอีกหลายโรงเรียน ผู้มีบทบาทสำคัญที่ทำให้โครงการ
ประสบผลสำเร็จคือนักเรียนโรงเรียนต่างๆ ทำหน้าที่เป็นนักสืบสายน้ำ ซึ่งปัจจุบันมีชาวบ้านและผู้ใหญ่
บ้านทั้ง 11 หมู่ของตำบลโพหักร่วมเป็นกรรมการ และแม้ว่าสิ่งที่ทำอยู่ขณะนี้ยังมีผู้รับรู้เพียงส่วนน้อย
ในการเกิดจิตสำนึกร่วมอนุรักษ์สายน้ำเพราะยังขาดวิธีการเผยแพร่ให้สาธารณชนร่วมรับรู้ แต่ผลพลอย
ได้คือความเป็นมิตรและการเอื้ออาทรแบบพี่น้องที่ได้ห่างหายไปนานถึง 20 ปีเริ่มกลับมา

อย่างไรก็ตาม สืบเนื่องจากการสร้างทีมนักสืบสายน้ำซึ่งเป็นเด็กนักเรียนในโรงเรียน ทำให้
ชาวบ้านโพหักที่เห็นการทำงานของนักสืบสายน้ำแล้วเกิดจิตสำนึกขอมีส่วนร่วมอนุรักษ์ด้วย ดังเช่น
การทำกิจกรรมของหมู่ 9 และ 11 ซึ่งอยู่ปลายสายน้ำ โดยประสานงบประมาณจากสถาบันธัญญ์
ชุมชนเพื่อดำเนินการขุดลอกคูคลอง ลอกน้ำ ปลูกต้นไม้ ระยะแรกเน้นการดูแลสภาพหน้าปาก
น้ำเริ่มให้เด็กคอยปล่อยตุ้มลงไม่ให้ผู้ใหญ่ทิ้งขยะลงน้ำ คาดว่า เมื่อย่างนั้นเดือนเมษายนซึ่งเป็นเดือน
น้ำเพิ่มไปแล้วจะเกิดกิจกรรมขยายการทำงานในหมู่อื่นๆ คล้ายหมู่ 9 และหมู่ 11 ขณะนี้พบว่ามี 4
เริ่มทำบ้างแล้ว หมู่ 3 อาจต้องใช้กลุ่มประมงช่วยยก เกรเคลื่อนพลังการอนุรักษ์นี้ จากการพูดคุย

ในเวทีทำให้ทราบว่าสิ่งที่ชาวบ้านยังขาดอยู่และต้องการคำแนะนำจากผู้รู้ในเรื่องการดูแลและพัฒนา
คุณภาพน้ำ รวมทั้งการเกิดข่า่งานที่สามารถทำหน้าที่ประสานงานและกระจายข่าวเพื่อความเข้มแข็งของ
ชุมชน

นอกจากนี้คาดว่าทีมงานวิจัยโพทังจะเข้าไปฟื้นฟูบทบาทของสหกรณ์ประมงบางแพเพื่อช่วยเหลือชาวประมงในพื้นที่ต่อไป โดยการแนะนำวิธีเลี้ยงกุ้งก้ามกรามระบบใหม่ที่สามารถลดการใช้ น้ำได้มากกว่าระบบเดิมถึงสิบเท่าและยังได้ผลผลิตดี คาดว่าจะมีการศึกษาในรายละเอียดและนำเสนอ ได้ในเวทีครั้งหน้าในหัวข้อ “การเลี้ยงกุ้งระบบปิด” รวมทั้งการหนุนเสริมต่อเรื่องการตลาดที่ชุมชนมี ส่วนร่วมเป็นเจ้าของ วิธีการหนุนเสริมได้แก่การจัดให้มีเวทีตลาดนัดชุมชน ร้านค้าชุมชน ที่เริ่มจากจุด เล็กๆ ก่อน เมื่อได้ผลดี จะส่งผลให้เกิดกลุ่มย่อยตามมาและกลายเป็นกลุ่มใหญ่ภายหลังได้

2. กลุ่มอนุรักษ์น้ำจังหวัดสมุทรสาคร

จากประสบการณ์ของตัวแทนสมาคมการประมงสมุทรสาครพบว่าจังหวัดสมุทรสาครรับผลโดยตรงจากแม่น้ำท่าจีนที่แยกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งจากผู้ประกอบอาชีพฟาร์มปศุสัตว์และโรงงานอุตสาหกรรม แม้จะมีหลายองค์กรในจังหวัดสมุทรสาครที่รับผิดชอบเรื่องน้ำ ที่ผ่านมายังไม่เห็นการเคลื่อนไหวที่ชัดเจนเหมือนของโพธิ์หัก สิ่งที่ยอมรับภัย(แม่น้ำ)ท่าจีนพอทำได้ขณะนี้โดยอาศัยเงินบริจาค ก็คือการกำจัดผักตบชวา

ผลกระทบจากโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากแถบอำเภอมหาชัยและอำเภอกะทู้มแบบนที่เห็นได้ชัดเจนในบางพื้นที่และไม่คำนึงผลเสียที่เกิดส่งผลให้แม่น้ำวิฤตมากและไม่มีคุณภาพเพียงพอที่จะนำไปทำกิจกรรมใดได้ จำนวนสัตว์เลี้ยงลดลง ระบบนิเวศน์วิทยาถูกทำลาย ป่าชายเลนหายไป น้ำที่ไหลมาจึงขาดสิ่งกรองและรองรับชะ ขาดแรงต้านการสะสมของสารเคมี สภาพชายฝั่งซึ่งเลี้ยงกุ้งตั้งแต่ตำบลพันท้ายนรสิงห์ถึงตำบลนาโคกล่มสลาย เกิดปัญหากลืนและเสียงวนเวียนอยู่เช่นนี้ ในอดีตน้ำเสียธรรมชาติปีละ 1-2 ครั้ง ปัจจุบันน้ำเสียเกิดขึ้นตลอดปี จากการศึกษาของบางองค์กรยังพบสาเหตุการเกิดน้ำท่วมและเน่าเสีย ส่งผลให้แผ่นดินทรุดต่ำลงเนื่องจากการใช้น้ำบาดาลแทนน้ำประปาและการสร้างประตुरะบายน้ำทำจัน หากไม่ดำเนินการใดใดบ้าง คาดว่าอนาคตชาวประมงต้องเลิกประกอบอาชีพเพราะไม่มีปลาให้จับ เคยที่ทำกะปิและน้ำปลาจะไม่มีให้รับประทานอีก และหอยแมลงภู่อาจกลายเป็นหอยมีพิษ

3. กลุ่มอนุรักษ์น้ำจังหวัดอยุธยา

ตัวแทนกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและอุทยานซึ่งมาด้วยกัน 3 คนพบว่าภาพเดิมของอุทยานที่เคยเป็นเมืองอยู่ข้างลำน้ำเปลี่ยนเป็นเมืองโรงงานอุตสาหกรรมและเกิดน้ำเน่าเสีย จลการศึกษานในพื้นที่พบเห็นมลพิษที่ต้งบ้านเรือนใกล้โรงพยาบาลและโรงงานอุตสาหกรรมต้องมาหลบอากาศโดยอาศัยน้ำฝน จลสรุปพบเห็นปัญหานี้ทางลำน้ำโขงสด ในเรื่องการรักษาทรัพยากรของภาคนี้ยังมีคนส่วนน้อยที่จับเห็นความจำเป็นของการอนุรักษ์จึงเพราะส่วนใหญ่เข้าใจว่าภาพน้ำเน่าเสียเกิดจากรองงานอุตสาหกรรม

แท้จริงคนในชุมชนมีส่วนร่วมทั้งของน้ำเสียลงคลองด้วย แม้ว่าจะมีความร่วมมือในจุดเล็กๆ เช่นที่ อำเภอสนา มีกลุ่มชาวบ้านร่วมกันกำจัดผักตบชวาหน้าบ้านเพื่อทำเป็นเมืองท่องเที่ยวทางน้ำ หรือทำ โครงการฝักลอยน้ำเพื่อให้นักท่องเที่ยวแวะชมและขาย แต่ยังมีผู้ให้ความร่วมมือเพียง 4-5 บ้าน ยังมีอีกหลายบ้านที่ต้องสร้างจิตสำนึก ทั้งเห็นควรให้มีหลายองค์กรเข้าร่วมและเชื่อมโยงเป็นภาคีจึงจะ สำเร็จผล

มีอีกพื้นที่หนึ่งคือการทำงานของทีมเยาวชนตำบลลาดมหินทร อำเภอบางปะอิน พบว่า สถานการณ์น้ำอยู่ในสภาพวิกฤตมากเนื่องจากความหนาแน่นของประชากร มีหอพักเกิดขึ้น ลจากการตั้งนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ทำให้สภาพถนนที่เคยเป็นยางมะคดยเลนเดียวกลายเป็นถนนลาดยาง ชั้นดี 8 เลน เมื่อมีโอกาสฟังแนวคิดจากเครือข่ายอนุรักษ์น้ำที่จังหวัดระยองจึงได้รวมตัวกับเพื่อนอีก 3 คนจัดทำโครงการวิจัยอนุรักษ์น้ำตำบลลาดมหินทร ขนาดความยาว 5-6 กิโลเมตรโดยการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อสร้างเยาวชนในแถบนั้นให้ช่วยกันดูแลสายน้ำ โครงการนี้จะเริ่มทำในเดือนพฤษภาคม 2546 เพื่อให้เป็นห้องจำลองน้ำเสียที่เป็นจุดเชื่อมต่อของเขตต้นน้ำและ เขตปลายน้ำ

4 กลุ่มอนุรักษ์น้ำจังหวัดนครปฐม

จากการบอกเล่าของตัวแทนจังหวัดนครปฐมที่มีโอกาสร่วมทำงานกับชมรมรักษ์(แม่น้ำ) ทำจินนครปฐมและกลุ่มนครปฐมศึกษา พบว่าเรื่องที่กำลังศึกษาคือการรวมแกนนำที่เกี่ยวข้องกับการ ใช้น้ำ เช่น ผู้เลี้ยงสุกร เพื่อหาแนวทางอนุรักษ์น้ำโดยกำหนดให้คลองเจดีย์บูชาเป็นกรณีศึกษา นอก จากนี้กลุ่มชมรมรักษ์(แม่น้ำ)ทำจินนครปฐมยังมีการติดตามสถานการณ์ความเคลื่อนไหวไปตามบริษัท หรือโรงงานต่างๆ ที่ตั้งอยู่ริมน้ำทำจินซึ่งได้รับการตอบรับด้วยดีเพื่อร่วมกันหาแนวทางอนุรักษ์น้ำ ชมรมฯ ยังได้ขอความร่วมมือไปยังวัดต่างๆ ประมาณ 40 วัดทำเขตกักกันและแพอนุรักษ์ปลาโดยยึด แนวคิดที่ว่า วันนีเราเลี้ยงปลา วันหน้าปลาจะเลี้ยงเรา

ปัญหาที่พบและยากต่อการแก้ไขเฉพาะเขตนครปฐมก็คือมีโรงงานอุตสาหกรรมมากกว่า 400 โรง ยังไม่นับฟาร์มสุกรที่มีมากจนเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด อย่างไรก็ตามขณะนี้ได้มีสำนักงาน ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมภาคซึ่งเป็นองค์กรใหม่มาร่วม คาดว่าจะได้มีการหาแนวทางประสานงานงาน ร่วมกันต่อไป

5. ประชาคมคนรักแม่กลอง

แม่กลอง ซึ่งมีเนื้อที่ 416 ตารางกิโลเมตร มีคลองกว่า 300 คลอง พร้อมด้วยลากระโดง แพรก ลาวาง น้บพันเหนืมหื่นสาบ และได้ชื่อว่าเป็นเมืองสามน้ำ กล่าวคือ มีน้ำจืดแบบอำเภอบางคนที่ มีน้ำขมแบบอำเภออัมพวาและอำเภอบึงตสนบน น้ำเค็มแถบอำเภอเมืองตลิ่งสาบและตลิ่งล่าง และน้ำกร่อยแบบบริเวณปากคลองสาบ เป็นแม่น้ำที่จัดว่าอยู่ปลายสุดของน้ำเพราะจะไหลลงอ่าวไทย แล้วน้ำก็จะไหลย้อนกลับขึ้นมาตามแม่น้ำสาบไม่ล้นลูก (พริกหอม ยาจัด ผัก ฯลฯ) โดยน้ำเหนืกที่ไหลมาท่วมจะ

น้ำปยุธรรมชาติมาด้วย และยังช่วยไล่ปลวกแมลงซึ่งเป็นวิธีการควบคุมแมลงศัตรูพืชโดยวิธีธรรมชาติ ส่วนผู้ประกอบการอาชีพทำสวนมะพร้าวและทำน้ำตาลมะพร้าวทางตอนกลางเพราะอยู่ในเขตนํ้ากร่อยหรือนํ้าล้นจืดเล็กน้อย ดาลมะพร้าวจะดกดีและให้นํ้าตาลมาก สวนมะพร้าวทางตอนกลางและตอนล่างจะไม่ตั้งคันล้อมกรณีมีนํ้าเหนือมาท่วมเพราะจะท่วมไม่นานและช่วยให้ปลูกข้าวในร่องสวนได้ด้วย เมื่อมีการสร้างเขื่อน ผลไม้ที่เคยปลูกได้ทั้งมังคุด ทุเรียน ลำไย ฯลฯ เริ่มเน่าตายเพราะนํ้าเค็มหนุนสูง

ผลการสร้างเขื่อน 4 แห่งคือเขื่อนแม่กลอง (เดิมชื่อเขื่อนวชิราลงกรณ์) เขื่อนศรีนครินทร์ เขื่อนท่าทุ่งนา เขื่อนวชิราลงกรณ์ (เดิมชื่อเขื่อนเขาแหลม) ส่งผลให้ประชาชนเขตแม่กลองซึ่งเคยประกอบอาชีพและได้ชื่อว่าเสียภาษีรายได้ต่อหัวเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ (ไม่นับกรุงเทพฯ) กลายเป็นผู้มีรายได้เฉลี่ยต่ำสุดในจังหวัดภาคตะวันตก และสภาพแม่กลองมีปัญหามากขึ้นเมื่อทำโครงการแม่กลองใหญ่ของกรมชลประทานโดยขาดการศึกษาสภาพพื้นที่จริง โครงการดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายเพื่อกำหนดเขตแบ่งพื้นที่เขตนํ้าจืดและนํ้าเค็มที่แน่นอนโดยการทำประตูกันนํ้า² รวม 191 ประตูเพื่อปิดคลองต่างๆ ส่งผลให้ระบบการไหลเวียนขึ้นลงของนํ้า³หายไป เกิดปัญหานํ้าท่วมเมืองตอนล่างในช่วงนํ้าเกิดรวม 5 ตำบล ตั้งแต่ช่วงปลายเดือนกันยายนถึงเดือนเมษายน เกิดปัญหาการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและประมงที่เคยผูกติดกับระบบนํ้าแบบธรรมชาติต้องสูญเสียความสอดคล้องและต้องเลิกอาชีพเดิม เพราะพื้นที่ตอนบนในเขตอำเภอบางคนทีไม่มีนํ้าเข้าร่องสวนอีก ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันตกติดเขตราชบุรีจะมีนํ้าเสียปีละ 5-6 เดือน

การดำเนินการวิจัยของชาวบ้านที่ตำบลแพรกหนามแดง⁴ ได้สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ทั้งฝ่ายนํ้าเค็ม นํ้าจืด ส่งผลให้เกิดข้อสรุปประการหนึ่งในระหว่างการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการนํ้าคือการสร้างประตูระบายนํ้าที่สอดคล้องกับพื้นที่ ประชาคมคนรักแม่กลองจึงนำประเด็นนี้มาเป็นประเด็นหนึ่งในการเคลื่อนไหวเรื่องนํ้าในพื้นที่เพื่อนำเสนอผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการระบบนํ้าเพื่อขอให้ปรับรูปแบบประตูนํ้าใหม่ให้เจาะช่องเปิดด้านบนเพื่อช่วยการระบายนํ้าดีขึ้นโดยไม่เปลี่ยนประตูใหม่ให้มีขนาดความกว้างเท่าคลองและความสูงเท่าความลึกของนํ้า

²ลักษณะประตูจะมีขนาดแคบกว่าคลองมาก เวลาเปิดต้องเปิดจากข้างล่างขึ้นมา (โดยใช้คนเปิด) เวลานั้นมาจะระบายไม่ทัน สร้างภาวะนํ้าแช้ง และมีโคลนเลนมาก เมื่อประตูร่นน้ำจึงทำให้คลองตื้นเขินเร็วขึ้น การเปิดประตูขณะนํ้าน้อยและนํ้าเสียจะดึงของเสียกันคลองติดมาด้วย ส่งผลให้นํ้าขุ่น ดำ และมีกลิ่นเหม็น ทุกวันนี้ประตูหลายแห่งต้องเปิดทิ้งไว้เพราะเกิดนํ้าเสียตลอดเวลา

³แม่กลองเป็นเมืองสามนํ้าที่มีนํ้าขึ้นลงทุกวันๆ ละ 2 ครั้งคือขึ้น 2 ครั้ง ลง 2 ครั้งในรอบ 24 ชั่วโมง โดยหัวนํ้าเป็นนํ้าจืด กลางนํ้าเป็นนํ้ากร่อย ปลายนํ้าขึ้นเป็นนํ้าเค็ม ใช้เวลาไหลขึ้นประมาณ 6 ชั่วโมง ไหลลงกลับไปสู่ทะเลอีกประมาณ 6 ชั่วโมง แล้วก็ขึ้นใหม่อีก

⁴โครงการวิจัยเรื่อง การจัดการนํ้าในลำคลอง ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ภาค ขณะนี้อยู่ในระหว่างการเขียนรายงานวิจัย

การนำเสนอประสบการณ์การทำงานในพื้นที่จบลง ได้เปิดโอกาสให้แต่ละคนร่วมแสดงความคิดเห็นและหาแนวทางการทำงานเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อ ที่ประชุมได้เปิดประเด็นพูดคุยกันโดยสรุปได้ดังนี้

1. จังหวัดสมุทรสงครามทำงานเคลื่อนไหวเรื่องน้ำใน 2 ระดับคือ ทำงานระดับชุมชนในรูปแบบของโครงการย่อยๆ ในพื้นที่ต่างๆ เช่นเดียวกับโครงการวิจัยแบบแพร่กหนดแดง เพื่อนำข้อมูลจากพื้นที่เผยแพร่สู่สาธารณชน และเคลื่อนงานในระดับภาพรวมของการจัดการน้ำในลุ่มน้ำแม่กลอง โดยเป็นการติดตามความเคลื่อนไหวของหน่วยงานภายนอกต่างๆ ที่เข้ามาทำงานเรื่องน้ำในจังหวัดสมุทรสงครามเพื่อจะได้จัดวางยุทธศาสตร์การทำงานในพื้นที่

2. จังหวัดราชบุรี จะมีเคลื่อนต่องานเรื่องน้ำโดยดำเนินงานต่อจากงานวิจัยที่โพหักเพื่อทำในพื้นที่อื่นๆ เป็นการทำงานในพื้นที่เล็กๆ นอกจากนี้มีความสนใจการวิจัยเนื้อหาในรูปแบบการเลี้ยงกุ้งก้ามกรามอย่างยั่งยืน

3. จังหวัดสมุทรสาคร ยังไม่แน่ใจว่าจะเคลื่อนอะไรได้ในขณะนี้ แต่สนใจการทำงานของกลุ่มนักสืบสายน้ำและสนใจการเก็บข้อมูลเรื่องน้ำในพื้นที่

4. ได้ทราบภูมิปัญญาชาวบ้านและวัฒนธรรมดั้งเดิม เช่น สิ่งประดิษฐ์ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน และตัวอย่างการบำบัดน้ำเสียในพื้นที่ ดังนี้

4.1 แก๊สชีวภาพ คิดค้นโดยนายเกษม ลือกระจ่าง เพื่อใช้บำบัดน้ำเสียจากอาชีพเลี้ยงสุกร นาของเสียที่ได้มาผลิตแก๊สชีวภาพเพื่อใช้กับเครื่องปั้มน้ำ และน้ำสุดท้ายก่อนทิ้งลงคลองจะนำไปทำสวนมะพร้าว ได้มีหลายหน่วยงานมาขอวิธีทำแก๊สชีวภาพและนำไปประยุกต์ใช้ อาทิ โรงงานเส้นหมี่ช่อเอง (อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม) ของตระกูลจิราวัฒน์ ส่งผลให้ลดค่าไฟฟ้าจากเดือนละสี่หมื่นกว่าบาทเหลือเพียงเดือนละสองพันกว่า

4.2 โปะน้ำลึก เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านจังหวัดสมุทรสงครามที่ต้องอาศัยองค์ความรู้หรือความเข้าใจในเรื่องน้ำ ลม อุณหภูมิของปลา ดิถีของดวงจันทร์ ขึ้น แรม และวิถีคิดตามปฏิทินแบบจันทรคติ เดิมโปะ 1 ลูกจะใช้ไม้ไผ่ประมาณ 7,000 ลำ ไม้รวก (ทำราโปะ) 3,000 ลำ เสาไม้จริง 100 ต้น เสาไม้หมาก 100 ต้น เสามะพร้าว 22.24 ต้น มีปีกเป็นไม้ไผ่ขนาด 8-10 วา หรือ 11 วา การวางโปะจับปลาจะทำช่วงเดือนห้าหลังงานสงกรานต์แล้ว โดยแต่ละลูกอยู่ห่างกันไม่ต่ำกว่า 30 เส้น (1,200 เมตร) ปัจจุบันโปะดังกล่าวจากที่มีประมาณ 100 ลูกไม่มีให้เห็นแล้ว คงเหลือเพียงโปะอวนหรือโปะยกขนาดเล็กซึ่งมีให้เห็นประมาณ 11 ลูกเท่านั้น

4.3 ประเพณีเรือโยกที่มีมาแต่โบราณของชาวโพหัก เพื่อรวบรวมสิ่งของและอาหารที่มีผู้บริจาคให้วัดสำหรับแจกให้คนต่างถิ่นที่มาดูการแข่งขันเรือช่วงเที่ยง เริ่มมาตั้งแต่ปู่ช่วงจัดงานประเพณีเพื่อให้ชาวโพหักรุ่นใหม่และนักท่องเที่ยวได้เห็นประเพณีเดิม

5. อื่นๆ คือการศึกษาเรื่องต่างๆ ในพื้นที่ ควรเป็นเรื่องหรือหัวข้อที่มีในพื้นที่และเกิดจากชุมชนคิดเองโดยมีองค์กรผู้เกี่ยวข้องสนับสนุนหาพื้นที่ทุนเสริมอำนาจชุมชนและ... เรื่องที่ศึกษา

ไม่ได้จำกัดเฉพาะเรื่องน้ำ ยังสามารถเชื่อมโยงไปศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องได้ด้วย เช่น เรื่องวัฒนธรรม โห้หักที่ได้ชื่อว่าเป็นชุมชนกลุ่มแรกที่เป็นชาวไทยราชบุรี การหาวิธีการเอาขยะออกจากบริเวณหลุมฝังศพบรรพบุรุษ เป็นต้น

พื้นที่ที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมาย ควรเริ่มจากชุมชนของตนและไม่ต้องใช้กำลังคนมากนัก แต่ให้เริ่มจากกลุ่มคนที่มีใจรักแบบเดียวกันเพื่อร่วมคิดและเกิดวิธีคิดที่นำไปสู่การกำหนดนโยบายที่ชัดเจนและกระทำได้โดยเกิดประโยชน์ต่อพื้นที่และมีความยั่งยืน

6. การจัดประชุมเสวนา ขอให้มีการสรุปการประชุมสั้นๆ เพื่อเป็นข้อมูลในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อ โดยทีมราชบุรีพร้อมนำข้อมูลจากเวทีประชุมเผยแพร่สู่วิทยุชุมชน ขณะเดียวกันการสรุปรายงานจะช่วยให้ผู้เข้าร่วมประชุมครั้งต่อไปรับทราบประเด็นการพูดคุยครั้งก่อนและดำเนินการเสวนาประเด็นต่อไปได้

7. ก็ประชุมเห็นด้วยกับการจัดพบปะเสวนาเรื่องราวของน้ำอีกในครั้งต่อไป โดยขอให้ศูนย์ข้อมูลภาคตะวันตก ในสังกัดสำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นหน่วยประสานงานและสรุปการประชุมและกำหนดรูปแบบการประชุมดังนี้

7.1 เป็นเวทีที่ผู้เข้าร่วมนำกิจกรรมที่ดำเนินการในพื้นที่มาเล่าสู่กันฟังเพื่อให้เวทีช่วยหนุนเสริม

7.2 เป็นเวทีการถกถ่วงโครงการต่างๆ เพื่อหนุนเสริมงบประมาณและอื่นๆ ในการดำเนินงาน

7.3 เวทีเสวนาขอไม่ใช่คำว่าเครือข่าย เนื่องจากคำดังกล่าวมีความเข้าใจแตกต่างกัน และขอให้ผู้เข้าร่วมช่วยกันคิดมานำเสนอในการประชุมครั้งต่อไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์เอี่ยม ทองดี ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง-ภาคตะวันตก กล่าวว่าศูนย์ข้อมูลฯ ยินดีสนับสนุนการดำเนินงานในรูปแบบที่กล่าวมาในวันนี้และพร้อมจะลงหนุนเสริมการพัฒนาโครงการในพื้นที่ทั้งโครงการย่อยและโครงการใหญ่ รวมทั้งหนุนเสริมเวทีประชุมในรูปแบบดังกล่าว

8. กำหนดนัดหมายประชุมครั้งต่อไปในอีก 3 เดือนข้างหน้า (ประมาณเดือนกรกฎาคม) ณ ลานวัดโพหัก เพราะเป็นสถานที่ติดตั้งหอกระจายข่าวซึ่งคนทั้งตำบลสามารถรับฟังข้อมูลได้และเป็นเวทีที่สามารถรองรับคนที่สนใจทั่วไปมาฟังได้จำนวนมาก

รายงานโดย

นางสาวยุพดี จารุกพรหม (8 เมษายน 2546)

ที่

ศูนย์ข้อมูลภาคตะวันตก หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร

อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม 73000

โทรศัพท์/โทรสาร 0 3425 5092 มือถือ 0 9000 9151

ผู้ประสานงานโดย

นางสาวยุพดี จารุกพรหม (8 เมษายน 2546)

รายชื่อผู้เข้าร่วมเสวนาสัญจร
เวทีเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำ

วันอาทิตย์ที่ 30 มีนาคม พ.ศ.2546 เวลา 13.30-18.00 น.

ณ โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ์ราษฎร์อุปถัมภ์” ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

๕. ตัวแทนจังหวัดอยุธยา (3 คน)

1. อาจารย์ดวงใจ สุภาพงษ์	ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นพื้นที่อยุธยา
2. นางสาววันดา(ปาน) ด้านชัยสิทธิ์	เยาวชนตำบลภาชี อำเภอกาชี
3. นายภูวดล ไชยศิลป์	เยาวชนตำบลเข็วหราน้อย อำเภอนางปะอิน

๖. ตัวแทนจังหวัดสมุทรสาคร (1 คน)

4. นายรินทร์ บุญรวม	สมาคมการประมงสมุทรสาคร อำเภอเมืองสมุทรสาคร

๗. ตัวแทนจังหวัดสมุทรสงคราม (5 คน)

5. นายสุรจิณ ชีระพาณิชย์	ประชาคมคนรักแม่กลอง
6. นายชนะวัฒน์ ขณศิริ	ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงคราม
7. นายศิริวัฒน์ จันทารส	เยาวชนตำบลปลายโพรง อำเภอบ้านแหลม
8. นายอรรถพร คุณประโชชน์	เยาวชนตำบลกระดังงา อำเภอบางคนที
9. นางสาวรัตนาวรรณ งามศรี	เยาวชนตำบลบ้านปรก อำเภอเมือง

๘. ตัวแทนจังหวัดนครปฐม (3 คน)

10. ผู้ช่วยศาสตราจารย์เยี่ยม กองดี	ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง-ภาคตะวันตก มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา
11. อาจารย์สุวิดา ธรรมมณีวงศ์	คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
12. นางสาวยุพดี จารุทรัพย์	ศูนย์ข้อมูลภาคตะวันตกฯ มหาวิทยาลัยศิลปากร

๙. ตัวแทนจังหวัดราชบุรี (14 คน)

13. หมอเลี่ยม แก้วท่ามา	กรรมการ	ทีมวิจัยฝ่ายชาวบ้าน
14. นายเกษม ลีอาระจาง	สมาชิกสภาเทศบาลตำบลโพหัก	ทีมวิจัยฝ่ายชาวบ้าน
15. นายเชื้อะตั้ง ยุพาสวัสดิ์	ผู้ใหญ่บ้าน	ทีมวิจัยฝ่ายชาวบ้าน
16. นายพงศ์สิทธิ์ จันทิวงษ์	ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนบัวงาม	ทีมวิจัยฝ่ายชาวบ้าน
17. นายสภา จันทิวงษ์	โรงเรียนโพหักฯ หัวหน้าโครงการ	ทีมวิจัยฝ่ายครู
18. นางสาวนงนภัทร สุทธิธรรมดี	โรงเรียนโพหักฯ เลขานุการ	ทีมวิจัยฝ่ายครู
19. นางสาวสาวิตรี ประวิทย์	โรงเรียนโพหักฯ	ทีมวิจัยฝ่ายเด็กนักเรียน
20. นางสาวสุรีย์ ธรรมธะ	โรงเรียนโพหักฯ	ทีมวิจัยฝ่ายเด็กนักเรียน
21. นางสาวอนุชา ภูมิ	โรงเรียนโพหักฯ	ทีมวิจัยฝ่ายเด็กนักเรียน
22. นายจักรกฤษณ์ แก้วระสุพจน์	โรงเรียนโพหักฯ	ทีมวิจัยฝ่ายเด็กนักเรียน
23. นายสราวุธ สุทธิธรรมดี	อาจารย์ใหญ่โรงเรียนโพหักฯ	ทีมศึกษาโครงการวิจัย
24. นายทศพล งามศรี	หนังสือพิมพ์เวสเทิร์นนิวส์	ทีมศึกษาโครงการวิจัย

๑๐. ทีมวิจัยฝ่ายเด็กนักเรียน

25. นางสาว...	...	ทีมศึกษาโครงการวิจัย
26. นางสาว...	...	ทีมศึกษาโครงการวิจัย

๑๑. ทีมศึกษาโครงการวิจัย